

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Тези
звітної наукової конференції
філософського факультету

Львів – 2019

Затверджено Вченою радою
філософського факультету
(протоко № 228/7
від 17 квітня 2019 р.)

Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск
Л. Рижак, Г. Шипунов. – Львів, 2019. – 240 с.

Збірник тез представляє результати роботи викладачів, асистентів та співробітників кафедр філософії, історії філософії, теорії та історії культури, психології, політології, теорії та історії політичної науки філософського факультету за 2018 рік по виконанню кафедральних наукових тем

З М І С Т

Кафедра Філософії

проф. Василь Лисий «Чи є унікальним земний розум у Всесвіті?».....	9
проф. Марія Братасюк «Вчення Р.Генона про метафізику»	14
доц. Людмила Рижак «Ідентифікаційна функція освіти: історія і сучасність»	18
доц. Валерій Джунь «Толерантність і істина у світоглядному осмисленні сьогодення».....	22
доц. Ірина Пухта «Від “ <i>homo sapiens</i> ” до “ <i>homo deus</i> ”: нові виклики людяності у XXI столітті»	28
асист. Тетяна Янкович «Навколо філософії: Європейський досвід онлайн-курсів»	31
асист. Оксана Сарабун «Ідея справедливості як чесності в ліберальній моделі Джона Ролза»	33
асист. Катерина Откович «Філософія самотності у дослідженнях Ларса Фр. Г.Свендсена»..	37
асп. Олег Богун «Теорія екокомпозиції та екологія письма: взаємодія тексту та природного середовища»	40
асп. Роман Дзюбак «Репрезентація феномену секуляризації у XXI столітті».....	42
асп. Андрій Гнатів «Впровадження в поняття “поклику” у феноменології Жана-Луї Кретьєна»	47

Кафедра Історії Філософії

доц. Уляна Хамар <i>«Відношення між мовою, знанням про мову та онтологією в ранній грецькій філософії»</i>	50
доц. Андрій Синиця <i>«Антропологічна проблематика у творчості Людвіга Вітгенштайна»</i>	52
асп. Михайло Федішин <i>«Ціннісні суперечності суспільства ризику»</i>	55

Кафедра теорії та історії культури

проф. Марія Кашуба <i>«Стефан Яворський та Іван Мазепа»</i>	57
проф. Марія Альчук <i>«Іван Франко про вибір життєвого шляху»</i>	60
доц. Ольга Сінкевич <i>«Національна культура в добу глобалізації»</i>	62
доц. Валерій Стеценко <i>«До питання про дефініції філософії релігії»</i>	65
доц. Оксана Дарморіз <i>«Медіа як засіб міфологізації сучасності»</i>	67
доц. Лілія Фльорко <i>«Екологічні цінності в міфо-релігійному українському світосприйнятті»</i>	70
доц. Наталя Король <i>«Релігійна ідентичність в міжвоєнній Польщі»</i>	72
доц. Надія Лазарович <i>«Формування національної ідентичності в сучасних соціокультурних умовах»</i>	75
доц. Ольга Ліщинська <i>«Українські мистецькі проекти на Венеційській бієнале: пошук соціокультурної самототожності»</i>	78
доц. Тетяна Власевич <i>«Особливості ділового спілкування в Угорщині»</i>	81

доц. Андрій Васьків, асист. Ігор Бойко <i>«Православно-католицькі відносини у контексті створення ПЦУ та отримання томосу»</i>	83
доц. Віктор Маринюк , асист. Ігор Бойко <i>«Музичний дискурс у світлі пост класичної наукової парадигми»</i>	85
асист. Марія Кохановська <i>«Становлення особи в контексті суспільних трансформацій за адекватною антропологією Кароля Войтили»</i>	88
асист. Роман Галуйко <i>«Розуміння ікони у Феодора Студита»</i>	90
асист. Ігор Колесник <i>«Сучасні вчителі буддизму на заході»</i>	92
асп. Богдана Ткачук <i>«Культурна пам'ять та ландшафт: репрезентація ідентичності»</i>	93
Кафедра теорії та історії політичної науки	
проф. Валерій Денисенко <i>«Проблеми політичної свободи у концепціях європейського постмодерну»</i>	95
проф. Ігор Вдовичин <i>«Модерн і тиранія»</i>	97
доц. Леся Угрин <i>«Соцієнтальні основи спільної політичної ідентичності»</i>	101
доц. Наталія Хома <i>«Громадська антикорупція в Україні: оцінка ефективності»</i>	105
доц. Андрій Гарбадин <i>«Політична проблематизація етики обов'язку»</i>	107
доц. Вікторія Бунь <i>«“Нація”, “національна меншина”, “етнос” як категорії політичної науки»</i>	109
асист. Святослав Мотрен <i>«Комунізм в окремо взятій країні: урок історії»</i>	112
асист. Галина Іленьків <i>«Свобода і контроль як чинники формування відчуття безпеки»</i>	115

асп. Анна Сабара	
«Принципи консенсусу у процесі прийняття політичних рішень: теоретико-ігровий аспект»	118
асп. Зеновія Дахній	
«Формування репутаційного капіталу держави як політичного ресурсу»	120
асп. Святослава Бекар	
«Соціальні медіа як інструмент політичної мобілізації»	124
асп. Михайло Ковальчук	
«Політика як мистецтво у філософських концепціях Платона та Арістотеля»	128
асп. Світлана Савойська	
«Освітня складова як засіб модернізації політологічного контексту моделі мовної політики (на прикладі сучасної України)»	130
асп. Сергій Орлов	
«Методологія сутності феномену інтеракції, його місце в сучасних політичних процесах»	133

Кафедра політології

доц. Світлана Була	
«Комунікативний менеджмент у системі електронного врядування на місцевому рівні»	137
доц. Ігор Осадчук	
«Атипова парламентська система правління в державі Ізраїль (1996-2003)»	140
доц. Юлія Сліпецька	
«Маніпулятивні технології в політичній рекламі (на прикладі президентської виборчої кампанії-2019)»	145
доц. Оксана Шурко	
«Вплив політичної реклами на свідомість громадян»	149
доц. Віталій Литвин	
«Наслідки й ефекти гетерогенного європейського напівпрезиденталізму»	152
асист. Андрій Панарін	
«Фактори державної безпеки на прикладі України»	158

асист. Ірина Чміль <i>«Політична пропаганда у діяльності суспільно-політичних рухів»</i>	160
асп. Олег Вольський <i>«Концептуальні підходи щодо визначення сутності та еволюції місцевого самоврядування»</i>	164
асп. Віталій Дяків <i>«Роль Місцевого самоврядування в адміністративно-територіальному устрої Франції»</i>	168
Кафедра психології	
проф. Надія Гапон <i>«Мода як відбиток вартостей та соціально-психологічний регулятор поведінки»</i>	171
проф. Тетяна Партико <i>«Екзистенційні переживання у пізній дорослості»</i>	173
проф. Софія Грабовська <i>«Заздрість як психологічний феномен»</i>	176
доц. Олена Штепа <i>«Компоненти особистісної здійсненності»</i>	179
доц. Олена Сазонова <i>«Кататимно-імагінативна психотерапія: спільність з психоаналітичною теорією і відмінності від неї»</i>	182
доц. Інга Петровська <i>«До проблеми становлення громадянської ідентичності особистості»</i>	184
доц. Вікторія Гупаловська <i>«Методологічні проблеми психологічного вивчення сексуальності особи»</i>	187
доц. Лариса Дідковська <i>«Особливості вирішення важких ситуацій дівчатами та хлопцями підліткового віку»</i>	189
доц. Олена Волошок <i>«Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом»</i>	194
доц. Олена Волошок, асист. Наталія Гребінь, <i>«Психолого-педагогічні аспекти організації безбар'єрного освітнього простору ВНЗ України для студентів з особливими потребами»</i>	198

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

доц. Руслана Карковська, доц. Марина Кліманська, доц. Софія Чолій «Особливості застосування методу Eduscum в навчальній роботі у Вищій школі»	203
доц. Інна Галецька, студ. Валентина Марків «Особливості допінгу у працівників ІТ сфери з різним рівнем професійного вигорання»	206
ст. викладач Галина Михальчишин «Особливості застосування дослідницької практики П.І. Зінченка у вивченні експериментальної психології»	210
асист. Тетяна Мандзик «Особливості прив'язаності до місця проживання міської молоді залежно від соціо-демографічних показників»	213
асист. Ірина Кочергіна «Значення емоційної саморегуляції жінок при психологічному насильстві»	216
асист. Христина Стельмашук «Стресостійкість у контексті психологічних ресурсів особистості».....	219
асист. Оксана Рибак «Культурно-ціннісні орієнтації як особистісна складова етичної ідентичності»	223
асп. Олена Абрамюк «Копінг шлюбних партнерів як чинники життєстійкості сімейної системи».....	226
асп. Марія Дубиніна «Афіліація як допінг-ресурс професійної самореалізації жінок».....	230
асп. Альона Липецька «Колористика архітектурного середовища як чинник суб'єктивного благополуччя»	232
асп. Анатолій Ірза «Поняття соціально-психологічної зрілості особистості»	235
асп. Юлія Юрків «Ціннісно-мотиваційна сфера та особисте благополуччя волонтерів лікувальних та реабілітаційних установ»	238

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Василь Лусий

ЧИ Є УНІКАЛЬНИМ ЗЕМНИЙ РОЗУМ У ВСЕСВІТІ?

Успіхи людства в освоєнні сьогодні Космічного простору, Всесвіту загалом важко переоцінити. Скажімо, не дуже й так давно науковці Китаю здійснили м'яку посадку космічного апарату вперше на зворотному боці Місяця, який не спостерігається з Землі і при цьому апарати передавав цінну фотоінформацію про поверхню природнього супутника нашої планети. У пошуках інопланетного розуму, звичайно, сучасна наука застосовує різні методи і засоби. В цьому плані з наукових джерел і засобів масової інформації стало відомо, що фахівці NASA відстежуватимуть ознаки існування розвинутих позаземних цивілізацій по-новому. Йдеться про те, що дослідники Космосу дотепер робили акцент на пошуку біологічних слідів життя на інших планетах, з'ясовували, чи є там вода й атмосфера. А тепер, за повідомленням фахівців NASA, вивчатимуть і техносигнали. Йдеться про лазерне випромінювання, хімічні речовини в атмосфері тощо. Науковці вже розробили спеціальну шкалу, за якою оцінюватимуться ознаки присутності розвинутої цивілізації. А допомагатимуть у цьому космічні кораблі та телескопи з чутливими сенсорами. І тим не менше, встановлення хоча б залишків живого на так званих «мертвих» небесних тілах (Місяць, наприклад), тобто відзнайдення слідів живих організмів, будова яких подібно з живими тілами Землі реально свідчило б про єдність законів розвитку життя у Всесвіті, а отже і законів виникнення і розвитку розумного мислення. Інтенсивність науково-технічних досліджень далека і не надто далеких ділянок Всесвіту знову й знову надихає людську думку до генерації результативного з'ясування проблеми існування розуму як феномену Всесвіту. А тим часом філософська думка сьогодні ще не виявляє належної активності в цьому плані, обмежуючись дослідженнями переважно земної проблематики.

Та почнемо з опозиції «лірика сарказм», яка може певним чином вписатися в контекст теми і проблеми феномену розуму у Всесвіті. Лірика звучить в твердженні засновника німецької класичної філософії І.Канта, яке ми зустрічаємо в його «Критиці практичного розуму» і яке відоме філософам. Нагадаємо його: «Дві речі наповнюють душу завжди новим і все більшим сильним здивуванням, чим частіше і триваліше ми роздумуємо про них, - це *зіркове небо наді мною і моральний закон в мені*». (4, с.499). А якою ж була оцінка іншого представника класичної німецької філософії. Г. Гегеля такої думки І. Канта, висловлена ним у внутрішній полеміці з І.Кантом в праці «Філософія

природи»? Суцільний сарказм: «Можна було б подумати, що у відношеннях зірок одна до одної є смисл, але в дійсності вони належать області мертвого відштовхування. Їх фігурації можуть бути виразом істотних відношень, але вони не входять в склад живої матерії, в якій центр розрізняє себе в самому собі. Скупчення зірок являє собою формальний світ... Ми аж ніяк не повинні визнавати рівноцінність цієї системи зірок сонячній системі, яка являється єдиною досяжною нашому пізнанню системою реальної розумності на небі» (2, с.86-87). Наведена думка Г.Гегеля свідчить про переконаність його стосовно розумної унікальності нашої Сонячної системи у Всесвіті. Подалі Г.Гегель розмірковує (в плані полеміки з І.Кантом) прореальний вартісний бік справи захоплення зірками при їх спогляданні на небі і місце людського розуму в прагненні осягнути світ цих зірок. «Зірки, - пише Г.Гегель – можуть викликати в нас подив своєю вічною нерухомістю, але їх неможна визнати рівними за достоїнством конкретним, індивідуальним істотам. Матерія, що наповнює простір, розсипається на нескінченну множину матерій, але це перше розсіяння матерії може лише насолоджувати зір. Ця світлова висипка так само мало гідна подиву, як висипка на тілі людини чи як безчислений рій мух. Непорушний спокій цих зірок діє на наш зір, настрій, пристрасті затихають при спогляданні цього спокою і простору. Але з філософської точки зору цей світ не являє собою того інтересу, який він має для чуття. Та обставина, що зірки множино розсіяні по безмірним просторам, нічого не говорить, розуму; це – дещо зовнішнє, порожнє, це негативна нескінченність Розум усвідомлює себе вище цієї нескінченності, захоплення зірками являє собою негативне захоплення і піднесення душі, яке відчувається при їх спогляданні, застрягає в своїй обмеженості. Розумний розгляд зірок полягає в осягненні їх розташування». (2, с.87).

А тепер без лірики і сарказму. Як це видно, сама назва теми сформульована проблемно. Йдеться про те, чи можна вважати нашу планету єдиною, тобто унікальною колискою розуму у Всесвіті чи ні, тобто чи є розум і, відповідно, розумне життя притаманний іншим його сферам, іншим планетам. А якщо притаманний, то чи є він ідентичним (за «структурою») з земним, що отже, означатиме: земне життя, земний розум є необхідна типова передумова усіх високорозвинених форм життя, а, отже йшлося б про наявність планети земного типу. Звідси, одержимо парадоксальний висновок – ми маємо ознаки відсутності існування позаземних цивілізацій. Сюди ж відноситься і безпосередньо споріднена з зазначеною темою проблема наявності у Всесвіті більш високої форми інтелектуальної організації ніж людський розум, тобто розуму який би був можливий тільки немовби після вже нашого розумного мислення і вже на його основі. Тобто, в цій, деякій новій формі традиційне розумне «...мислення зберігалось в ній лише в якості «знятого», подоланого і неістотного моменту – на манер того, як в живому організмі перетворено в побічну форму його буття хімічний чи механічний рух» (3, с.417-418).

Однак, крім зазначеної основної проблеми її супроводжує низка супутних як наприклад: чи може Всесвіт мислити самого себе? Чи може Всесвіт взагалі існувати без розуму і навпаки? Чи можна припустити, що розум є абсолютно вища межа в

розвитку світобудови і чи є, відповідно, нижня абсолютна межа. Ще нижче якої неможливе існування Всесвіту? Чи поняття поступальності і коловороту є альтернативними в поясненні виникнення розуму і припинення його існування в далекому майбутньому? Якщо в далекому майбутньому Земля, а, отже, і розум людства зазнають природної смерті, скажімо, завдяки поступовому її охолодженню то чи можна припустити, що потім знову, неминуче вогненно – розжарена «молодість» космічної матерії як вихідного космічного циклу зможе з необхідністю привести, врешті-решт, до появи розуму в будь-якій точці Всесвіту? Нарешті яка роль людської цивілізації як розумної, її культури, в тому числі і матеріальної як опосередковуючої ланки у переході Всесвіту від його нормального стану до абсолютного холоду, і від нього до абсолютно розжареного стану і від цього розжареного стану знову до нормального стану з існуванням розуму?

Звичайно, наукова достовірність стосовно зазначеної основної проблеми унікальності розуму та її похідних поки що не постає можливою. Можливі лише гіпотетичні відповіді на неї, але це все ж не псевдо гіпотези, а наукові гіпотези, оскільки вони мають об'єктивні підстави необхідності їх появи. Це не довільні фантазії, а швидше науково-фантастичні припущення. Зрозуміло, ця обставина зумовлена тим, що ми маємо за своєю природою обмежене досвідне знання, а воно, це знання, незважаючи на постійне розширення його меж залишалося, залишається і буде залишатися таким. Однак, людський розум завжди прагнув подолати бар'єри наявно даного, вийти за межі досвіду і завдяки цьому досягнути і уявити яким є світ в цілому. Отже, на цьому шляху і збагнути розум як феномен Всесвіту взагалі і Землі, зокрема. Звідси, це питання має межовий характер. І, тим не менше. Як відомо, сучасна наукова картина світу будується на основі даних одержаних космологією і фізикою елементарних частинок. Звичайно, питання (проблема) унікальності розуму у Всесвіті, суворо кажучи, швидше всього не є предмет фізики елементарних частинок чи космології. Це – проблема філософії найвірогідніше, а космологія, в такому випадку, постає в її спеціалізовано-філософському значенні: космологія духу чи космологія розуму. Втім, і наука теж намагається підключатися, прямо чи опосередковано, до з'ясування змісту проблеми і способу її вирішення. Так, Н.Н.Латипов, В.А.Бейлін, Г.М.Верешков пишуть: «Існування Життя і Розуму найтіснішим чином взаємопов'язані з властивостями фізичного вакууму, елементарних частинок і Всесвіту в цілому. Фундаментальна фізика і космологія близькі, до того, щоб почати дослідження Людини і Всесвіту як єдиної, цілісної системи» (5, с.8). Зазначені автори виходили з того, що «складність і розмаїття вакууму такі, що він не вступає суб'єкту досліджень – Людині». Л.А.Мінасян нагадує: «Якщо раніше вважалось, що самоорганізація Всесвіту йде на рівнях збудження вакууму, то домінуючою в сучасній науці являється ідея про те, що самоорганізація йде на самому первинному рівні висхідної абстракції, і на цьому ж рівні закладені реальні передумови майбутнього Життя і Розуму. Так що елемент цілепокладання в саморусі. Всесвіту в науці обговорюється серйозно» (6, с. 647).

І все ж саме філософія повинна сказати своє вагоме слово стосовно раціонального пояснення факту унікальності Земного розуму у Всесвіті. Якщо наука обмежена в

своїх дослідних і теоретичних можливостях в зазначеному плані то небезкорисним може постати історичний досвід філософії в її натурфілософському виконанні. Тим не менше, незважаючи на вражаючі успіхи в сучасному науково-технічному освоєнні Космосу філософія ще не визначалася стосовно свого спектру проблем, що виникають в процесі цього освоєння. В цьому контексті заслуговує на увагу наступна важлива думка Б.Рассела, висловлена ним в інтерв'ю 1959 р. кореспонденту Бі-Бі-СіВудроУайетту з теми «Що таке філософія»: *«Яка користь від філософії?»*

«Я думаю, - підкреслює Б.Рассел, - філософія має...дві реальні області застосування. Одна з них - підтримка розмірковувань про предмети, які ще не попали в сферу науки. Врешті-решт, наука охоплює лише невелику частину того, що цікавить і повинне цікавити людство. Існує велика кількість речей, які викликають величезний інтерес, про які наука, у будь-якому випадку в теперішній момент знає мало, і мені б не хотілося, щоб людська фантазія була б обмежена рамками відомого зараз. Я думаю, що одне із застосувань філософії полягає у збільшенні наших уявних конструкцій про світ, і доведення їх до рівня гіпотез» (7, с. 83-84).

Серед філософів і науковців, в тому числі, можна виокремити умовно дві альтернативні позиції в контексті теми і проблеми унікальності розуму у Всесвіті. Одна, побудована на ідеї про неможливість обмеження планетою Земля існування розуму, оскільки ніхто не може стовідсотково достовірно стверджувати, що, скажімо, на достатньо відділених галактиках не існує феномен, аналогічний людському розуму. Просто, потужних технічних засобів (телескопів, супутників, міжпланетних космічних станцій, космічних апаратів і т.д.) освоєння наддалекого, проміжного чи ближчого космічного простору, які б надали нам в цьому плані позитивну інформацію бракує. Наведемо думку з далекого минулого знаменитого філософа доби Відродження Джордано Бруно: «Отже, я проголошую існування безчисленних окремих світів, подібних світу цієї Землі. Разом з Піфагором я вважаю її світилом, подібним Місяцю, іншим планетам, іншим зіркам, число яких нескінченне... звідси опосередкованим чином впливає заперечення істини, заснованої на вірі» (1, с. 174). Ці слова Д. Бруно адресовані (на третьому допиті) венеціанській інквізиції 2 червні 1592 року на питання кардинала РобертоБелларміно наступного гатунку: чи викладав Бруно публічно чи приватним чином в своїх лекціях в німецьких університетах положення, які суперечать і є ворожими католицькій вірі і на настановам святої римської церкви? І, далі, на питання що «Інші світи, отже, так само помешкані, як і цей?, - думка Джордано така, - «якщо не так і не краще, то в будь-якому випадку не менше і не гірше. Адже розумному мисленню неможливо уявити собі, щоби усі ці безчисленні світи, які стільки ж чудові, як наш, або навіть кращі нього були позбавлені мешканців, подібних нашим або навіть кращих; ці світи суть сонця або ж тіла, яким сонце посилає свої божественні і живильні промені» (1, с. 171). Серед сучасних науковців, які не заперечують можливості існування позаземної цивілізації, навіть абсолютно розумної, зокрема, був видатний американський фізик Стівен Хокінг. Водночас, наявні й точки

зору, які принаймні скептично ставляться до ідеї існування інопланетних цивілізацій, в тому числі і заснованих на розумному мисленні. В 1998 р. в журналі Британського міжпланетного товариства був опублікований так званий «Парадокс Фермі». Цей парадокс був запропонований фізиком Енріко Фермі, який піддав сумніву можливість відзнайдення позаземних цивілізацій. Е. Фермі ставив питання, якщо в нашій галактиці повинні існувати багато розвинутих цивілізацій, то постає питання: де вони, чому ми не спостерігаємо ніяких слідів розумного позаземного життя, таких як зонди, космічні кораблі чи радіопередавачі.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Бруно Дж. Антология мировой философии. В 4-х т. / Дж. Бруно. - М: Мысль, 1969. - Т.1. - С. 154-176.
2. Гегель Г. Философия природы / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук.: в 3 т. - М: Мысль, 1975. - Т.2. - 695 с.
3. Ильенков Э. Философия и культура / Э. Ильенков. - М: Политиздат, 1991. - 464с. - (Мыслители XX века).
4. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. // Сочинения: в 6 т. - М: Мысль, 1965. - Т.4 ч.1 - С. 311-502.
5. Латыпов Н.Н., Бейлин В.А., Верешков Г.М. Вакуум, элементарные частицы и Вселенная. - М: Изд-во Московского университета, 2001.
6. Минасан Л.А. «Абсолютный дух» и современная картина мира // «Феноменология духа» Гегеля в контексте современного гегелеведения. - М: «Канон» ФООИ «Реабилитация», 2010. - С. 636-649.
7. Рассел Б. Искусство мыслить. - М: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. - 240с. 2-е изд. испр.

Марія Григорівна Братасюк

ВЧЕННЯ Р. ГЕНОНА ПРО МЕТАФІЗИКУ

1. Рене Генон – французький мислитель першої пол. ХХ ст. Раніше невідомий українським філософам, але даремно, оскільки його творчість є достатньо цікавою в контексті глобалізаційних тенденцій сучасності, проблеми співвідношення Заходу і Сходу, пошуку нових форм раціональності тощо. Він традиціоналіст, критик европоцентризму, критично сприймає європейську інтелектуальну традицію, виражену зокрема філософською думкою.

Р. Генон - жив у двох цивілізаціях – європейській і азійській, оскільки значну частину життя прожив у Єгипті в Каїрі. Він залишив багату спадщину, яка засвідчує дуже добре знання ним як однієї, так і іншої інтелектуальної традиції. Він належав до тих небагатьох мислителів, які розуміли неминучість налагодження діалогу між Заходом і Сходом задля майбутнього, і які намагалися показати, що відмова від европоцентризму в усьому, – це правильний шлях до цього діалогу.

Мислитель витратив немало часу і уваги для того, щоб допомогти європейцям увійти в діалог зі Сходом. Він вважав, що європейцям мало лише хотіти розуміння Сходу, його традицій, мислення, цінностей. Він критикував їх за те, що вони прагнуть в усій східній традиції завжди знайти якусь схожість із західною. Але, застерігає Р.Генон, ця схожістьвсього-навсього чисто зовнішня. Найперше, що мають зробити європейці – це усвідомити глибинно прірву, яка лежить між Заходом і Сходом – це зовсім протилежні цивілізації як біле і чорне. Те, що є цінністю на Заході, є антицінністю на Сході; Таких прикладів достатньо багато. І це засвідчує, пише Р.Генон, що західний світ – це світ «навиворіт». Захід орієнтується на майбутнє, Схід навпаки – на минуле. На Заході зміни являються благом, на Сході – ні, там важливе місце відводиться традиції. Схід шанує зміст традиції, який має бути гідним, щоб його зберегти і передати. На Заході традиція не в пошані, бо її просто не існує як того гідного, що можна передати поколінням. Проте, Р.Генон не бажає загибелі Заходу, він закликає європейців змінитися.

2. Розглядаючи європейську філософську думку, мислитель зазначає, що уже з часів Ф.Бекона в ній спостерігаються відчутні деформації. Він стверджує, що Бекон розглядаючи Бога, Людину і Природу в якості трьох різних об'єктів різних галузей знання, основну увагу віддає філософії Природи стверджуючи експериментальний підхід, натуралістичну традицію в мисленні сучасників. Аналогічно Р.Декарт переважно займається фізикою, конструюючи її за допомогою дедуктивного методу.

І уже в ХІХ ст. спостерігається раптова та дивовижна деформація, здійснена О.Кантом: мається на увазі його «закон трьох стадій» розвитку людського розуму. Це приклад, пише Р.Генон, який засвідчує, яким способом в свідомості наших сучасників можуть бути спотворені традиційні дані. Особливо багато помилок допускає О.Конт

на метафізичній стадії розвитку людського розуму, де він поняття першопочаткових природних сил розчиняє в одній силі - «Природі». О.Конт повністю знехтував справжню метафізику, поскільки мовиться у нього не про речі, які належать метафізиці, а навпаки – фізиці, тобто про природні сили. Бог і Природа виступають у нього цілком різними речами. Залишається ще Людина.

На третій стадії розвитку людського розуму в О.Конта науки, проходячи певні стадії розвитку, досягають в якійсь одній т.з. «позитивного стану» і являють собою вершину «позитивного знання». Такої місії у нього удостоєна соціологія яка, на думку Р.Генона, є наукою про Людину і Людство. О.Конт прийшов до висновку, що все, що відбувається з Людиною, насамперед зумовлено суспільством, тобто, вона є суто соціальною істотою. Відомо, що О.Конт став фундатором позитивізму, цього «оголеного, відірваного від буттєвих коренів раціоналізму» (М.Бердяєв). Бог, Природа, Людина – три поняття, які засвідчують, що насправді закон трьох стадій є деформацією цієї тріади і дивно, писав, Р.Генон, чому цього ніхто не побачив раніше.

З.Р.Генон наголошує, що західна людина не відрізняє метафізики від філософії чи всього того, що філософією називається. Найперше варто зауважити, що які форми метафізика не набувала на Заході, європейці завжди намагалися поєднати її з визначеними питаннями більш часткового чи спеціального характеру, і це для того, щоб включити і метафізику, і ці питання в якусь ціле, що називається «філософія» [1, с. 109]. Це засвідчує, що якби метафізика не відрізнялася від усілякого іншого знання, на думку Р.Генона, на Заході вона в достатній мірі себе не виявляла.

Він підкреслює, що будь-яке трактування метафізики в якості якоїсь складової галузі філософії, навіть такої, яка підноситься над іншими галузями філософії, як от у Арістотеля «перша філософія», означає глибоке нерозуміння того, що таке метафізика, її дійсний статус і універсальний характер. Мислитель акцентує: абсолютне Ціле не може бути частиною чого б то не було, так само як ніщо не може включати в себе Універсальне в якості якоїсь частини. Ця обставина є очевидним доказом неповноцінності метафізики Заходу.

Р. Генон вважає, що сучасна західна філософія майже тотожна науці: вона стоїть на позиціях раціоналізму як і наука. Але, на його думку, метафізика не може будь-яким способом бути залежною від спеціальних наук: психології, соціології, гносеології тощо. Він наголошував: «Метафізика повинна бути самодостатньою, поскільки це єдиний вид знання, який не може ґрунтуватися ні на чому, крім себе самого уже тому, що метафізика є знанням універсальних принципів, із яких виводяться всі інші, включаючи і ті, з якими мають справу всі інші науки» [1, с. 112].

Метафізика в силу свого універсального характеру, не може підкорятися ні логіці, ні якій небудь іншій дисципліні, оскільки вони всі обмежені сферою раціонального (1, с. 114). Необхідно відрізнити метафізику як інтелектуальну концепцію від різних форм її вираження. В той час як перша повністю вільна від всіх обмежень, пов'язаних з умовами індивідуального існування, вільна від розуму, всі інші можуть бути чимось на кшталт перекладу метафізичних істин на мову дискурсивного і раціонального мислення, бо сама природа людської мови не дозволяє без цього обійтися.

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

Чиста метафізика виключає всіляку систематизацію, оскільки всіляка система не може не бути закритою і обмеженою концепцією. Що існує в певних межах і це теж несумісне з метафізикою, її універсальністю. Крім того, філософська система завжди належить якійсь особистості, тобто являє собою індивідуальну цінність.

Обмеженість і неістинність властиві будь-якій систематичній концепції. Кожна система неістинна настільки, наскільки вузько і строго вона обмежена. Метафізика, область застосування якої лежить за межами всього індивідуального, за межами речей відносного характеру, уникає всілякої систематизації і не може бути виражена ніякими формулами.

Р.Генон писав про неясність західного мислення, що поширюється на самі ідеї та на способи їх вираження, приводить до безконечних дискусій, які нічого не вирішують, але й відкривають дорогу до тих гіпотез, які не мають ніякого відношення до метафізики.

Істинна метафізика, на його думку, може являти собою лише те, що абсолютно незмінне і незалежне від будь-яких випадковостей, в т.ч. і історичних. Універсальний характер метафізики є причиною її принципової незмінності і утворює її сутнісну єдність, що істинна метафізика, на його думку, може являти собою лише те, що абсолютно незмінне і незалежне від будь-яких випадковостей, в т.ч. і історичних. Універсальний характер метафізики є причиною її принципової незмінності і утворює її сутнісну єдність, що виключає множинність як філософських систем, так і релігійних догм. Метафізика не пов'язана з такими концепціями як ідеалізм, матеріалізм, дуалізм, спіритуалізм тощо, які являють собою систематичний характер філософської думки Заходу.

Боротьба між матеріалізмом і ідеалізмом не має нічого спільного з метафізикою. До Декарта дуалізм матерії та духу ніколи не розглядався як абсолютний та непримиримий. Дуалізм обмежує себе природою власної системи: піти далі цієї протилежності, яку розглядають абсолютно непримиримою, неможливо. Хоча насправді вона є відотною і вирішуваною.

Правда, цю протилежність вирішують моністичні концепції, зводячи зміст одного терміна до змісту іншого. Матеріалізм зводить матерію до духу і навпаки – ідеалістичний монізм вимагає звести матерію до духовного. Насправді це доповнює одне іншого полярності, чия взаємодія зовсім не впливає на усталену єдність спільного для них принципа.

Звернення до метафізичної позиції дає можливість негайно вирішити протилежність духу і матерії, хоча її неможливо вирішити, залишаючись на позиції філософії. Тільки треба уникати всілякої систематизації, яка завжди віддає перевагу якійсь одній із протилежностей перед всіма іншими.

Р.Генон пропонує доктрину «не подвійності», недualityності, яка відповідає універсальному характеру метафізики, є вираженням її суті. Концепція заперечення подвійності є важливим елементом метафізики і і індуїзму. Метафізика не зводиться до концепції відносин між двома різними протилежними і взаємодоповнюючими аспектами буття: чи то матерія і дух, чи сутність і субстанція тощо.

Метафізика – це не лише знання про буття, як визначав Аристотель, бо це стосується лише онтології як розділу метафізики. Саме тому, вважає мислитель, метафізика Заходу завжди залишається неповноцінною і обмеженою. Буття не являється в дійсності найбільш універсальним принципом, як це мало би впливати із співпадання метафізики та онтології і не є найперше тому, що буття є саме визначення, а будь-яке визначення є деякою обмеженістю, а це несумісне з метафізичною точкою зору. Очевидно, що універсальність будь-якого принципу тим менша, чим більша його визначеність, яка передбачає відповідний ступінь відносності.

Абсолютна невизначеність найбільш універсальних принципів являє певну перешкоду для способів викладення метафізичних доктрин, тому і з'являється необхідність звернутися до негативних форм вираження. Саме тому Безконечне являється найбільш позитивною ідеєю, оскільки є абсолютним цілим, нічим не обмеженим, і таким, що не залишає нічого поза своїми межами, може бути виражена лише через заперечене по своїй формі поняття, тому що будь-яке пряме ствердження завжди буде ствердженням чогось визначеного, а, отже, всього часткового і обмеженого.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що у вченні Р.Генона про метафізику знайшли відображення особливості азійської парадигми мислення. Слушними є його критичні погляди на деяку «зарозумілість» західної парадигми мислення, європейський раціоцентризм, зумовлений гіпертрофованим натуралізмом, емпіризмом, об'єктивізмом тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике. С-Пб., Из-во «Азбука». 2000. 320 с.

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ОСВІТИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Глобалізаційна інтеграція та технологічна модернізація сучасного суспільства мотивують його прагнення до утвердження культурно-національної самобутності, мови, релігії, традицій і звичаїв. Йдеться про те, що "чим глобалізованішим стає наш світ, тим більшої життєвої значущості для людей набувають пошуки особистої та колективної ідентичності" [3, с. 54]. Отже, проблема ідентичності не втрачає своєї актуальності.

Ідентичність особи багатопланова позаяк включає весь спектр її взаємодії з природою суспільством та культурою. В досвіді людина усвідомлює себе як члена соціуму, як тілесну та духовну істоту, переживає свою індивідуальну самототожність і цілісність. Соціальний простір, в якому формується ідентичність особи є певною моделлю світу, в межах якої вона прагне самовизначитися. В умовах модернізації, інформатизації та глобалізації соціальний простір зазнав суттєвих трансформацій. Соціальні інститути, які реалізували ідентифікаційну функцію виявилися безсилими через надмірну деформацію.

Зокрема це стосується такого соціального інституту як сім'я. Впродовж багатьох століть вона була своєрідною школою, в якій кожна людина опановувала необхідні в житті соціальні ролі, сценарії поведінки, норми та моральні цінності. В умовах ринкових трансформацій сім'я в Україні втрачає свою ідентифікаційну функцію, вона неспроможна здійснювати передачу родинного досвіду. За неофіційними даними ЗМІ понад 10 млн. українців працюють за кордоном, щоб утримувати свою сім'ю. Неповна сім'я транслює взірці інструменталістських взаємин стосовно один одного. А засоби масової інформації створюють імідж їх загальної значущості. Сьогодні повна сім'я для більшості українців є недозвільною розкішшю. Економічна криза та масове безробіття "подарувало" суспільству сурогат цивілізаційної сім'ї: мама - комп'ютер – Інтернет або тато - комп'ютер – Інтернет. Наслідком інструменталізації сімейного життя є бездуховність і громадянська пасивність, корисливість і байдужість до проблем ближнього.

Освіта є чи не єдиним соціальним інститутом, який попри всі негаразди економічного життя не лише не деградував, а став домінантою суспільного поступу. Незважаючи на тривалий економічний спад, Україна de jure визнала безперервну освіту громадян як пріоритетну вартість. У XXI ст. освіта людини триватиме впродовж усього її життя: від дитинства до зрілості. Власне тому, що вона не лише задовольняє потреби людини в нових знаннях і технологіях, а й різнобічно ідентифікує її життєвий світ, система освіти набула статусу пріоритетного інституту стосовно соціалізації особистості.

Освіта ідентифікує кожного як особу, її здібності до виконання різноманітних соціальних ролей, життєвий світ як можливість самореалізації. На відміну від інших соціальних інститутів, освіта, формуючи соціально значущі ракурси ідентичності, водночас інтегрує їх в особистісну ідентичність. У ній органічно поєднані такі її іпостасі як національна, громадянська, сімейна, професійна, екологічна тощо.

Проте особистісна ідентичність як і освіта опинилися в полоні ринкового фундаменталізму. Він експансує життєвий світ людини товарами і послугами, нав'язуючи їй одномірну ідентичність споживача, який не переймається соціальними цінностями. Зокрема, в Україні відбувається непомітна, але поступова трансформація освіти на засадах ринкових вартостей. Низка науковців-економістів наполегливо нав'язують ідею освіти як складової частини економіки. Так, Р.Патора досліджує освіту як частину національної економіки, яка в системі ринкових відносин формує особливий вид товару - освітню послугу. Освітні заклади, на думку автора, обслуговують потреби двох ринків одночасно: на ринку освіти вони реалізують освітні послуги, споживачами яких виступають учні, студенти, доросле населення, а на ринку праці споживачами освітньо-наукової продукції закладів освіти є підприємства і організації [2, с. 8].

Якщо слідувати ринковій термінології, то реалізуючи інформаційні послуги, освіта ідентифікує студентів як споживачів, мета яких успішно скористатися наданою послугою. Тут важливе наслідування, репродукція дій і навиків продуцента послуги. Натомість, жодної творчої ініціативи ні в помислах, ні в діях! Послуги є підставою для ринкових маніпуляцій в освіті, внаслідок чого неминучою є деідентифікація особистості студента. Його щораз ідентифікують із освітніми послугами, які він отримує: математичними, фізичними, хімічними, історичними, культурними знаннями тощо. Самоідентичність особистості студента зазнає потужного предметно-дисциплінарного пресінгу в системі взаємин послуга-споживання. Отож, має рацію Ж. Деріда, коли говорить про спробу ідентифікувати як спробу репресувати - репресувати відмінність [цит. за 1, с. 167-169].

Дійсно ринкові вартості гомогенізують освітнє середовище за зразком економічного, притлумлюючи творчо-комунікативний потенціал особи. Потреби особи спрощуються, набуваючи одного виміру: споживання. Неструктурованість її потреб свідчить про відсутність горизонту власного особистісного росту.

Споживання, як відомо, є цілераціональною дією, яка не потребує ідентифікації з іншим. Оскільки освітні послуги структуруються відповідно до предметного поля, то ідентичність споживача ототожнюється з науково-предметним змістом знання. Особистість втрачає свою самототожність і стає "розщепленою".

Упродовж ХХ століття система освіти в Україні здійснювала інтелектуально-фахову ідентифікацію особи. Її метою була ерудована людина, професіонал в обраній сфері діяльності. Освіченою вважали людину, що засвоїла здобутки цивілізації, збагатила свій розум теоретичним знанням. Соціальні проблеми вона розглядає крізь призму науково-технічного прогресу, вважаючи технонауку панацеєю в їх розв'язанні.

Пріоритетний розвиток науки й техніки заступав культурний зміст ідентифікаційної функції освіти. А відтак денационалізована система освіти неспроможна була тестувати моральні якості людей. Це означає, що її стандарти забезпечували розвиток лише професійних та інтелектуальних здібностей, залишаючи поза увагою моральні якості індивідів. Отож освіта знеособлювала людину, замість індивідуалізації.

Неспроможність освіти здійснити моральну ідентифікацію виявляються в тому, що в суспільстві панує подвійна мораль. Найнебезпечнішим є те, зазначав П.Сорокін, що горішні поверхи суспільства (владні структури) поповнюються людьми, які демонструють високі інтелектуальні здібності й водночас моральну деградацію: корупцію, демагогію, прагнення поживитися за рахунок інших, сексуальну розбещеність, нечесність, цинізм, "плутократію" [4, с. 415]. Освічена людина виявилася знаючою, компетентною і водночас морально деградованою.

Свідченням маргіналізації суспільства, його духовної деградації є криза моральної ідентичності. Еліта як провідна верства нації була зруйнована. Власне вона є носієм високої моральності, критичного ставлення до себе, відповідальності та високої вимогливості. Вона є також носієм взірців норм та способів життя, що охоплюють всі сфери буття. Це результат того, що ідентифікаційну функцію система освіти реалізувала в умовах культурно-ідеологічної гомогенізації українського народу. Найнебезпечнішим її наслідком є те, що з ростом числа дипломованих людей, дедалі менше стає людей культурних. Освіченість перестала бути синонімом культурності.

Освіта є тією соціальною інституцією, яка, здійснюючи ідентифікацію людей та соціальних спільнот, забезпечує культурно-національну гетерогенність і водночас цілісність і стабільність суспільства. Проте, здійснюючи тривалий час ідеологічну індокриніацію українського народу, система освіти неспроможна була реалізувати ідентифікаційну функцію як національно-культурну. Наслідком цього є маргінальна особистість, збайдужіла до національної мови, історії, культурних традицій. Маргінал являє собою пересічну людину, яка вагається між двома культурами і не може ідентифікувати себе з жодною з них. Тому освіта має повернути суспільство до культурно-духовних витоків. Нова модель освіти в своїй основі має стати культурно-центричною. Якщо в ХХ столітті освіта своєю метою вважала залучення індивідів до цивілізаційних здобутків через засвоєння наукового знання, то в ХХІ столітті вона вбачає свою мету в залученні їх до здобутків національної та світової культури. На зміну ідеалу ерудованої людини приходить ідеал висококультурної людини.

Відновлення культурно-ідентифікаційної функції освіти відбувається в умовах інформатизації суспільства та комп'ютеризації діяльності. Зокрема створені та впроваджуються в навчальний процес інтелектуальні навчальні системи, які започаткували процес віртуалізації освіти. В цих умовах уже проглядаються загрози надмірної інтелектуалізації особистості, її ідентифікують як користувача інтелектуальними навчальними системами. Ідентичність особи співвідносять з рівнем її комп'ютерної компетентності та поінформованості. Звичайно, ігнорувати віртуальний простір та його інтелектуальний потенціал безперспективно, проте і рабське наслідування

тут недоречно. Адже, розвиваючи інтелект, віртуальна освіта обмежує безпосереднє спілкування, котре формує соціально-ціннісні орієнтири особи. Інформаційні послуги у віртуальній освіті текстуально й графічно оформлені, візуально й аудіально сприймані, але вони особистісно нейтральні.

Необмежена державними стандартами освіта може втрати свою ідентифікаційну функцію. Уже сьогодні проглядається загроза того, що домінуючим каналом інтеріоризації соціально-культурного досвіду стане Інтернет. Він уже перетворився в потужний засіб формування віртуальної ідентичності кожної людини, котра має доступ до мережі. Для багатьох користувачів Інтернет - це свобода комунікації, але це така свобода, де ніхто не бере на себе відповідальності за зміст спілкування та його вплив на особу. Натомість мережі колективного користування дозволяють легко долати комунікативні перепони. Понад те інтелектуальні системи пропонують готові способи інтерактивного спілкування. Ця мережа "жива", в ній спілкування відбувається в реальному часовому режимі, люди тут без проблем знайомляться, обмінюються думками, які ніхто не має змоги проконтролювати. Потреба в особистісній комунікації втрачає свою привабливість і компенсується віртуально. Особа конструює різноманітні моделі власної ідентичності. Вона доповнює соціальне самовизначення або компенсує його відсутність. Річ у тім, що віртуальна ідентичність надпластична. Вона не потребує соціальних практик. Тому її легко імітувати й корегувати, репрезентувати з допомогою віртуальних практик. Завдяки їм особа має різноманітні іпостасі на будь-який випадок життя. Насправді ж віртуальні практики "размивають" ідентичне ядро особистості, деформують її самість. Отож, уже сьогодні необхідно визначити межі віртуалізації освіти заради самої людини.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Бак-Морс С. Выступление в Москве // Ad Marginem'93. Ежегодник Лаборатории постклассических исследований ИФ РАН / С. Бак-Морс. - Москва, 1994. - С. 165-174.
2. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни / Р. Патора. - Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2002. - 336 с.
3. Преодолевая барьеры: Диалог между цивилизациями. - М.: Логос, 2002. - 192 с.
4. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Политиздат, 1992. - С. 295-424.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ І ІСТИНА У СВИТОГЛЯДНОМУ ОСМИСЛЕННІ СЬОГОДЕННЯ

Поняття толерантності, як породжене “епохю політкоректності”(Ф.Фукуяма), від лат.:*tolerantia* – витримка, терплячість тощо – на сьогодні є багатоаспектним. У різних мовах воно має різні відтінки значення. У філософському відношенні його найчастіше позначають як готовність постійно і з гідністю сприймати особу, річ або подію, а разом і як терплячість, витримку, примирливість, у загальнокультурному – готовність до взаємодії на засадах згоди і порозуміння [6].

Воно активно розпрацьовувалося дослідниками не так вже і давно найчастіше у контексті втілення ідеї мультикультуралізму у європейському західному світі, яка ще донедавна займала досить багато місця у світоглядному осягненні сьогодення. Осмислення цього поняття у практичному відношенні, як вважалося, вписувалося в контекст спільного творення європейцями свого дому! Можливі заперечення з цього приводу, якщо і були, не сприймалися до свого часу серйозно не набравши тоді належної ваги. Чи не першою ластівкою у цьому відношенні виявилася реактивна дія з кримінально-терористичним відтінком норвежця А. Брейвіка у липні 2011 року, яка поставила під сумнів відповідність європейським інтересам існуючої практики втілення ідеї мультикультуралізму. Мова йде про добре відомий теракт проти дітей функціонерів правлячої у тогочасній Норвегії політичної сили, відповідальної, з його точки зору, за існуючу в державі міграційну політику. Не заперечуючи у суді свого злочину, він спробував обґрунтувати і подати світоглядне виправдання свого вчинку, ремствуючи, що заражена “культурницьким марксизмом” Європа вперто не хоче його чути і розуміти, коли він говорить про причини серйозних проблем, що загрожують Європі вже і ще більше – у майбутньому! Пам’ятаємо, що у 2011 році після теракту А.Брейвіка було, за кількадесят днів по тому, ще і 11 вересня у Нью-Йорку – відзначено на порядок потужнішим терактом проти США мусульманських терористів. Лише з відтінком часу можна краще зрозуміти і навіть припустити зв’язок поміж собою ось цих, здавалося на той час, зовсім не пов’язаних подій. Цей зв’язок є слухним, можна стверджувати, скорше у смислового відношенні. Буквально кілька років потому британський прем’єр-міністр Д.Камерон заявив, що ідея мультикультуралізму у Європі не спрацювала! Але інтуїція британського прем’єра тоді, на деякий час, теж ніби зависла у повітрі. Час показав, різнопорядкові натяки на можливі серйозні проблеми у Західному світі, мали під собою серйозні підстави. До цього спричинилися громадянська війна у Сирії, Ємені, Лівії, війна Росії проти України, кліматичні зміни на африканському континенті, які, в сукупності, породили шалену хвилю міграції в країни Європи і Америки, до яких європейська спільнота і в цілому увесь західний

світ виявилися не готовими. Стало очевидним, що європейські держави по різному реагують на цю проблему, а деякі з них, зокрема, Данія, свідомість громадян якої не обтяжена метропольним спадком, досить ефективно почали захищати свій життєвий простір проти таких міграційних впливів, які би витісняли, скажімо так, данський світ із самої Данії у історичну безвість! Факти свідчать, що до інспірації хвиль міграції можуть бути причетні політичні сили і навіть цілі держави, які не вважають за потрібне добирати належних шляхів і методів в конкурентній боротьбі зі західним світом і його життєвими на сьогоднішній день перевагами. У світлі сказаного, толерантність як явище насамперед якості міждержавних європейських зносин, виявилася посуною виключно у сферу приватності міжлюдських стосунків і поки що, приречена там залишатися! Очевидно, що так завжди буває, коли розвинуті і утверджені передовими державами правила співжиття підносяться до статусу універсальних, забуваючи при цьому, що значна частина світової людності ще про них і не помислює і до них не доростає. Виникають дивовижні світоглядні ножиці у сприйнятті цінностей державами, що пропонують правила співжиття ними вистраждані і витворені, і, державами-народами, які через різницю в культурах і рівнях розвитку є індиферентними, байдужими, а то й ворожими до цих правил та разом з тим і не байдужих до матеріальних здобутків західної культури. Виникає запитання, якими мають бути ті загальноєвропейські очі, які би бачили в розумінні своїх перспектив і перспектив інших народів не лише бажане, а й фактичне, реальне. У європейській культурі сьогодні, схоже, універсалістські візії свого майбутнього значною мірою пов'язані зі впливом на них лівих поглядів, які і спричинилися до такої кризи. Саме тому і відбувся ухил інтересу до правих поглядів, поглядів консервативних з метою відновити втрачену рівновагу як основу суспільної злагоди і миру. Таке тривале пояснення необхідне нам для того, щоби змогти спробувати сьогодні відчитати необхідні історичні координати для майбутнього України та її народу, визначити зміст тієї конкретної істини-шляху, на який вона має стати щоби залишитися помітною на мапі європейських народів.

Останнього часу у публічному українському і мережевому просторі присутня думка, яка найчіткіше окреслена журналістом-блогером В.Портниковим: **“Формування української ідентичності – головне завдання Української держави, суспільства, нації** (виділення моє – В.Джунь). Ці завдання не підмінять ніякі економічні реформи, ніяка боротьба з корупцією, ніякі соціальні протести. Більш того, в українській формулі майбутнього відсутність української ідентичності означатиме ще й відсутність свободи. Тому що Україна буде поглинута Росією, якій свобода не потрібна. Ми все це вже проходили в ХХ столітті” [5]. Пригадаймо, у цьому зв'язку, висловлювання В.Черчіля: “Хочете миру – здавайтеся, і у вас за 2 години буде мир... Без суверенітету, без свободи, без волі, але це вже ваш вибір” [5]. В.Портников чітко фіксує на цьому шляху і небезпеку: “Величезній кількості “маленьких українців” ... абсолютно все одно, де їх будуть годувати. Аби дешево. Я не звинувачую їх, ні – це природна спадщина колоніальних часів” [5]. І одразу вказує на наслідок цього: “... байдужість величезного числа жителів до країни, в якій вони живуть, зумовили анексію Криму і окупацію частини Донбасу.

Бо жодні активісти, ніякі добровольці і ніяка армія вас не врятують, якщо вам наплювати". Такими міркуваннями він підводить до цінності усвідомлення ідентичності, подаючи фундаментальну різницю між маленьким росіянином, маленьким поляком і маленьким українцем. Вона в тому, що "маленький росіянин" хоче дешевизни в Росії, а "маленький поляк" – в Польщі. Якщо стан справ їх не влаштує, вони їдуть. Але вони не хочуть, щоб їх власна країна стала Китаєм чи Німеччиною. Це і є ідентичність" [5]. Якщо, згідно з екзистенціальними міркуваннями М.Бердяєва, стосовно світоглядного змісту істини: "Істина – це шлях і життя" то ідентичність – це той один із наріжних каменів, на якому вибудовуватиметься успіх сьогодношньої України. Доведеться на цьому шляху долати викривлені уявлення багатьох громадян стосовно цього поняття. На це вказує і запитання колишнього досить успішного російського і українського кіноактора, українця за походженням, який повернувся в Україну, щоби захищати її від російського ворога у складі УДА: А. Пашиніна: "Я читав конституцію Ізраїлю і плакав. Вся суть передана в двох-трьох рядках: Держава Ізраїль створена єврейським народом для євреїв, і Держава Ізраїль – це притулок для євреїв. Чому ж, коли я говорю про те ж для України, мене називають фашистом???" [1]. Цікавий рецепт у цьому відношенні можна віднайти в міркуваннях стосовно політики ідентичності Ф.Фукуями, виказаних у своєму есе кілька місяців тому [7]. Описуючи, як він вважає, кризу з політикою ідентичності у західному світі, поляризацію ідентичності, а також її актуалізацію, скваліфіковану як підйом, опонуючи популізму, пропонує повернутися до утвердження громадянських цінностей з активною участю у цьому процесі держави. Корисно окреслити основні ідеї його статті у якій він викazuje переконання, що:

1. В межах ідеологічного спектру політика ідентичності є об'єктивом, через який в даний час проглядаються більшість соціальних проблем.

2. На сьогодні "економічне лихо часто сприймається людьми, скоріше, як втрата ідентичності, ніж втрата ресурсів" [7].

3. "Людські суспільства не можуть відійти від ідентичності або політики ідентичності...". Це і моральна ідея, яка "фокусує природний попит людей на визнання їх гідності і надає мову для вираження образ, які виникають, коли таке визнання не очікується" [7].

4. "Термін "мультикультуралізм", який головним чином стосується якості різних спільнот, став ярликом для політичної програми, яка цінувала кожен окрему культуру, і кожен з них переживала однаково, іноді звертаючи особливу увагу на ті, які були невидимі або недооцінені в минулому" [7] (зокрема, *ЛГБТ-спільноти* – курсив мій – В.Джунь).

5. В самій же Європі, вважає він, боротьба зі згубним впливом політики ідентичності є досить складною ще і в тому плані, що "в останні десятиліття європейські ліві підтримали форму мультикультуралізму, яка зводить до мінімуму важливість інтеграції мігрантів в національні культури" [7].

6. Спільнотам важливо зосереджуватися не на лише захисті маргінальних і граничних груп, але й також навчитися "досягати спільних цілей шляхом обговорення і консенсусу" [7].

7. “Демократії необхідно просувати те, що політологи називають “кредовими національними ідентичностями”, які будуються не навколо загальних особових “характеристик, живого досвіду, історичних зв’язків або релігійних переконань, а скоріше навколо основних цінностей і переконань. Ідея полягає в тому, щоб спонукає громадян ототожнювати себе з основними ідеалами своїх країн і використовувати державну політику, щоб свідомо асимілювати новоприбулих”[7].

8. Щоби “припинити перевагу деяких етнічних груп над іншими, держави-члени ЄС, які мають закони про громадянство, засновані на ... “праві крові”, яке дає громадянство відповідно до етнічної приналежності батьків, повинні приймати нові закони, засновані на ...**“праві ґрунту”**, яка дає громадянство будь-кому, хто народився на території країни. Але європейські держави також повинні пред’являти суворі вимоги щодо натуралізації нових громадян, що Сполучені Штати здійснювали вже протягом багатьох років. У Сполучених Штатах, крім необхідності доводити постійне проживання в країні протягом п’яти років, вимагають, щоби нові громадяни могли читати, писати і говорити основною англійською мовою; володіти розумінням історії і державного управління США; мати хороше моральне обличчя (тобто не мати судимості); і демонструвати прихильність до принципів і ідеалів Конституції США, давши присягу на вірність Сполученим Штатам. Європейські країни повинні очікувати того ж від своїх нових громадян”[7].

9. “Крім зміни формальних вимог до громадянства, європейські країни повинні відмовитися від концепцій національної ідентичності, заснованої на етнічній приналежності”[7].

10. “Працездатна “кредова” національна ідентичність повинна пропонувати істотні ідеї, такі як конституціоналізм, верховенство закону і рівність людей. Американці поважають ці ідеї”[7]. В країні виправдовують відлучення від громадянства для тих, хто їх відкидає.

Загальний висновок з міркувань Ф.Фукуями формулюється наступним кредо: “Назад до основ”. Він переконаний, що “коли країна визначить відповідну “кредову” національну ідентичність, відкриту для де-факто різноманітності сучасних суспільств, характер протиріч з приводу імміграції неминуче зміниться” і вказує на реальний напрямок можливих дебатів-про: “кращі стратегії асиміляції іммігрантів в “кредову” національну ідентичність країни”. У США “порядок денний асиміляції починається з народної освіти”. У багатьох європейських країнах домінуюча політика “активно перешкоджає інтеграції. Для багатьох лівих, зокрема у Франції”, поняття асиміляції не є політично прийнятним. Він переконаний, що “ліберальні демократії значно виграють від еміграції, як в економічному, так і в культурному плані”. Така державна політика при успішній асиміляції іноземців здатна прибрати вплив популістів як в США так і в Європі. Сьогоднішній наш світ, на його погляд, рухається водночас “до протилежних дистопій [4] – до гіперцентралізації і до нескінченної фрагментації”[5].

А що ж від цього Україні? Справа в тім, що поради Ф.Фукуями, ще до його публічних роздумів втілювала Данія. Саме вона, видається, може стати прикладом для України.

Причиною високого рівня інтелектуального і соціального капіталу у цій країні дослідники вбачають у "данській еліті, яка завжди вирізнялася високою політичною відповідальністю, незалежністю поведінки і рідкісним стратегічним мисленням. Данцям, зазначають спостерігачі, не властивий стадний інстинкт, як для багатьох країн ЄС, у них сильно розвинений звичайний здоровий глузд і вміння об'єктивно приймати факти; їх майже неможливо спровокувати на якісь химерні ідеологеми на шкоду своїм національним інтересам. Данці завжди досить добре розуміли небезпеку занадто тісної інтеграції з ЄС і не мали ейфорії від цього процесу. Тому Данія розважливо "не приєдналася до єврозони, відмовилася від єдиного європейського громадянства та участі в загальній системі безпеки. І взагалі цурається будь-яких інтеграційних об'єднань" [3]. Мабуть через те, що "за рівнем впровадження інновацій, використання хайтек, складного і високо-технологічного машинобудування, високопродуктивного м'ясо-молочного агарного сектора" вона перевершує більшість країн ЄС.

Стосовно мігрантів Данія в останні місяці пішла на досить радикальні кроки з наступних причин:

- мігранти з мусульманських країн не інтегруються в данську культуру;
- мусульмани-іммігранти проживають компактно, не працюють, не вивчають данську мову і культуру;
- в країні формується паралельна цивілізація, відмінна від данської і це становить небезпеку для Данії;
- в країні сформувалися мусульманські гетто, що живуть на соціальну допомогу, де процвітають злочинність і наркотики.

Парламент Данії досить неполіткоректно-нетолерантно зафіксував цю проблему і приступив до її вирішення, поклавши в основу: "принцип відмови від добровільної інтеграції та заміну її на примусову асиміляцію" з посиленням "покарання за вчинені злочини". Прийнято пакет із 20-ти законів. Він:

- означає поняття «гетто» і відносить "до цієї категорії 25 осіб - "місць компактного проживання мусульман-іммігрантів";
- людей, що проживають в гетто, відносить до особливої групи громадян. До мешканців гетто "застосовуються подвійні, у порівнянні з данцями, терміни покарань за скоєні злочини";
- дітей, що народилися в гетто, починаючи від 1 року, примусово вилучатимуть із своїх родин "на термін не менше 25 годин на тиждень (не рахуючи часу на сон), для прилучення до данських цінностей. У разі відмови, така сім'я позбавляється всіх соціальних допомог від держави, навіть якщо вона не має ніяких інших джерел доходу";
- вводить заборону на вивіз дітей на "тривалі терміни в мусульманські країни, щоби діти не поверталися знову до мусульманських цінностей Батьківщини їх батьків і т.д. і т.п".

Отже, “жорстка примусова асиміляція і тривалі тюремні терміни за будь-який злочин”. У підсумку “до 2030 року в Данії не має залишитися жодного гетто і всі мусульмани повинні бути інтегровані, асимільовані, а порушники правопорядку заарештовані та відправлені за ґрати” [3]. Серйозна країна.

Україні, теж слід подбати про щось подібне, але відсутність відповідної еліти відсовує вирішення цього питання на потім. Таке затягування в країні, яка межує із “руським міром” є дуже ризикованим для майбутнього України.

Таким чином, десь із синтезу ідей Ф.Фукуями і практичної політики у сфері міграції Данії повинен виладовуватися сьогоднішній шлях і життя українців як запоруки активного і цивілізованого творення сучасного українського світу. Це складне завдання, але початок зроблено у 2014-му році! Залишається лише виформувати належну провідну верству! Це те завдання, яке Д.Донцов свого часу ставив, осмислюючи і окреслюючи дух нашої давнини. Адже політика козацької України якраз, на мій погляд, спиралася на “кредове” розуміння ідентичності. В цьому полягає суть українського шляху-істини повернення до самих себе, що є водночас і творенням питомої на сьогодні української ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатолій Пашинін // <https://www.facebook.com/Mova.Online/photos/a.148867208583611/1456722671131385/?type=3&theater>
2. Вінстон Чечіль // <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2305925446359424&set=a.1630848810533761&type=3&theater>
3. Данія іммігрантам — або асимілюєтеся або заарештуємо та відправимо за ґрати // [https://www.facebook.com/search/top/?q=данія іммігрантам – або асимілюєтеся або заарештуємо та відправимо за ґрати](https://www.facebook.com/search/top/?q=данія%20іммігрантам%20-%20асимілюєтеся%20або%20заарештуємо%20та%20відправимо%20за%20ґрати)
4. Дистопія – антиутопія; спотворена утопія; те, що протилежне утопії як досконалому, кращому світу // <https://www.slovnuk.ua/index.php?swrd=дистопія>
5. Ідентичність // https://t.me/portnikov/111?fbclid=IwAR04kjEsD7mdBdrhUBxUODH0IIIBo_5kRZ-zJsEsDFs2HwNMGHkq8reCqhM
6. Толерантність // Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40с.
7. Френсіс Фукуяма. Проти політики ідентичності // <http://sg-sofia.com.ua/protiv-politiki-identichnosti-fukuyama?fbclid=IwAR3Js-y2nXLzIXVtlnRSjdK5gZBKhHzgJkRStvDEFsI60X4n2fMDV5GZhs>

ВІД “НОМОСАРІЕНС” ДО “НОМОДЕУС”: НОВІ ВИКЛИКИ ЛЮДЯНОСТІ У ХХІ СТОЛІТТІ

Останнім часом, у зв'язку із зростанням впливу біологічних та інформаційних технологій на життя людей, увагу дослідників все більше привертає тема «постгуманістичного» дискурсу. Одним із знаних adeptів цього дискурсу є Ювал Ной Харарі, ізраїльський історик та футуролог, автор бестселерів: «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього», «Homo Deus. За лаштунками майбутнього» та «21 Урок для 21 століття», в яких він здійснює прогнози на найближче майбутнє та показує можливі наслідки у зв'язку із втіленням деяких сценаріїв розвитку людства. Одним із таких прогнозів є те, що найближчим часом зусилля науковців зможуть сприяти перетворенню людини зі стану «Sapiens» на стан «Deus» - коли одвічні людські прагнення щастя, безсмертя та влади будуть врешті досягнуті і перед людиною відкриються нові постгуманістичні перспективи та можливості, які водночас можнатракувати як загрози традиційним цінностям гуманізму та ліберального порядку.

Одним із можливих сценаріїв розвитку людства, який, за прогнозами Харарі, може втілитися найближчим часом, є поява датаїзму – релігії Великих Даних (Big Data), (за його дуже широким визначенням релігії, нею є «будь-яка всеохопна оповідь, що переносить надлюдську легітимність на людські закони, норми й цінності» [1, с. 223]. На його думку, такі ідеологічні системи як комунізм та нацизм також потрапляють в категорію релігії, адже, як і будь-які релігії, вони намагалися нав'язати і закріпити свій світовий порядок. ВХХІ столітті є загроза, що основною стане релігія Великих Даних (Big Data), для якої найвищу цінність складатиме не людина, а потік інформації. Передумовою такого перетворення є запропоноване біологам трактування людини як біохімічного алгоритму, що в перспективі цивілізаційного розвитку може відвести людині другорядну роль, оскільки більш досконалі цифрові алгоритми можуть прийти на зміну менш досконалим людським. Відповідно, людина не страдатиме від поневолення й експлуатації, як це було під час відомих в історії людства тоталітарних режимів, а від того, що більшість людства виявиться незатребуваною на ринку праці, а отже – просто зайвою.

Датаїзм, отже, ставить під питання традиційну гуманістичну цінність – повагу до людської гідності. Хоча першими, без сумніву, це зробили представники біологічних наук, продемонструвавши, що всі складові людського духу, поведінки, життєдіяльності, міжособистісної комунікації можуть бути адекватно описані та пояснені в термінах фізіологічного детермінізму. Гуманізм у трактуванні Ю. Харарі це також форма релігії, яка замість Бога поклоняється людству і ставить його ба-

жання як головний пріоритет у світі, а також надає людським бажанням та почуття значення головного джерела легітимації людської поведінки та вибору. Але вже зараз складається ситуація, коли алгоритми транснаціональних компаній, таких, як Coca-Cola, Amazon, Facebook мають можливість вивчити і тлумачити суб'єктивну реальність людей краще, ніж самі люди, підштовхуючи цим людей до певного вибору. Доручаючи все більше функцій алгоритмам, люди надають їм доступ до своїх особистих даних, тож незабаром людину можна буде «гакнути» (від англ. «tohack») - зламати інформаційний код захисту системи, так само як зараз можна «гакнути» смартфон, ноутбук чи банківський рахунок І, врешті-решт, попереджає Гарарі, «... ми можемо опинитися в ситуації, коли стане неможливим від'єднатися від цієї всезнаючої мережі навіть на мить. Від'єднання означатиме смерть» [1, с. 422].

Якщо людина епохи гуманізму та лібералізму вірила, що головне — це довіряти своїм відчуттям, оскільки саме вони надають усьому сенсі наповнюють сенсом Усесвіт, то датаїсти вірять, що сприйняття саме по собі вже не має жодної цінності, якщо воно не під'єднано до великого потоку даних і не схвалено ними. Цінність сприйняття самого по собі поступово замінюється цінністю перетворювати сприйняття у дані та вільно їх передавати. Датаїзм приймає суто функціональний підхід до людства, визначаючи цінність людського сприйняття згідно з його функцією в механізмах обробки даних. Якщо буде розроблено алгоритм, який виконуватиме ті самі функції краще, то сприйняття людини втратить свою цінність, воно буде трактуватись як застарілий біохімічний алгоритм.

Хоча Харарі не вважає, що датаїзм носить цілеспрямоване антигуманістичне спрямування, оскільки він взагалі не має стосунку до людського сприйняття. Цілком можливо, що він просто обере кращий алгоритм за принципом еволюційного відбору – виживе найприспосованіший. Алгоритми краще пристосовані для передачі даних, ніж живі організми. Все йде до того люди можуть втратити своє значення вершини творіння, як її втратили свого часу тварини: «Ті шаблони, які ми самі вигадали, приречуть нас на забуття поряд із мамонтами та китайськими річковими дельфінами. Оглядаючись назад, людство виявить що є лише брижами в космічному потоці даних» [1, с.485]. Може виникнути питання: чому алгоритми отримують таку владу над людьми? Справа у тому, що люди самі добровільно віддають її, відбувається поступове ототожнення, зростання людини із алгоритмами. Тим більше, з розширенням мереж машинного навчання та штучних нейронних мереж дедалі більше алгоритмів розробляють самі себе, і людина перестає контролювати цей процес.

Отож, замість виходу із стану «духовного неповноліття», до якого закликав І. Кант, ми можемо потрапити у стан ще більшої духовної залежності, коли люди не здатні будуть робити свідомий самостійний вибір. Зрозуміло, щоподібні перспективи, які нагадують сценарій фантастичного фільму, є тільки одним із можливих напрямів розвитку людства і він не обов'язково буде втіленим саме у такому вигляді. Протягом усієї історії свого розвитку люди завжди демонстрували дивовижну винахідливість у виході з пасток, які самі ж створювали. Однак беззаперечним є те, що при розробці

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

новітніх технологій завжди слід орієнтуватися на кантівським імператив – «ставитись до людини як до цілі, а не як до засобу». Якщо цей імператив буде втрачено і людина стане придатком до машини, яка за неї буде приймати рішення, що їй їсти, за кого голосувати, з ким одружуватись, це може бути новий виток еволюції, але для людини розумної там може не виявитися місця. Людство цілком реально може перестати бути *Sapiens*, так і не дотягнувши до рівня *Deus*, якщо не задумається вчасно над збереженням основ своєї людяності – свободи та вільного від диктату технологій розуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харарі Ю.Н. HomoDeus. За лаштунками майбутнього. Пер. з англ. / Ювал Ной Харарі. - К. : BookChef, 2018. - 512 с.

НАВКОЛО ФІЛОСОФІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОНЛАЙН-КУРСІВ

Освіта в сучасному світі зазнає динамічних змін. Різноманітні конференції, виступи провідних науковців засвідчують, подекуди, про нагальні виклики, які повинні бути подолані новими інформаційними технологіями в освітньому процесі. Основна увага звертається на те, що навчальні курси, переносяться з аудиторій на віртуальні площадки. Життя сучасної людини постійно віртуалізується, цьому сприяє стрімкий розвиток цифрових технологій. Найбільшою вартістю сучасного світу є знання, інтернет-технології широко сприяють його накопиченню. Інтернет молодій людині дає багато можливостей: спілкування із цікавими людьми, які можуть перебувати у будь-якій частині світу, набуття нових навичок, поглиблені знання із різних галузей знань, і все, що для цього потрібно – знання іноземної мови, переважно, англійської та наявність комп'ютера, чи смартфона із доступом до мережі Інтернет. Сучасні освітні платформи добре структуровані, з відкритим доступом та зручні у використанні. Серед переваж такої освіти варто відзначити: безкоштовний перегляд онлайн-курсів, анонімність, вільне планування часу, участь в дискусійних групах, онлайн-консультації із авторами курсів.

Філософія як навчальний предмет теж зазнала змін – перестала бути монологічним предметом, а викладання філософії полягає у читання першоджерел, відкритих дискусіях за прочитаними матеріалами, проведенні дебатів та вмінні аргументовано висловлювати свою думку, саме ці компетентності можна набути, вибравши для себе філософію. На думку багатьох університетських викладачів, навчання філософії передбачає опанування різносторонніх навичок, які будуть корисними в будь-якій галузі знань, та сприяння розвитку критичного та творчого мислення, збільшення здатності використовування різноманітних стратегії пошуку та вирішення проблем, зокрема нестандартних та унікальних рішень.

Правда, тут може постати питання: яка мета викладання філософії в комплексі інших навчальних предметів? Чи ми притримуємося думки, що освітній простір зосереджений на підготовці вузькопрофільного спеціаліста, чи включаючи філософію в навчальний процес виховання молодих людей з відкритою свідомістю, здатних до рефлексії, до розуміння багатогранного світу культури.

В освітньому процесі, питливий розум студента не прив'язаний до університетських стін, бо у віртуальному просторі є достатня кількість платформ, де можна розширити свої знання із філософії. До прикладу, одна із популярних європейських площадок, що пропонує масові безкоштовні онлайн-курси www.coursera.org, має окремий розділ, котрий стосується філософії. Автори сайту зазначають, що представлені курси за-

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

безпечуються найкращими світовими викладачами, а в програму курсу входять завдання, котрі оцінюються автоматично, або іншими учасниками певного курсу, є відео-лекції і дискусійні форуми. Після освоєння певного курсу, за запитом видаються підтверджуючі сертифікати. Курси із філософії присвячені глобальним питаннями, котрі окреслюють слухачів як осіб, що наділені людськими якостями – мораль, етика, раціональність – в сучасному та сторичному контексті. Найпопулярніші з них – «Вступ до філософії», «Подумай двічі: як аргументувати та переконувати» (цей курс зарахували 138851 слухачів), «Грецька та римська міфологія», «Демістифікація свідомості», «Модерн та постмодерн», «Антична філософія: Платон та його попередники», «Соціальні норми, соціальні зміни», «Основи філософії: про що сперечаються філософи сьогодні» і т.д.

Цікавість до філософії як навчального предмету в класичному університетському середовищі, та поза ним свідчить про актуальність питань, що входять в коло зацікавлення молоді людини, а навички, які студенти хочуть здобути здобувають, засвідчують неабияку важливість філософії, не лише як складової частини гуманітарних наук, а і як способу життя і мислення.

Оксана Богданівна Сарабун

ІДЕЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ЧЕСНОСТІ В ЛІБЕРАЛЬНІЙ МОДЕЛІ ДЖОНА РОЛЗА

Якщо поняття істини є певним ідеалом для науки і сфери пізнання, схожим чином поняття справедливості є недосяжним орієнтиром в сфері соціального життя та діяльності. У зв'язку з цим в дослідженні даної теми наявна спокуса сформулювати її універсальним чином, коли середовище її здійснення вважається вторинним. Але такий підхід не є дієвим, адже він не враховує екзистенційну напруженість контексту в процесі набуття ідеєю справедливості конкретних соціально-культурних форм. У кожній сфері суспільного життя тема справедливості звучить гостро, адже дотична до дилем рівності, чесності, відповідальності, свободи, історичної правди тощо.

Ідея справедливості надзвичайно об'ємна за змістом, відтак її природудоцільно аналізувати в розмаїтих змістовних площинах, зокрема в правовій, етичній, релігійній, соціокультурній, політичній, економічній тощо. Предметом нашого інтересу є, насамперед, дослідження колізій справедливості в соціально-правовій сфері. Присутність ідеї справедливості глибоко вкорінена в історію європейської цивілізації. Ще давні плоди грецького образного мислення виформували уяву про Феміду – богиню правосуддя і справедливості. В одній її руці – терези (символ міри і власне справедливості), в іншій – меч (символ відплати й покарання). Характерно, що у грецької Феміди очі розплющені для того, аби вона ретельно наглядала за тим, щоб не кривдили безневинних. Пов'язали очі богині римляни, які назвали її Юстицією та зробили втіленням безпристрасності й відсторонення від соціальних особливостей сторін, чия справа береться до уваги. Вже в контексті античної філософії присутнє глибинне природне чуття справедливості та туга за неможливістю її несуперечливого соціального здійснення. Так звана натуралістична настанова на справедливе спільне життя громадян – це певне вроджене відчуття природи моральних норм. Воно ще не концептуалізоване, але є базовим у системі взаємовідносин між людьми, адже фіксує міру доцільної рівноваги поміж суперечливими проявами розмаїтих чеснот. У соціально-правовій сфері поняття справедливості є виявом гармонії та миру в співіснуванні людей у процесі здійснення верховенства права. Особа сприймає соціальний устрій як справедливий, якщо той вклад, який вона приносить на благо спільноти, еспівмірним до її морально-матеріальної сатисфакції.

Філософський інтерес до природи справедливості, насамперед, дотикається до питання про джерела її походження. Перша версія полягає в тому, що універсальний природний закон, який є проявом уніфікованої людської природи та має поза історичний вимір, формує уявлення про те, що є справедливе саме в собі і не змінне з плином часу. Згідно з альтернативною версією, справедливість без винятків є релятивним

феноменом, адже повсякчас породжена різноманітними звичаями, культурою та соціальним контекстом. Відстоювання такої позиції знаходимо в «Думках» Паскаля:

- ✓ *«Як мода творить привабливе, так само вона творить справедливість»* [3, с. 29].
- ✓ *«...не бачимо нічого справедливого і несправедливого, що якісно не змінювалося б зі зміною клімату; на три градуси ближче до полюсу - й уся юриспруденція летить шкереберть, якою бути істині вирішує меридіан»* [3, с. 27].
- ✓ *«Кумедна справедливість, межа якої - річка! Істина по цей бік Піреней є заблудом по той...чи може бути щось потишніше ніж те, що якийсь чолові'яга має право вбити мене лише через те, що він мешкає по той бік потоку і що його владар посварився з моїм, хоч я з цим чолові'ягою не маю жодної звади?»* [3, с.28].

Попри те, що інтерес до проблеми справедливості глибоко вкорінений в історію філософії і сягає, наприклад, «Держави» Платона, чи «Нікомахової етики» Арістотеля [1], далі ми зосередимо увагу на концепції справедливості Дж. Ролза, яка вважається класичною для ХХ ст. Попри всю контроверсійність роздумів автора, його позиція цінна, насамперед, завдяки тому, що в ситуації повоєнної Європи, коли до теми справедливості ставились з пересторогою, адже вона асоціювалась з історичною відплатою, Дж. Ролз сміливо започаткував сучасний дискурс справедливості зі всіма його неминуче суперечливими наслідками.

Основні засади концепції Дж. Ролза, яку він називає **«справедливість як чесність»**, відчитуємо у фундаментальному тексті «Теорія справедливості» (1971 р.) Свої роздуми про природу справедливості автор розпочинає зі спроби змодельювати ситуацію первісного розподілу соціальних благ в умовах суспільного договору. Розглядаючи людину в ситуації первісного стану, він не проблематизує її природу, не ставить питань про те, ким вона є у своїй суті, наприклад, альтруїстом чи егоїстом, раціональною чи ірраціональною істотою. Натомість, він загострює свій інтерес на можливостях договірної конструювання її спільного майбутнього з собі подібними особами, яке вона має побудувати на засадах універсальної справедливості. У результаті, в теорії Дж. Ролза людина розуміється як раціональна істота за замовчуванням, яка від природи має уявлення про природу справедливості.

Моделюючи ситуацію т.з. підписання суспільного договору, Дж. Ролз прагне немовби скинути із кожного з нас тягар історичної пам'яті про свій соціальний статус, матеріальні статки, фізичні можливості, вроджені схильності й таланти, особливості референтного для нас середовища. Весь цей багаж має безпосередній вплив на особливості нашого контекстуального розуміння справедливості, чим ми не виправдано надмірно релятивізуємо її зміст. Уявляючи, що ми потрапили в нове для нас оточення невідомо в якому статусі: топ-менеджера, двірника, вчителя, депутата тощо, ми зможемо неупереджено врахувати базові елементи в структурі концепту справедливості. У ситуації, повного невідання про свій соціальний статус, люди не зможуть, формулюючи принципи справедливості, робити це з вигодою для себе. Суть справедливості складатимуть ті фундаментальні ознаки, які стануть

свідченням порозуміння в дискусії такого характеру, яка забезпечить окремі групи осіб від привілеїв та максимізує користь для потенційно найменш забезпечених.

Дж. Ролз припускає, що таких вихідних принципів справедливості, сформульованих в ситуації умовного підписання суспільного договору, що виводить нас з природного стану в стан громадянський, є всього два. Перший з них – **целіполітичний принцип справедливості**. Він стверджує рівність прав і свобод кожної людини в сенсі можливостей доступу до інституту державної влади та її формування. За кожним має бути визнане право голосу і право бути почутим та обраним: *«кожна особа повинна мати рівне право на щонайширший план рівних основних свобод, і цей план має бути сумісним із подібною схемою свобод для інших»* [4, с. 102]. Під цими свободами маються на увазі такі: *«політична свобода (право голосувати й обіймати державну посаду) та свобода слова й зібрань; вольності совісті й думки; свобода особи, куди входять: свобода від психологічного гніту, фізичного нападу та виключення з суспільства (цілість особи); право тримати особисту власність і свобода від свавільного арешту й конфіскації майна, як те визначено концептом верховенства права»* [4, с. 103].

Другим є **принцип соціально-економічної справедливості**: *«соціальні й економічні нерівності слід залагоджувати таким чином, щоб а) можна було розсудковій сподіватися на їхню корисність для кожного й б) вони пов'язувалися з відкритими для всіх посадами й постами»* [4, с. 102]. Він допускає певну ступінь нерівності між людьми, але таким чином, щоб від неї вигравали менш захищені верстви суспільства. Наприклад, заборона вільної торгівлі зброєю серед цивільних громадян формально є виявом нерівності, але, по суті, вона захищає права матеріально незабезпечених осіб, адже в ситуації зняття заборони, багаті, які могли б вільно придбати зброю, виявилися б у ситуації привілейованої безпеки.

Оцінюючи значення теорії Дж. Ролза, варто визнати, що вона є класичною у сфері соціально-філософської дискусії про природу справедливості. Але також не варто недооцінювати ті критичні рефлексії, котрі вона спровокувала щодо себе в подальших інтелектуальних пошуках сутності та можливостей здійснення ідеалу справедливості у суперечливих соціокультурних реаліях.

Зокрема, міркуючи над природою справедливості, Дж. Ролз говорить про певну уявну людську спільноту, яка домовляється про принципи справедливості в умовах здійснення суспільного договору. Це є не виправдано позаконтекстуальний та універсалістський підхід до справи. Також Дж. Ролз розглядає індивідів як автономних суб'єктів, що апріорно діють на раціональних засадах. Згідно з переконанням мислителя, розумна людина, яка знаходиться у природному стані, обов'язково зробить вибір на користь ліберальних політичних прав і добровільно не погодиться на існування в суспільстві без політичної свободи. Насправді ж людина народжується лише з потенційною здатністю бути розумною, а стає нею в процесі осягнення певного історичного досвіду та власної соціалізації. Розум має контекстуальну природу, що здійснюється в процесі освоєння індивідом певних форм соціально-культурної діяльності. Натомість, з такого ідеалістичного ракурсу, з якого споглядає за людиною

Дж. Ролз, втрачається екзистенційна складова справедливості, тобто те, що називається чуттям чи переживанням справедливості в ситуації, коли я не є безпосереднім автором дій, що порушують закон чи сприяють злу, але все одно відчуваю свою причетність до них і відповідальність. Наприклад, чи мають нести персональну відповідальність рядові працівники великих корпорацій, які забруднюють навколишнє середовище та свідомо погіршують стан екосистеми з метою збільшення обсягів виробництва? По суті, Дж. Ролз не цікавиться колективним виміром відповідальності, тобто соціальним походженням певних проблем, які мають джерелом не лише автономні дії особи, а є зумовлені специфікою функціонування політичних та економічних інституцій і способів розподілу соціальних благ. Адже на практиці провина дуже часто є породжена на певному структурному рівні, а відтак є деперсоналізованою.

Лінію критики концепції Дж. Ролза підтримує лауреат Нобелівської премії з економіки Амартія Сен. Він, насамперед, підважує пріоритетність раціональних засад в теорії справедливості, адже первинним на його думку є її природне переживання, вкорінена в людську сутність здатність відчувати, що «так не має бути». Тому А. Сен відмовляється від універсальної уяви про справедливість і намагається розкрити її суть в проблемній площині, коли вона описується через контекст, який передбачає постійне оновлення домовленостей про її зміст, який формулюється в процесі здійснення демократичних процедур. Американська філософ Марта Нуссбаум також критично оцінює концепцію Дж. Ролза, відзначаючи її універсалістський характер. Дж. Ролз описує природу справедливості на рівні ідентичності людини як людини. Але складне питання про те, кого саме ми готові визнати людиною, він не порушує. М. Нуссбаум вважає, що люди – це не тільки ті, хто мають статус громадянина, адже ми живемо у глобальному світі. Як щодо людей з обмеженими можливостями, психічними захворюваннями, представників різних культур, інших живих істот?

Підсумуємо, що загалом Дж. Ролз вибудовує таку схему: спочатку мають бути виконані умови справедливого життя, в результаті чого автономний індивід стане здатним прийняти на себе відповідальність. Більш правдивою видається версія, яку формулює, наприклад, Д. Кірюхін: *«Ми повинні взяти до уваги, що відповідальність може не лише бути наслідком справедливості. Вона здатна й стимулювати боротися за справедливість»* [2, с. 72].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Нікомахова етика. – К.: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.
2. Кірюхін Д. Відповідальність і справедливість. // Філософська думка. – К., 2014, № 1. – с. 64-77.
3. Паскаль Б. Думки. / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 2009. – 704 с.
4. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз ; пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи». – 2001. – 822 с.

Катерина Вікторівна Откович

ФІЛОСОФІЯ САМОТНОСТІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛАРСА ФР. Г. СВЕНДСЕНА

Ларс Свендсен – сучасний норвезький філософ, публіцист, автор праць «Філософія нудьги» (2005), «Філософія страху» (2008), «Філософія зла» (2010), «Філософія самотності» (2015).

В своїй праці «Філософія самотності»[1] автор в соціальному зрізі розглядає питання самотності людини в сучасному світі, адже сьогодні в соціумі простежується твердження, що саме сьогодні людина стала більш самотньою, ізольованою, залишеною зі своїми страхами і потребами наодинці.

Самотність є поширеною темою, яку пов'язують з сучасним способом життя людини, поширенням соціальних мереж та індивідуалізацією. Самотність стала наслідком процесів у суспільстві, які ізолювали людей один від одного.

Автор виокремлює деякі припущення, чому людина дедалі все більше відчуває себе самотньою. Здебільшого автор звертається до досліджень, проведених в Норвегії. Свендсен виділяє два поняття, які варто відрізнити: самотність (loneliness – як негативна самотність), (solitude – позитивна самотність) та самотність (фізична самотність, відсутність сім'ї, родини та близьких друзів). В норвезькій мові такого розділення не існує, тому автор вводить два поняття: негативна самотність та позитивна самотність, і самотність, як окреме поняття.

Автор виділяє наступні припущення, які намагається підтвердити або спростувати:

1. Відбулося зростання кількості самотніх людей, що призвело до зростання кількості самотніх. Мова йде про літніх людей, які залишились самі; молодь, яка ще не створила сім'ї і живе самотньо від батьків; та самотніх людей працездатного віку, які не перебувають в сімейних відносинах.

В опитувальнику задавали питання як часто людина відчувається самотньою. Ті, хто відповідав «часто» та «дуже часто» не проводили більше часу на самотності, ніж група людей, яка відповіла, що не відчувається самотньою. Дослідниками встановлено, що немає ніякого зв'язку між ступенем фізичної ізоляції та інтенсивністю переживання самотності. Є показники, що найсильніше самотність переживається, коли людина перебуває серед інших людей. Бути наодинці, і бути самотнім – ці стани і логічно, і емпірично незалежні один від одного.

Самотність переживається індивідом як нестача задовільних відносин, або наявні відносини не мають бажаної форми близькості. Людина розвиває внутрішні стандарти відносин, оцінює свої стосунки з іншими людьми, і якщо вони не відповідають стандарту – відчуває самотність. Самотність зростає, якщо кількість друзів є значно більшою, ніж вона вважає ідеалом.

2. Самотність негативно впливає на здоров'я людини.

Самотність частково пов'язана зі здоров'ям.

Самотні частіше користаються з медичної допомоги. Дослідники Хоклі і Касіопо у праці «Вік і самотність» дослідили, що стан самотності негативно впливає на тиск, імунну систему, послаблення когнітивних навиків, збільшує ризик виникнення хвороби Альцгеймера. Погіршується сон. Це вплив суб'єктивного почуття самотності.

Самотність і депресія на залежать один від одного.

3. Соціальні медіа спричиняються до збільшення самотності, витіснивши звичну соціалізованість.

Дослідниця ШерріТюркл пише, що соціальні медіа роблять нас самотними разом. Але є інша тенденція: люди які інтенсивно користуються соціальними медіа, соціально активніші і поза інтернетом. Тобто, медіа роблять нас більш соціальними, збільшуючи кількість контактів і медіа не витісняють інші види соціалізації. Ми стаємо все більш соціальними і соціолог ДалтонКонлі стверджує, що індивіда готовий замінити інтравід – це образ, чиє «я» є в соціальній мережі.

4. Самотність залежить від соціального оточення індивіда, а не від його індивідуальних схильностей.

Тести для оцінки рівня самотності в суспільстві: UCLA LonelinessScale, TheSocial and EmotionalLonelinessScaleforAdult, TheExistentionalLonelinessQuestionnaire.

Дані показують, що літні люди не є зараз більш самотніми, ніж раніше. Самотність серед жінок більш поширена, ніж серед чоловіків, хоча жінки частіше повідомляють про соціальні зв'язки і близьких людей, але ці дані суперечливі через рівень відкритості чоловіків і сором самотності. Жінки повідомляють про вищий рівень тривоги і депресії, а чоловіки – про вищий рівень нудьги. Це є складові самотності, однак вони різняться. Найвищий рівень самотності показано в період молодості і старості, тобто у працездатному віці він нижчий.

Самотність – частково спадкове явище. Самотність як почуття спадкова на 45-50%. Патрік, Касіопо та Латчт вказують, що генетично зумовлений дефіцит рецепторів окситоцину викликає у людей сильне почуття самотності.

Самотність залежить від індивідуальних схильностей, а не від обставин.

5. Постмодерний індивідуалізм. В індивідуалістському суспільстві рівень самотності більший ніж в колективістському.

Поняття довіри і самотності автор переносить як на міжперсональні відносини, так і міждержавні. Низький рівень довіри (між людьми, до держави, до органів влади, до перспективи економічної стабільності), корелюється з високим рівнем самотності в колишніх комуністичних країнах. ХаннаАрендту дослідженні «Витоки тоталітаризму» описує становлення недовіри у 1930 роках в радянському союзі: оскільки громадяни повинні були демонструвати, що варті довіри режиму, вони не могли довіряти один одному, оскільки йшов пошук ворогів народу.

Окремий розділ у дослідженні автор присвячує позитивній самотності.

Психологія та соціологія цікавиться передовсім негативною самотністю, тоді як філософія цікавиться позитивною. Відповідно, проблема сьогоденного суспільства і

людини є в тому, що надто мало приділяється уваги позитивній самотності, як явищу, в якому необхідно навчатися перебувати.

Позитивна самотність - це самотність пізнання. Впродовж всієї історії людства філософи намагалися розкрити для себе та описати стан, коли людина знаходиться в самопізнанні, в пошуку себе через самоспоглядання та самозаглиблення. Позитивна самотність потребує зрілості особистості та здатності до самотності. Сьогодні людина втрачає цю здатність. В усамітненні або самотності приходять нудьга, занепокоєння, лінощі, тривоги і потреба у відволіканні. Тому сьогодні дуже важливо зосередитися на дослідженні позитивної самотності, як такого явища, яке допоможе людині знайти та розкрити себе у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ларс Фр. Г. Свендсен. Філософія самотності / пер. з норвезької С. Волковецької. — К.: Вид. Анетти Антоненко, 2017. — 208 с.

ТЕОРІЯ ЕКОКОМПОЗИЦІЇ ТА ЕКОЛОГІЯ ПИСЬМА: ВЗАЄМОДІЯ ТЕКСТУ ТА ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Так звана теорія екокомпозиції (*the theory of ecocomposition*) бере свій початок з есе Мерилін Купер 1986 року *The ecology of writing* та книги Річарда Коу *Eco-Logic for Composition Classroom*. Одна з головних тез цієї теорії — твердження про те, що “письмо відбувається” (*writing takes place*) в межах середовища як подія і, відповідно, наділяється тими матеріальними ознаками, якими володіє й будь-яка інша соціально-політична чи екологічна подія. На думку вченої-екофеміністки Грети Гаард, “в найширшому значенні, екокомпозиція має потенціал для вирішення соціальних питань — фемінізму, екологічної етики, мультикультуралізму, політики та економіки, і все це шляхом дослідження питань форми та стилю, аудиторії та аргументації, достовірних джерел та документації” [3, с. 163]. Згідно з теорією екокомпозиції, текст вписаний не лише в медійний, науковий чи соціальний контекст, а й в екологічний. Текст зазнає впливу певної екологічної ситуації і водночас формує її внутрішнє прочитання. Звідси виникає питання — як узгоджується простір тексту з тим природним середовищем, в якому він виникає? І яким має бути письмо, аби його інтенціональність по відношенню до природи мала потенціал соціально-політичної та ментальної зміни в умовах екологічної кризи? Врешті-решт, як це — *писати екологічно?*

Всі організми — і особливо люди — є не лише результатами, але й причинами свого середовища. В певний момент воно створює проблему чи виклик для організму, але в процесі реакції на цей виклик організм змінює свої зв'язки із зовнішнім світом, відтворюючи по-новому його окремі аспекти. Зв'язок між організмом та навколишнім середовищем — не просто один зі способів взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів, але діалектичний рух організму та середовища як реакції одне на одного. Реакція мислення на екологічні подразники робить саме мислення екологічним, обіймає його.

Завдання письма — не лише як способу фіксації думки, а також розгортання простору самої мови як природної знакової системи — створювати такі нові місцевості в межах самої природи, тим самим намагаючись уникнути антропоцентричного мислення та побудувати нову *етику місця*. Інакше кажучи, письмо повинно бути ще одним складним організмом природи, який має знайти можливість органічно взаємодіяти зі своїм середовищем. Зважаючи на це, необхідно ще раз помислити письмо в його трансформації з іншим живим, його самоорганізацією та розкладанням, його відкритістю і тілесністю, пам'яттю і наявністю.

Письмо не може слугувати притулком ескапізму як в сенсі академічного дискурсу, так і літературного тексту. Від учасників одного процесу — того, хто пише, і того, хто читає — воно вимагає радикальної відкритості природі. Письмо обіймає

ситуацію й одночасно стає подією, що може стати причиною як екологічного дисбалансу, так і створення/реорганізації місцевості, в якій би зустрілась думка та дика природа. Екософілософсько перефразовуючи Гайдеггера, здійснення відкритості *природи в письмі* залежить від того, наскільки дають їй слово в своєму мовленні, тим самим зберігаючи її в мові. Письмо мусить дати можливість природі охопити себе, аби зсередини неї бути здатним її *описати*. Мислителі і поети, можливо, найближче перебувають до відкритості природи, а тому саме їхнім завданням є побудова нового способу висловлюватись екологічно, що, як нам видається, провокуватиме змінокструюванні соціальної уяви; по-новому ставитиме питання про активність природи в політичному дискурсі, а також – останнє, але найважливіше – зможе долучитись до створення нової етики, яка б переформатувала дії та діяльність людини в локально екологічному та планетарному масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Marilyn M. The ecology of writing // College English. – 1996. – С. 364–375.
2. Coe R. M. Eco-Logic for the composition classroom. // College Composition and Communication Vol. 26, No. 3 / Richard M. Coe., 1975. – С. 232–237.
3. Gaard G. Ecofeminism and Ecomposition / G. Gaard. – Albany: SUNY Press, 2001.
4. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // «Время и бытие» (статьи и выступления). – Москва: Республика, 1993. – С. 192-220.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ У ХХІ СТ.

Передусім зазначимо, що в сучасному філософському дискурсі є помітною тенденція до переосмислення явища секуляризації в історичній та соціальній площинах. З початку ХХІ ст. відбувається активне допереглядання філософів допередніх концепцій секуляризації. Така динаміка досліджень у сфері філософії викликана кризою неокласичної моделі секуляризації в області соціології релігії та пошуком нової моделі, яка б могла врахувати помилки попередньої.

Неокласичні теорії виявилися нездатними пояснити релігійну динаміку другої половини ХХ ст. Поява релігії в публічному та політичному просторах суперечила прогнозам про подальше зменшення її соціального значення. Причиною невдачі неокласичної моделі стала низка хибних теоретичних передумов на яких ґрунтувалася тогочасна дослідження. Прикладом цього є теза згідно з якою модернізація суспільства в певному значенні неминує призводити до секуляризації. Однак це твердження, що було зроблене на основі суспільно-історичних особливостей Західної Європи, не могло пояснити приклади розвинених держав із високими показниками релігійної приналежності (таких як США та Південна Корея). Це положення, базувалося на характерній для Просвітництва вірі в те, що релігія, як сукупність передсудів, зазнаватиме дедалі більшого занепаду на шляху суспільного прогресу. Проте, передбачення про маргіналізацію релігії не справдились, а релігійне пожвавлення другої половини ХХ ст. в країнах Латинської Америки, Африки та Близького Сходу виявило європоцентричний характер попередніх теорій. Криза неокласичної моделі секуляризації викликала, з одного боку, спроби її оновлення (К. Доббелере, С. Брюс), а з іншого формування цілком нової моделі (П. Бергер, Д. Мартін, Х. Казанова). На тлі цих зрушень соціології релігії відбувається сучасний перегляд секуляризації в галузі філософії.

Як зазначає Д. Узланер, поняття постсекулярності спочатку мало дескриптивний характер. Воно виникло для опису соціальних умов, в яких релігія не обмежується виключно сферою індивідуального та є присутньою в публічному просторі. У працях таких соціальних теоретиків як Дж. Роулз та Ю. Габермас цей термін набув нормативного значення. Постає питання як бути громадянами постсекулярного суспільства та взаємодіяти зважаючи на значне культурне та релігійне різноманіття [5, с. 3–4]. З метою відповісти на це питання, Ю. Габермас розробляє комунікаційну модель, яка може забезпечити цивілізований діалог членів суспільства з протилежними світоглядними позиціями.

Основною рисою постсекулярного суспільства, за Ю. Габермасом, є присутність релігії в публічній та політичній сферах. У таких умовах релігійні діячі на рівні з секулярними беруть участь в дискусіях щодо актуальних питань та впливають на формування суспільної думки. Концепція постсекулярного суспільства не означає повернення до домодерного суспільного ладу, у якому релігія займає домінуючу роль, але вказує на трансформації в межах самого секулярного суспільства [6].

Для здійснення публічного діалогу між громадянами з протилежними світоглядними позиціями Ю. Габермас пропонує концепцію двостороннього процесу навчання. Згідно з нею, основним завданням для віруючих громадян є герменевтичне переосмислення власних релігійних понять та їхній переклад на секулярну мову [7]. Це забезпечить перебіг дискусії в зрозумілій для всіх членів суспільства формі. Окрім цього громадянам із релігійними переконаннями необхідно визнати легітимність участі представників інших релігійних конфесій у публічних дискусіях та приймати науковий дискурс, у якості авторитету в публічному вирішенні спірних питань [5, с. 4]. Секуляристам (Ю. Габермас вживає цей термін для означення громадян, чий світогляд базується на «жорсткому» натуралізмі [7], тобто мова йде про атеїстів), необхідно утриматися від тверджень про істинність релігійних доктрин та не відмовляти віруючим в можливості публічного висловлення [2, с. 98].

Окрім соціально-політичної проблематики, значний пласт досліджень на тему секуляризації присвячений історико-філософському аспекту цього феномену. Найґрунтовнішою працею на цій ниві є «Секулярна доба» Ч. Тейлора. Англіканський теолог Дж. Мілбанк, відзначив, що ця праця ознаменувала появу нового інтелектуального жанру «історизованого екзистенціалізму» [10, с. 102].

У своєму дослідженні канадський філософ Ч. Тейлор намагається відповісти на запитання як Захід трансформувалася від XVI ст., коли віра в Бога була поглядом за замовчуванням, до секулярного суспільства XXI ст., для якого віра в трансцендентне проблематичним вибором серед множини інших [3, с. 49]. Відповідаючи на це запитання, Ч. Тейлор прослідковує зміни на рівнях світоглядів, цінностей та ідентичностей, що вплинули на формування секулярного бачення навколишнього світу та соціуму. В процесі аналізу Ч. Тейлор зосереджує свою увагу на аргументах протилежних світоглядних позиціях віри та невіри, але на умовах в яких здійснюється вибір на користь одного чи іншого погляду.

У праці «Секулярна доба» автор полемізує з історіями відлучення («subtraction stories»), згідно з якими, секулярне світобачення постало як самоочевидна даність у результаті відкинення попередніх релігійних змістів. На думку Ч. Тейлора такі історії викривляють реальний процес конструювання секулярних ідей унаслідок надмірного спрощення.

Наратив секуляризації Ч. Тейлора – це історія про те, як ієрархічне вертикальне суспільство трансформувалося у горизонтальне суспільство прямого доступу. Для опису цих змін, дослідник розробляє власний поняттєвий апарат до якого входять такі терміни як буферизоване/ізолюване Я (buffered/porous self); виключальний

гуманізм (exclusive humanism); структури закритого світу (closed world structures) та інші. Кульмінацією цієї історії є поява іманентного каркасу (immanent frame), що постає певним несвідомим тлом мислення, у межах якого ми обираємо поміж низки поглядів. У його рамках знаходяться як члени суспільства з релігійними поглядами, так і з атеїстичними. Різниця полягає лише тому, що в одному випадку іманентний каркас є цілком закритий до будь якої трансцендентності, а в іншому він є відкритим до неї. Разом з цим, Ч. Тейлор зазначає, що для здійснення вибору на користь відкритої чи закритої перспективи необхідно здійснити «стрибок віри» [4, с. 227]. Канадський філософ вказує на те, що закритий іманентний каркас, попри його гадану очевидність теж базується на певних передумовах, щоне можуть бути безпосередніми висновками з натуралістичної картини світу і приймаються на віру. Коли вибір зроблений, людина неминуче опиняється в стані перехресного тиску. Тобто в стані сумніву у власній позиції, який є викликаний присутністю інших поглядів не лише як теоретичних альтернатив, але в якості життєвого досвіду оточуючих людей. Таким чином, як влучно зазначив Дж. Сміт, «Секулярна доба» постає перед нами в якості екзистенційної мапи, що надає нам відчуття того де ми знаходимося [11, с. 2].

Австралійський дослідник І. Хантер, розглядаючи історичні наративи секуляризації, охарактеризував працю Ч. Тейлора як таку, що «поєднує «право-гегелівську» концепцію історії, як само-сублімації розуму, з католицькою теологічною концепцією протестантизму, як номіналістичного «відособлення» трансцендентних форм від ідентичності, космосу та суспільства» [9, с. 17]. Він обстоює думку, згідно з якою концепція Ч. Тейлора не є науковою історіографією секуляризації, але ще однією культурно-політичною програмою, що має наметі «просування сектантської філософської сакралізації академічної культури» [9, с. 23]. До католицько-ліберального наративу І. Хантер також відносить працю американського історика Б. Грегорі «Ненавмисна Реформація: як релігійна революція секуляризувала суспільство». У відповіді на цю критику Б. Грегорі вказує на те, що наратив католицького відособлення (Catholic-disembedding) та просвітницького звільнення (Enlightenment-liberationist) відрізняються не в описі подій, що відбулися, але в загальній оцінці цього процесу, як позитивного чи негативного [8, с. 32]. Так, якщо Б. Грегорі розглядає секуляризаційні зрушення викликані Реформацією, як виключно деструктивні, то Ч. Тейлор надає більш помірковану оцінку ролі протестантизму в процесі секуляризації. Канадський філософ серед наслідків Реформації виділяє як такі, що сприяли суспільному прогресу (розчаклування простору, поширення моральних стандартів та реабілітацію праці), так і ті, що компрометували християнство в очах інтелектуалів Нового часу (загострення доктрини про подвійне передвибрання) [1; с. 90].

Історичний аспект взаємозв'язку науки та секуляризації досліджує у своїй праці інший австралійський історик та філософ П. Харісон. Зокрема, він намагається переглянути популярний на сьогоднішній день наратив, згідно з яким наука проголошується основним рушієм секуляризації. П. Харісон вказує на поширену в період середньовіччя аналогію двох книг: книгу Одкровення та книгу Творіння. Він

пропонує ідею, згідно з якою, зміни в біблійній герменевтиці викликані Реформацією, підготували ґрунт для нової інтерпретації книги природи в період раннього модерну. Тобто, на його думку, перехід від поширеного в середньовіччі алегоричного способу трактування біблійних текстів, до їх буквального, історичного прочитання в протестантизмі дозволив звільнити навколишнє середовище від <http://onlinecorrec-tor.com.ua/%D1%97%D1%85-%D1%96-%D1%97%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%B9c> имволічних нашарувань. Це сприяло поширенню досліджень флори, фауни та неживої природи на основі емпіричного методу, без безпосереднього розгляду в контексті існуючих наративів. Отже, ця концепція П. Харісона є неовеберівським наративом, в якому австралійський дослідник поглиблює ідею розчаклування навколишнього світу, спричиненого Реформацією.

Серед репрезентацій секуляризації в XXI столітті необхідно також згадати американського дослідника Т. Асада з його концепцією антропології секуляризму. У своїй праці «Формації секулярного: християнство, іслам, сучасність» він розглядає взаємовідношення секулярності, як епістемі, та секуляризму, як політичної програми. Однак, як зазначає Д. Узланер, Т. Асад не сформував у цій праці цілісної концепції антропології секуляризму [5 с. 18].

Наприкінці зазначмо, що на початку XXI століття велике коло дослідників долучилися до філософських розвідок на тему секуляризації. Зосередившись на основних напрямках сучасних досліджень ми розглянули тенденцію до переосмислення феномену секуляризації. Так, у своїй концепції постсекулярного суспільства Ю. Габермас розробляє модель комунікації, на основі якої громадяни з релігійними поглядами долучаються до секулярного публічного простору. У площині історико-філософських розвідок, Ч. Тейлор та П. Харісон не погоджуються з наративами секуляризації, згідно з якими секулярність виникла як самоочевидна даність після відкинення попередніх вірувань. Ці дослідники вказують на поступові трансформації та формування нового типу світогляду. Т. Асад у своєму дослідженні намагається осмислити взаємовідношення між секулярним, як епістемологічною категорією, та секуляризмом, як політичною програмою. Отже, сучасний перегляд секуляризації у філософії стосується насамперед секуляристського характеру попередніх соціальних та історичних теорій, з властивим просвітництву виключно негативним ставленням до релігії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюбак Р. Б. Вплив реформаційних чинників на процес секуляризації / Роман Богданович Дзюбак. // Схід. – 2018. – №5. – С. 86–91.
2. Кузнецова К. Ю. Концепція “постсекулярного суспільства” та ствердження необхідності діалогу / Катерина Юріївна Кузнецова. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії. – 2015. – №53. – С. 95–101.
3. Тейлор Ч. Секулярна доба / Чарльз Тейлор. – Київ: Дух і Літера, 2013. – 661 с. – (1).
4. Тейлор Ч. Секулярна доба / Чарльз Тейлор. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 661 с. – (2).
5. Узланер Д. А. Введение в постсекулярную философию / Дмитрий Александрович Узланер. // Логос. – 2011. – С. 3–32.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

---

6. Узланер Д. А. Картография постсекулярного [Электронный ресурс] / Дмитрий Александрович Узланер // Отечественные записки. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://magazines.russ.ru/oz/2013/1/16u.html>.
7. Хабермас Ю. Против “воинствующего атеизма”. “Постсекулярное” общество - что это такое? [Электронный ресурс] / Юрген Хабермас // Российская философская газета. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.russ.ru/pole/Protiv-voinstvuyuschego-ateizma>.
8. Gregory B. The one or the many? Narrating and evaluating Western secularization / Brad Gregory. // Intellectual History Review. – 2017. – №27. – С. 31–46.
9. Hunter I. Secularisation: process, program, and historiography / Ian Hunter. // Intellectual History Review. – 2017. – №27. – С. 7–29.
10. Milbank J. A Closer walk on the Wild Side: Some Comments on Charles Taylor's A Secular Age: Charles Taylor, A Secular Age / John Milbank. // Studies in Christian Ethics. – 2009. – №22. – С. 89–104.
11. Smith J. How (Not) to Be Secular: Reading Charles Taylor / James Smith. – Cambridge, U.K.: Eerdmans, 2014. – 160 с.

ВПРОВАДЖЕННЯ В ПОНЯТТЯ «ПОКЛИКУ» У ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЖАНА-ЛУЇ КРЕТЬЄНА

Людське буття у своїй суті переплітається між плюральністю голосіння поклику та відповіді, які відкривають не-відкривальну закритість сенсу існування, небуття, мови, любові. Поклик, як клич, зриває відповідь ликом по-кликання. Виклик кличе відповісти на *по-клик* покликання, яке чергується з низкою дієслівних можливостей, а саме: по-клик, до-клик, пере-клик, недо-клик, за-клик. Визволяючись із гібридності само-чужості та чужої-тотожності-в-собі, суб'єкт «зривається» покликом мови та децентралізується від себе відповіддю на голос буття. Поставлений в поле зору своєї без-суб'єктивності, «безособовості, анонімності, нейтральності» [6, с. 348], безголосий голос (*lautlose Stimme*) артикулюється між необхідністю говорити від себе та слухаючим сказанням про себе [2, с. 38-39; 9, с. 283]. «Поклик мовчазливого голосу» бринить – згідно Гайдеггера – у відповіді, яка, як відповідність (*répondre=correspondre*), з однієї сторони визначається слухаючим вилученням та схвальною відповіддю (*Das Entsprechen istalshörendes Entnehmen zugleichanerkennendes Entgegenen*), а з іншого – провокація (*provocation*) голосу віднаходить у виклиці (*invocation*) мовчання на поклик (*appel*) кінцевого [2, с. 41]. У безконечності поклику гайдеггерівська відповідність відповідає неможливості бути спів-відповіддю на поклик безконечного, як надміру слухання. Жан-Луї Крет'єн у творі «Поклик та відповідь» пише, що «поклик, кличучи мене, не залишає мене неушкодженим», тому що «відкриває у мені простір слухання» та розбиває в мені моє попереднє відчуття «бути покликаним» [2, с. 61-62]. Незважаючи на будь-який спротив не слухати голос поклику та ігнорувати подію відповіді на поклик, суб'єкт, як покликаний покликом (*l'appelant del'appel*), не в стані охопити «непослідовність» становлюючого сутність «інтимного» поклику своїм очікуванням, волею [2, с. 61; 6, с. 349]. Згаданий філософ пише: «дане покликане буття першорядне і даний порух відчуття попереджає будь-яке визначення тотожності того, хто мене кличе» [2, с. 60]. Надмір поклику (*Anspruch, Anruf, Ruf*) [15, § 56, с. 362-364], не тільки де-структуризує зміст гайдеггерівських понять «поклику», «адресата» та адресованого слова поклику (*der Angesprochene*), «обіцянки», «відповіді», «відповідальності», «відповідності» з голосами приятеля-сумління (*als Ruf der Sorge*)-*Dasein* [6, с. 348-349; 15, § 57, с. 364-371], але парадоксально уможлиблюється в без-інтерсуб'єктивно-комунікативному змісті розмови-відповіді на поклик. Жан-Франсуа Куртін зазначає про згадане відношення таким чином: «Поклик є; [буття поклику] засвідчується завдяки відповіді на поклик. Поклик дарує та дарується; він не дається мовчазливо нікому, крім відповіді. Відповідь відповідає з поклику і вона згладжується перед покликом» [6, с. 351]. З огляду на первинність поклику, який стається умовою можливості

відповіді, неможливо самій відповіді відповідати поклику, оскільки сама «розмова розпочинається з неможливості відповідати (*correspondre*) на запрошення говорити» [7, с. 187]. У даний спосіб Жан-Луї Кретьєн, Жан-Люк Маріон, Еммануїл Левінас і, протилежно Гайдеггер, відводять роль поклику, позбавленого метафізичного початку мови та відповідаючого за повалення інтенціональності [11, с. 367]. Відмінювання «я», як «мене» в родовому (Гайдеггер), «мене» у знахідному (Левінас), «мені» у давальному відмінках (Маріон) визначають поняття «поклику», як буття, обличчя іншого, відданого (*adonné*). Натомість за визначенням Жана-Луї Кретьєна, поклик (*do*)-прекрасного, Божий поклик, поклик до відповідальності, поклик тіла впроваджують категорію «відповіді», як своєрідного дару на голос поклику. Інтерпретація поняття поклику Кретьєном є герменевтикою платонівських діалогів та динамічним архівом естетики св. Бонавентурита Ганса Урс фон Бальтазара, як «богослов'я *gloriae* надміру» [14, с. 293]. Привілей відповіді відповідати та одночасно заборона відповіді відповідати на поклик (*appel*), розглядаються як пригадка (*rappel*) першого поклику, який давно вже «був непочутий та перестав існувати» [4, с. 211]. Апорія поклику бринить у просторі акустичного слухання голосу поклику, його відношення з відповіддю, форми якої можуть бути мовчанням, ухилянням чи відкиданням [2, с.15]. Злука поклику з відповіддю відкриває їхнє обопільне взаємо-переплетення, у якому «поклик відповідає, а відповідь кличе» [3, с.16]. Структура діалогу поклик-відповідь оновляє людську здатність та чутливість краще слухати та відповідати [8, с.119], як також переображувати сутність суб'єкта голосом слова іншого, який відображає та відповідає на поклик «прекрасного». Краса, красиве стаються першим надміром зустрічі суб'єкта зі світом [12, с.743], який не тільки існує у ньому, але також і надає речам імена. Інтерпретуючи платонівський діалог «Кратил» (416 Б-Д) Жан-Луї Кретьєн простежує значення грецького слова «красоти» (*takala*), які кличуть (*tokaloun*). Поклик закликає до краси, як виклик на відкритість та закритість перед «пре-красним», тому що поклик (*kalein*) віднаходить свою конотацію в (*kalon*) [1, с.170]. Непочуте краси, як прекрасне поклику, зрнане імперативним надміром відповідаючого відповіддю на поклик, адже «від цієї рани народжується радість пісні» творіння [10, с.27]. Кретьєн пише : «поява прекрасного не займає місця (*place*), вона (краса) породжує місце (*lieu*). Прекрасне не твориться в наперед визначеному просторі, як передумові умови своєї можливості, як начебто прекрасне увійшло б на сцену, в декорі, під попередньо встановлені освітлення (...). (Прекрасне) дає початок, тобто змушує людину піднятися під свій радісний та не-самовитий вигук. Відкрите «ось-тут» прекрасного не з'являється на жодному кадастрі, уподібнюючись блискавкам, які не з'являються [3, с. 108].

У намаганні зрозуміти безконечність поклику та кінцевість відповіді, Жан-Луї Кретьєн резюмує миттєвість їхнього відношення описом неусобленого діалогу Поля Клоделя з музою Ерато: «Ерато, ти споглядаєш на мене, і я відчитую у твоїх очах рішення! Я читаю відповідь, читаю питання у твоїх очах. Відповідь і питання у твоїх очах!» [16, с. 233; 5, с. 236-237].

ЛІТЕРАТУРА

1. Boer R. The pure givenness of the call/event: between Alain Badiou and Jean-Louis Chrétien/ R. Boer // Colloquium. – 2012. № 44/2. – 163-176 c.
2. Chrétien J.-L. L'appel et la réponse / J.-L. Chrétien. – Paris : Éd. De Minuit, 1992. – 155 c.
3. Chrétien J.-L. L'arche de la parole / J.-L. Chrétien. – Paris : PUF, 1998. – 205 c.
4. Chrétien J.-L., Saint Augustin et les actes de la parole / J.-L. Chrétien. – Paris : PUF, 2002. – 211-222 c.
5. Chrétien J.-L. Répondre. Figures de la réponse et de la responsabilité / J.-L. Chrétien. – Paris : PUF, 2007. – 256 c.
6. Courtine J.-F. Heidegger et la phénoménologie / J.-F. Courtine. – Paris : Vrin, 1990. – 327-353 c.
7. Davis J. The Call of Grace: Henri de Lubac, Jean-Louis Chrétien, and the Theological Conditions of Christian Radical Phenomenology // Words of life. New theological turns in French Phenomenology / ed. by B. E. Benson-N. Wirzba; – New York: Fordham University Press, 2010. – 181-195 c.
8. Gschwandtner C.M. Postmodern Apologetics? Arguments for God in contemporary philosophy/ C.M. Gschwandtner. – New York: Fordham University Press, 2013. – 143-162 c.
9. Heidegger M. Das Ereignis / M. Heidegger. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2009. GA 71 – 283-284 c.
10. Gramont de J. L'aventure de la parole selon Jean-Louis Chrétien / J. de Gramont // Comprendre. – 2017. – № 19/2. – 9-30 c.
11. Marion J.-L. Étant donné. Essai d'une phénoménologie de la donatin / J.-L. Marion. – Paris: Quadrige/PUF, 2005. – 452 c.
12. Thirion B. Par une blessure engendré... Introduction à la notion d'appel chez Jean-Louis Chrétien / B. Thirion // Revue Philosophique de Louvain. – 2002. № 100/4. – 742-761 c.
13. Thomas-Fogiel I. The call in the thought of Lévinas, Marion and Chrétien: Description of Phenomenon or Deconstruction of a Tradition? / I. Thomas-Fogiel // Aisthesis. Pratiche, linguaggi e saperi dell'estetico. – 2011. – №4/2. – 111-135 c.
14. Ballan J. Between Call and Voice: The Antiphonal Thought of Jean-Louis Chrétien // Words of life. New theological turns in French Phenomenology / ed. by B. E. Benson-N. Wirzba; – New York: Fordham University Press, 2010. – 196-207 c.
15. Heidegger M. Sein und Zeit / M. Heidegger; Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1976 – 583c.
16. Claudel P. Cinq grandes odes. Œuvres poétiques / P. Claudel. – Paris : Éd. Petit, 1967.

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Уляна Вікторівна Хамар

ВІДНОШЕННЯ МІЖ МОВОЮ, ЗНАННЯМ ПРО МОВУ ТА ОНТОЛОГІЄЮ В РАННІЙ ГРЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Схему зв'язку між мовою, мовознавством і онтологією на підставі загальних уявлень про відношення між філософським і спеціальним науковим знанням (у нашому випадку між філософією і мовознавством) стисло можна подати так.

Першим етапом у ланцюгу зв'язаних подій в системі явищ “усвідомлення мовного явища – пояснення мовного явища – пояснення онтологічне” є усвідомлення мовного явища, виокремлення його серед інших неусвідомлюваних явищ, а на цій підставі – виникнення потреби розуміння згаданих мовних явищ. Усвідомлення мовних явищ настає у зв'язку з якоюсь практичною діяльністю, для прикладу, у разі настання змін у мовних явищах на фоні існуючої потреби свідомого їх використання.

Як приклад можна навести таку ситуацію з історії мови. У період XVII–XVI ст. до н. е. в єгипетській мові відбулися зміни (змінилась фонологічна система мови, тоді як в письмовому аспекті мова не змінилась). Для того, щоб правильно промовляти тексти новою мовою потрібне було змістове членування тексту, для чого й було запроваджене таке членування мовного потоку червоними крапками над рядком. Це призвело до усвідомлення змістової розчленованості тексту.

Наступним у ланцюгу пізнавальних відношень стає творення понять тих чи інших явищ мови та спроби мовознавчого пояснення цих явищ. Суб'єкт пояснення мовних явищ (філолог, у сучасній категоризації суб'єктів пізнавальної діяльності згідно з галузями знань) і суб'єкт пізнавальної діяльності в галузі онтології у добу Античності – був часто (але не обов'язково) однією й тією ж людиною. (Незалежно від того, чи людину цікавило тільки пояснення мовних явищ, чи тільки узагальнені пояснення явищ буття, тобто онтологія, чи й те, і друге, – всіх цих суб'єктів називали філософами). Тож коли філософ і філолог (в одній особі) шукав пояснення мовного явища, то він діяв як філолог; коли ж він використовував пояснення мовних явищ для пояснення світу як цілого, то він діяв як філософ (за сучасним розподілом галузей знань).

Творення нових знань про мову давало підстави для узагальнення цих знань, тобто для формування філософських знань, зокрема, знань з онтології. Для прикладу, задовго до Геракліта в давньогрецькій культурі, в давньогрецькій мові було усвідомлено і названо словами такі мовні явища як речення, частини речення, зокрема, слова – ці та низку інших явищ, пов'язаних з мовленням позначали словом *λογος*. Є

підстави стверджувати, що Геракліт зробив онтологічне узагальнення цього слова/ поняття. Він, зокрема, вживав це слово в сенсі “слово, речення, вислів” – адже, згідно з ним, люди часто не розуміють логос (щось мовлене) навіть почувши це промовлене. Воднораз, у Геракліта це не просто слова, а якісь знання, виражені словами, і навіть не просто знання, а якісь визначальні знання про світ, знання про щось найістотніше – про властивості й закони світу. Адже, згідно з Гераклітом, все відбувається згідно з логосом, тобто відповідно до властивостей і законів світу (саме тих, які вдалося досягнути йому – Геракліту). Отже, слово *логос* Геракліт вживав у сенсі *істотні властивості* (тобто атрибути) і *закони світу*, а це вже категорії не мовознавства, і не тільки гносеології, але й онтології.

Підсумовуючи отримуємо таке. Виникнення нових спеціальних знань (в аналізованому випадку – знань про мовні явища) давало змогу і, воднораз викликало потребу, робити узагальнення про світ у цілому. Різні філософи робили це по-різному, оскільки будували свої онтологічні системи на підставі різних засад. У подальшому, ці загальні онтологічні концепції філологи використовують для узгодження з ними пояснень нових мовних явищ. Унаслідок підпорядкування пояснень спеціальних наук (зокрема пояснень мовних явищ) загальним знанням про світ досягали усистемнення, що спрощувало оперування інформацією.

На ранніх етапах розвитку грецької філософії натрапляємо також на відхилення від попередньо наведеної загальної схеми. Ці відхилення проявлялись, зокрема, в такому.

Подана попередньо схема зв'язків між мовою, знанням про мову й онтологією може здійснюватися у згорнутому, неявному вигляді. Йдеться про те, що для творення узагальнень щодо мовних явищ не обов'язково мати філологічне пояснення цих мовних явищ. Скажімо, основою формування онтологічних уявлень про ідеї (вони, тобто ідеї, є наслідком як наочно-образного, так і мовленнєвого мислення) стали насамперед психічні явища, зокрема образи уяви. Той факт, що вони в частині випадків викликані мовними явищами стає неістотним коли ми, зокрема, шукаємо відповідь на питання: “яке відношення між ідеальним і матеріальним?” Отже, творення онтологічних знань, які охоплюють мовні явища, відбулось у згаданому прикладі без прямого аналізу мовних явищ (проминаючи їх). Це явище зі сфери творення онтологічних знань є демонстрацією ефективності способів узагальнення, притаманних людському мисленню.

Іншою стороною згаданого відхилення від загальної схеми взаємозв'язку між пізнанням у галузі спеціальних наук (зокрема, мовознавства) і філософської онтології є те, що не всі факти творення пояснень мовних явищ безпосередньо призводили до автоматичних видозмін онтології.

На підставі виконаного аналізу можна зробити, окрім інших, такі висновки.

1. Онтологічні теорії, які давали змогу пояснити мовні явища, виникали, принаймні на ранніх етапах розвитку мовознавства й філософії, не тільки на підставі узагальнення пояснень мовних явищ, але й оминаючи їх безпосередній аналіз (тобто в згорнутому вигляді).
2. Не всі факти творення пояснень мовних явищ (принаймні на ранніх етапах розвитку мовознавства й філософії) безпосередньо призводили до автоматичних видозмін онтології.

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА

У ранніх концепціях аналітичної філософії на антропологічну проблематику майже не звертали увагу. Важливо було насамперед зрозуміти логічні основи реальності й розробити методологію логічного аналізу мови. Втім, завдяки Дж. Е. Муру наявним був інтерес до питань етики, яка й задавала контекст для міркувань про природу людського буття. Саме в такому ключі спершу міркував і Л. Вітгенштайн.

Зокрема у «*Tractatus Logico-Philosophicus*» [5] він розрізняє *природний і етичний (духовний) рівні буття*, демаркаційна лінія між якими визначена мовою. Це означає, що досвід першого рівня можна зафіксувати в мові за допомогою висловлювань про емпіричні факти, а досвід другого – невимовний (містичний). Оскільки ці висловлювання отримані не дедуктивно, а індуктивно, то для них можна запропонувати лише психологічне обґрунтування. Дослідження питань цього рівня не вирішує проблем життєвого світу людини – що постають на духовному рівні. Втім, виразити його з допомогою декларативних висловлювань взагалі неможливо. Виражаючи досвід в мові, ми лише вказуємо на межі невимовного, оскільки природній (логічний) і духовний рівні буття взаємодоповнюють один одного.

Сфера духовного є суб'єктивним, неповторним досвідом, суть якого складають різного роду етичні, естетичні і релігійні переживання. Цей досвід зовнішній щодо фактів – він сповнений смислами людського життя, а отже, має аксіологічний вимір, який можна лише містично переживати. Виразити в мові його не вдасться, оскільки цінності як такі не мають логічної форми. У «*Tractatus logico-philosophicus*» (6.41) Л. Вітгенштайн пише: «У світі все є таким, як є, і відбувається, як відбувається. В ньому немає цінності – а якби була, то вона б не була цінністю» [5, с. 87]. Подібне міркування він висловлює і в «Культурі й цінності» (запис за 1929 р.): «Добро перебуває за простором фактів» [3, с. 3e].

Окремо Л. Вітгенштайна цікавило *питання сенсу життя*, кожне вирішення якого по-суті є випадковим. Схожим чином вирішують логічні й філософські проблеми. Незалежно від того, коли запропоновано їхнє вирішення, до того люди якось давали собі раду й жили, міркуючи про що завгодно. Згідно з «*Tractatus logico-philosophicus*» (6.521), як тільки проблема сенсу життя вирішена, вона одразу зникає [див.: 5, с. 89]. Тому її й не можливо висловити. Ба більше, сучасні філософи досліджують ті самі філософські проблеми, що й тисячі років тому. А все тому, що й наша мова з того часу не змінилася. Вона містить чимало таємниць і чимало пасток, на які потрібно вказувати для того, щоб міркуючи над тими самими питаннями, не допускати тих самих помилок. Людям властиво запитувати про ті самі речі, які щоразу постають для них

не вирішуваними труднощами, оскільки пояснюючи їх, ми лише пропонуємо ту чи іншу множину смислів, яка у зв'язку з різністю їхніх життєвих досвідів для одних буде переконливою, а для інших – ні.

Через десять років після публікації «Tractatus Logico-Philosophicus» Л. Вітгенштайн повернувся до антропологічної проблематики, щоправда уже не в етичному, а в соціокультурному контексті, досліджуючи *питання інтерпретації смислів первісних ритуальних практик*. У праці «Зауваги до «Золотої гілки» Фрезера» (1931) він висловив критичні міркування щодо сцієнтистського підходу в антропології, зауваживши таке: «Здійснений Фрезером аналіз магічних і релігійних поглядів людства незадовільний: адже вони представлені як *помилкові*» [4, с. 119]. Навряд чи первісні спільноти не усвідомлювали, що явища природи настають і без виконання різних ритуалів. Як вважав Г. Гебо, ці практики задавали контекст значень знаків, зокрема й мовних [див.: 2, с. 75]. Світоглядні основи сповнених символізму ритуальних дій ненаукові, тому спроба їх проаналізувати в парадигмі сучасної науки буде упередженою і не відповідатиме дійсності. Втім, як і у випадку наукових експлікацій, подібного роду первісні релігійні практики, що, безперечно значущі для їхніх учасників, є спробою ствердити наявність каузальних зв'язків у природі й обґрунтувати її однорідність. Як своєрідний світогляд, сповнений власних смислів й інтенцій, вони також прийнятні й виступають окремою соціокультурною формою життя (сукупністю мовних ігор) й засобом зорганізування людського пізнавального досвіду.

У праці «Культура і цінність», яка сформована з різного роду заміток, що Л. Вітгенштайн робив упродовж життя, антропологічні пошуки доповнені ще й питаннями *розширення меж духовного і досягнення внутрішньої гармонії*. Він міркує про ситуацію різності досвідів, яка видається цілком прийнятною, адже, згідно з записом 1931 р., «задовольняє потребу в трансцендентному, оскільки люди, гадаючи, що бачать межі людського розсудку, вважають само собою зрозумілим, наче можуть заглянути і за них» [3, с. 15]. Але невирішені проблеми залишаються і надалі, хоча люди часто наївно переконані, що їх буде вирішено у майбутньому.

З-поміж важливих духовних якостей Л. Вітгенштайн наголошує на цінності смирення, що є важливою умовою внутрішнього духовного розвитку. Його насамперед цікавить людина-творець, яка багато працює і здатна переносити незгоди, що є свідченням сили [див., напр., запис 1947 р. у: 3, с. 71]. Якщо ж у житті все ж таки виникають проблеми, то причиною тому є невідповідність формі життя. В такому разі для досягнення душевної гармонії треба змінити не світ навколо, а себе, стати відповідним формі. Так людина зможе адаптуватися до навколишньої дійсності, яка не завжди є сприятливою, але завжди має для неї неабияке значення.

Загалом для підходу Л. Вітгенштайна в антропології характерні: 1) застосування методології лінгвістичного аналізу; 2) антисцієнтизм; 3) експланаційний релятивізм; 4) суб'єктивність інтерпретацій; 5) світоглядний плюралізм. З огляду на це, аналітичні міркування Л. Вітгенштайна в царині антропології, як продемонстрував С. Кавелл [1], виявилися певною мірою суголосними ідеям континентальної

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

філософії (феноменології, герменевтики, екзистенціалізму), з якими їх можна було вдало поєднувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cavell, S. Claim of Reason: Wittgenstein, Skepticism, Morality and Tragedy / Stanley Cavell. – New York : Oxford University Press, 1979. – XXII, 511 p.
2. Gebauer, G. Wittgenstein's Anthropological Philosophy / Gunter Gebauer. – Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan, 2017. – XV, 271 p.
3. Wittgenstein, L. Culture and Value / Ludwig Wittgenstein ; trans. by P. Winch. – Chicago : Chicago University Press, 2006. – 94 p.
4. Wittgenstein, L. Remarks on Frazer's Golden Bough / Ludwig Wittgenstein // Wittgenstein L. Philosophical Occasions, 1912–1951 / J. Klagge, A. Nordmann (eds.). Indianapolis : Hackett Pub Co Inc, 1993. – P. 118–155 (German and English).
5. Wittgenstein, L. Tractatus Logico-Philosophicus / Ludwig Wittgenstein ; trans. by C. K. Ogden. – London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1922. – XX, 189 p.

ЦІННІСНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ

Основою формування будь-якого суспільства виступає ціннісна система, адже досягнення суспільного консенсусу щодо ціннісних уявлень можна вважати однією із детермінант сформованого стабільного суспільства. Трансформація суспільного устрою відбувається саме через призму зміни культурних цінностей, переконань та уявлень. Дана система виступає ґрунтом для проведення будь-яких суспільних реформ, і від неї передусім залежить наскільки ті чи інші нові правила та суспільні норми знайдуть свої відображення у життєдіяльності суспільства. Трансформація ціннісної системи взаємопов'язана зі зміною релігійних норм як окремого індивіда, так і раніше прийнятих чи історично зумовлених уявлень соціуму, вектору економічного зростання, політичного курсу чи стратегічних планів розвитку держави, в якій відбувається ця трансформація. На думку Р. Інґлігарда, індивідуальні ціннісні орієнтації формуються у процесі становлення особистості, тобто її соціалізації, що відбувається ще від її народження, а сформувавшись залишаються непохитними перед зовнішніми змінами умов життя [2]. Проте дещо суперечливим щодо цієї тези є феномен суспільства ризику, адже, як зазначає У. Бек: «У розвинутих країнах сучасного світу загальне виробництво багатства супроводжується виробництвом ризиків. Відповідно, проблеми і конфлікти розподілу у нерозвинутих країнах підсилюються проблемами і конфліктами, які витікають із виробництва, визначення і розподілу ризиків, які виникають в процесі науково-технічної діяльності» [1, с. 11].

XXI століття зіштовхується з кількома проблемами, що зумовлюють процес трансформації ціннісної системи: глобалізації, інтеграції, уніфікації та, як наслідок, мультикультурізації. Остання своєю чергою приймає культурні відмінності ціннісної системи певного суспільства, включаючи міжнаціональний чи міжнародний формат, проте не враховує схожості та відмінності тих ціннісних культурних уявлень, котрі виходять за межі інтеграції та асиміляції. Це не стосується певної країни, чи певного соціального прошарку населення. Ми опинилися у ситуації, коли відбувається інтеграція ціннісної системи людства, в середовищі насиченому різноманітними ризиками. Ті, своєю чергою співдіють між собою різноманітним чином, доповнюючи один одного, чи навпаки – ставлячи один одного під сумніви. Маючи тісний кореляційний зв'язок підсилюють або значно послаблюють один одного. Як зазначає **Сіденко В.:** «Системна криза сучасного неоліберального глобалізму пов'язана із синергетичною взаємодією цілої низки структурних криз практично в усіх «локальних» сферах, які складають світову систему забезпечення людської життєдіяльності, – природно-екологічній, демографічній, технологічній, ринково-економічній, соціальній, політичній, культурній». **Науковець пропонує віднести до ключових глобальних**

викликів сучасності швидке наростання екологічної кризи, дефіцит традиційних природних ресурсів, посилення демографічного дисбалансу, наростання проблем з продовольчим забезпеченням, поширення ризиків для здоров'я, істотне зростання соціальної нерівності у світі, поширення транскордонної злочинності, деформації структур ринків, кризи глобального економічного управління, та зрештою глобальну культурну кризу, пов'язану із поширенням примітивних стандартів суспільства масового споживання, що має руйнівний вплив на національні культурні ландшафти, тим самим деформує світоглядну систему та ціннісні орієнтації населення [3, С. 9-10].

Сучасне суспільство зіштовхує нас зі ситуацією, коли кожен бореться проти кожного, щоб інтерпретувати певний ризик як найглобальнішим, рятуючи природу, екологію, тваринництво, представляючи інтереси тих, хто не може зробити цього самостійно, намагаються отримати більшу винагороду. Як зазначає У. Бек, значимість, невідкладність й існування ризиків варіюються в залежності від розмаїття інтересів та оцінок, і це, на його думку визначає співвідношення ризиків з матеріальними цінностями та плюразмом ціннісної системи сьогодення [1]. Видимі ризики відходять на «задній план», адже ірраціональне, завжди має перевагу над раціональним. Те, що ми здатні сприймати органами відчуття більше не носить характеру реальності, невидимі ризики набувають вагомішого значення за видимі, якби парадоксально це не звучало, але те, що не можливо до кінця досягнути і збагнути, навіть просто охарактеризувати виступає сильнішою передумовою трансформації ціннісної системи сьогодення.

Отже, можна зробити висновок, що у час коли суспільство піддається постійному впливу з боку глобалізаційних та інтеграційних процесів, ціннісна система також трансформується. Особливо вагомим для процесу її зміни та виникнення певних суперечливих тенденцій є ризики, котрі супроводжують суспільний розвиток сьогодення. Попри численні переконання, що ризики негативно впливають на розвиток ціннісної системи, адже відбувається нівелювання історично обумовлених, чи набутих у процесі соціалізації індивіда цінностей, будь який ризик через призму якого проходить ціннісна система є ознакою прогресу, оновлення та набуття інших сучасних культурних уявлень та переконань.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. - М.: Прогресс-Традиция, 2000 – 384 с.
2. Инглихарт Р. Культура и демократия / Р.Инглихарт. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – С.106-128.
3. Сіденко В. Нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей // Український соціум, 2014.- № 1 (48). С. 7- 21.

КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Марія Кашуба

СТЕФАН ЯВОРСЬКИЙ ТА ІВАН МАЗЕПА

Розквіт таланту Стефана Яворського як поета й професора філософії Києво-Могилянської академії припадає на часи гетьманування Івана Мазепи, який також закінчив Київську Академію і всіляко сприяв її процвітанню.

Принагідно зауважимо, що широко відома щира релігійність Мазепи і його відданість українському православ'ю, тому політика, яку вів гетьман, впливала й на стосунки московської та української православних церков. Авторка роману «Іван Мазепа» Тетяна Таїрова-Яковлева, яка є дослідницею української історії ХУІ-ХУШ ст., знайшла в архіві документ, який засвідчує, що гетьман завуальовано, але наполегливо проводить лінію на послаблення підлеглості української церкви Москві. Особливо активно сприяв Мазепа й діячам українського православ'я, започатковуючи їх блискучу майбутню кар'єру. Серед них був тоді ще еромонах Стефан Яворський, «просування» якого розпочав Мазепа, доручаючи йому залагоджувати різні церковні справи у Москві, особистими листами привертаючи увагу царя Петра до його особи.

Стефан Яворський високо цінував протекцію гетьмана, що засвідчує факт, коли він як вже відомий «поет лавроносний» написав польською мовою панегірик на честь Мазепи, дізнавшись про його перемогу - взяття фортеці Кизи-Кермен під час Азовського походу, що сталося на початку серпня 1695 року. У панегірику, створеному разом із Інокентієм Монастирським, відзначено, що взяття фортеці Кизи-Кермену запише «в книгу вічності рицарську несравненную храбрость Вашей Милости в делах воинских... Этим подвигом всё рукоплещет христианство, а мы прибавляем к тому свои громогласные восклицания, ... ибо Ваша Милость притупил еси острый меч на вищербленный и мужественно сокрушив гордые рога кичливой басурманской спеси». Оспівав тоді подвиги гетьмана і Пилип Орлик, який у 1695 р. написав панегірик «Алцид российский», де особливо виділив ораторський талант Мазепи, вважаючи, що «його красномовство... сприяло героїчному духові та відвазі козаків під час бойових дій». Важливо, що поетичний талант Пилипа Орлика помітив під час навчання в Києво-Могилянській академії його професор Стефан Яворський. Знавець багатьох мов, високоосвічений і талановитий Пилип Орлик став особливою людиною в оточенні гетьмана, як і син сестри, улюблений племінник Мазепи Іван Обидовський,

який готувався прийняти у спадок гетьманську булаву. Він був не бездарним протеже свого дядька, а людиною освіченою й талановитою, з манерами шляхтича, яка цілком заслуговувала високого становища Ніжинського полковника. Мав сприяти його кар'єрі також шлюб із дочкою Василя Кочубея Ганною, а вінчав їх сам Стефан Яворський у 1698 р.

У 1700 р. цар призначив С.Яворського митрополитом Рязанським і Муромським (проти його волі), а після смерті Московського патріарха Адріана, противника реформ, указом Петра С. Яворському доручено відати релігійними питаннями. Це означало просування українського освіченого духовенства на противагу реакційному московському. Українці могли стати «природними агентами вестернізації й модернізації в церковній сфері». У Москву вони вирушали з ентузіазмом і просвітницькими сподіваннями, не припускаючи й не очікуючи швидкого розчарування.

Незабаром (1702 р.) Стефан Яворський очолює Слов'яно-греко-латинську академію в Москві, яка від самого заснування перебувала під впливом греків братів Ліхудів. Тепер вона терміново переформатовувалася на зразок Києво-Могилянської академії із залученням українських професорських кадрів і їхніх курсів. Скориставшись своєю владою, С.Яворський активно просуває на ключові позиції в Російській імперії представників українського освіченого духовенства, які відкривають школи, розповсюджують праці своїх учителів з України, пропагують освіту й науку. Наприклад, митрополитом Рязанським стає висуванець Мазепи Дмитро Туптало, який відкриває у своїй митрополії училище для навчання духовенства; митрополитом Сибірським призначається український ієрарх Філофей Лещинський.

Завдяки підтримці Мазепи розквітає в Україні плеяда поетів, публіцистів і письменників, серед яких помічаємо й С.Яворського. У написаній на честь гетьмана книзі «Виноград Христовий» С.Яворський іменує Мазепу «правителем сиятельнейшим, величайшим, милостивейшим, воинственнейшим, славнейшим, непоколебимейшим, всепождающим». Тоді ж Дмитро Туптало присвятив гетьману книгу «Руно орошенное», намісник чернігівської кафедри Антоній Стаховський – низку творів, серед них «Зерцало божественнаго писания», «Молитва за гетмана Мазепу», а Т. Прокопович присвятив йому історичну драму «Володимир».

Досить скоро С.Яворський, як і Дм. Туптало та й сам І.Мазепа і інші представники духовних і політичних еліт українського походження були розчаровані Петром і стали проти нього у відкриту або приховану опозицію. «Оскудевшее убо во всем, оскудехом і во учении» - напише Дм.Туптало, а висуванець Петра С.Яворський напише викривальні промови на дії російського царя.

У науковій літературі є багато домислів щодо проголошення анафеми Івану Мазепі й причетності до цього факту С.Яворського. Історик Т. Таїрова-Яковлева документально підтвердила факт проголошення анафеми, хоча це небачене в історії України явище. Цар використав анафему з політичною метою, порушивши канони православ'я. Дослідниця наводить документ - особисте послання царя Петра С.Яворському з повідомленням, яких репресій може зазнати духовенство, коли воно

насмілилося б не виконати царську волю. Щоб уникнути розправи, у Москві в соборній апостольській церкві Успіння Пресвятої Богородиці у присутності бояр і царевича Олексія С.Яворський особисто читав повчання народу і проголосив тричі: «Зрадникові Івашку Мазепі за клятвopорушення і за зраду великому государеві буде анафема».

Цікаво, які почуття насправді володіли Стефаном Яворським. Аналіз його проповіді, в якій він проголошував анафему Мазепі, засвідчує, що цей документ був складений так званою езопівською мовою. В основі проповіді – перерахування заслуг гетьмана за 20 років його діяльності, лише на закінчення висловлене «прокляття». Мистецтво риторики дозволило Яворському побудувати промову так, що навіть виконуючи волю Петра і проклинаючи Мазепу, він зосередив увагу слухачів на заслугах гетьмана. Крім того, наступного після проголошення анафemi дня Яворський пише проповідь, в якій засуджує царя, «пьющего из церковних сосудов», і передбачає Божий гнів, який неминуче повинен упасти на Росію за гріхи її правителя. Хоча Яворський розсудливо цю проповідь не проголосив, але, як пише російський філолог Володимир Живов, «удержаться от протеста, по-видимому, не мог – трудно придумать более красноречивое свидетельство его тайной ненависти к Петру».

Цар відчував цю ненависть, адже навіть через дев'ять років після смерті І. Мазепи Петро в розмові зі С.Яворським назвав його слова «мовою Мазепи»: розмова йшла про царевича Олексія, який виїхав під іноземне заступництво. На запитання, що митрополит думає про цей від'їзд, Яворський припустив, що царевич хоче вчитися. Петро грізно глянув на митрополита і сказав: «Коли ти це кажеш, щоб заспокоїти мене, то гаразд, наче це істинна мова Мазепи».

Отже, чи можна однозначно засуджувати Стефана Яворського як слугу російського царя? Вважаю, що документальні факти свідчать про інше – він був вірним сином України і вболівав за її долю, бачив істинні заслуги Івана Мазепи і високо їх цінував.

Російський цар, як відомо, вирішив остаточно підпорядкувати Церкву своїй владі, ліквідувавши патріаршество і створивши Синод - орган управління Церквою, членів якого сам призначав. Главою Синоду Петро призначив 1721 року Стефана Яворського, коли той був серйозно хворий. Помер Стефан Яворський у Москві 16 грудня 1722 року. Там же згоріли його полемічні твори на захист православної Церкви – серед них «Про Церкву», «Про трійцю». Зберігся тільки обширний твір «Камінь віри».

ІВАН ФРАНКО ПРО ВИБІР ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Наша ціль – людське щастя і воля
(Товаришам із тюрми)

У своїй поетичній творчості Іван Франко описує власне «життя-мандрівку», в якому блукав багато, бо шукав правду і добро. Він, як «вічний революціонер» виборює для людей поступ, щастя і свободу. Такий шлях – це формування вільної особистості, її духу, роздумів. Важливим дороговказом на цьому шляху є наука, яка має розвіяти пітьму у людському житті. Він – Каменярь, який розкриває шлях поступу – нове життя і правду, і добро, що приведуть до нового щастя для всіх. Саме каменярі мають розбити «скалу» – неправду, неволю, брехню, зневіру та нерівність – те зло, яке заважає стверджуватись добру.

Літературні і філософські праці Івана Франка, це – пошук шляхів і способів, які допоможуть людям бути щасливими. Він ставить питання: що таке література і кому має служити? Важливим є вплив літератури на життя людини, бо має показати головні завдання, ідеали та роль інтелегенції в суспільстві. Для прикладу можна розкрити творчість Тараса Шеченка та вагомість його для українців, а не шукати чужих геніїв і письменників. Література має бути самостійною, але такою вона буде лише тоді, коли здобудеться повна свобода політична і суспільна, «без котрої й праця свободна та широка – зовсім неможлива» [1, с.109]. Чи література є реальною? Так, «література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу» [1, с.111]. Саме така література має бути зрозумілою для народу, а її «науковий реалізм» – розкривати хиби суспільного життя, правдиво описувати факти, будити бажання у читачів змінювати на краще їхній поступ.

Чи може наука, її вагомі досягнення мати виховне значення для робітників? На думку І. Франка треба публікувати в періодиці цікаві статті та читати популярні лекції. На прикладі історичних досліджень розкривається поступ людства. Зокрема, розвиток підпорядкований природним і незмінним законам, а не залежить від примх і бажань окремих людей; в її основі є економічні, політичні та соціальні взаємини між людьми. Виокремлюються дві важливі події, які «дивують нас незвичайною силою і разом з тим вони такі важливі для поступу, як ніякі інші. Факти ці: винахід письма і винахід друку» [2, с.116]. Саме винахід письма дає можливість людям позбутись темноти, записувати думки і розвивати мислення, що є підвалиною та рушієм культури. Найважливіші ознаки: розвиваються точні науки, поділ праці (фізична і розумова), переселення народів, знання і наука розвивається окремими людьми (більшість працюючих здо-

бувають і розчищають). Винахід друку дав можливість порівнювати, аналізувати, критикувати, а отже, розбудив розумовий рух, який навчив людей досліджувати та володіти силами природи.

На переконання І.Я. Франка, людина є творінням природи, а мета науки – “з’єднати й зробити щасливими всіх людей» [2, с.124]. Науки поділяються на природничі (фізичні) – пізнання зовнішнього світу та антропологічні – предметом пізнання є сама людина. Виділяють ще теологію – вивчення бога, духів (в основі віра). Мислитель розглядає лише природничі та антропологічні науки, проводячи аналогію з пізнанням життя дитиною (походження, народження, фізичне становлення) – в процесі спостереження і розрізнення живої та неживої природи. Наука про людину (антропологія) є найбільш складною, заплутаною, але й важливою, бо заставляє думати про її власну сутність і призначення. Ця наука досліджує «правдиве становище людини», розкриває людський поступ, в основі якого – правда, справедливість, добро. Мета життя – рівність і щастя всіх людей у суспільстві – це і етичний ідеал, як зазначає Каменярь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Франко. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. Київ, Державне видавництво, 1956. С.104–113.
2. Іван Франко. Наука й її становище щодо працюючих класів // Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. Київ, Державне видавництво, 1956. С. 114–130.

Ольга Борисівна Сінькевич

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Для когось «глобалізація» – це те,
що нам необхідне для щастя,
для інших – причина всіх нещасть.

З. Бауман

Визнаючи, що глобалізація стала одним з мегатрендів сучасної доби, ми не можемо не визнати, що її наслідки є неоднозначними. Реальність, в якій ми існуємо, підтверджує правоту З. Баумана, який стверджував, що глобалізація не стільки формує єдиний світ, скільки сприяє збільшенню його фрагментарності, і в кінцевому рахунку перетворює його на індивідуалізоване суспільство: «Ми рухаємося нарізно».

Негативні наслідки глобалізації виявляються, зокрема, в тому, що економічний розрив між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, не зникає, а поглиблюється. Глобальні проблеми сучасності не зникають, а поповнюються новими – такими як загроза тероризму, організована злочинність, гіперурбанізація, катастрофічні масштаби масової міграції населення з небалогопуплчних країн, яка посилює напруження в більш благополучних регіонах. Деякі дослідники зазначають, що формування глобального простору призводить до «вимивання» фінансів та інтелекту з менш розвинених країн в більш розвинені та втрату деякими – менш успішними – країнами своїх інтелектуальних ресурсів. Процес глобалізації супроводжується уніфікацією культурних світів, втратою культурної ідентичності, руйнуванням традиційно сформованих культурних моделей та руйнуванням базових цінностей національних культур.

Негативні наслідки глобалізації викликали до життя такі рухи як антиглобалізм та альтерглобалізм.

Альтерглобалізм (або альтернативна глобалізація) – глобальний рух, який заперечує європейсько-американську ліберальну модель глобалізації. Ідеологи альтерглобалізму вважають, що ця модель слугує посиленню глобальної влади транснаціональних корпорацій і не сприяє утвердженню таких загальнолюдських цінностей як охорона навколишнього середовища, соціальна справедливість, права людини, захист культур корінних народів.

Одним з лідерів альтерглобалізму є канадська журналістка, письменниця, соціологиня Наомі Кляйн, яка своїми працями намагається визначити демократичні альтернативи тиранії глобалізації. Вона вважає, що істинна демократія має ґрунтуватися на співтоваристві, яке поважає права всіх меншин і право націй на самовизначення.

У 2002 р вона опублікувала збірник своїх альтерглобалістських статей «Паркани та вікна» («Fences and Windows»). Дослідниця вважає, що глобалізація нині стоїть перед судом людства, оскільки вона віртуальними – а подекуди й реальними – парканами розділила людство. Ці паркани відділили маси людей від необхідних їм землі і води, від шкіл, лікарень, робочих місць, обмежили їхні можливості пересуватися через кордони, виржати політичне вільнодумство. Однак є те, що не можна сховати за парканом, що належить всім: музика, вода, ідеї, наділені природною здатність опиратися спробам обмеження, вони «переливаються» через паркани і вільно розтікаються через відкриті вікна. «Ця книга – про численні паркани, які відділяють людей від нормального існування, позбавляють всіх прав, у тому числі на їжу, власну землю та свободу пересування. Це книга про вікна надії та світла, частинки простору, де людина ще може почувати себе вільною і дихати чистим повітрям», – так формулює своє громадянське кредо Наомі Кляйн.

Українська культура повною мірою і відчуває на собі вплив як позитивних аспектів глобалізації, так негативних тенденцій і демонструє намагання протистояти їй загрозам.

Однак історичний шлях, який пройшла у своєму розвитку українська культура, ставить перед нею чимало специфічних проблем, які потребують осмислення та розв'язання.

Одна з цих проблем – це доля лімітрофа, зони «міжцивілізаційного поясу», «території – проливу» між різними цивілізаційними платформами, геополітично нестабільну зону з порушеною спадкоємністю традицій, хаотичними системами господарювання та формами самоідентифікації населення. Відомий український філософ, політолог, соціолог, член-кореспондент НАН України Микола Михальченко справедливо зазначає, що сили відштовхування розколюють країну-лімітроф на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств.

Інша проблема – це той постколоніальний синдром, який виявляється як комплекс «самопідкорюваної культури» з одного боку та щире прагнення віднайти нову постімперську культурну ідентичність – з другого. «Самопідкорювана» культура – це культура, яка несе на собі сліди постколоніальної травми, того приниження, якого вона зазнала в період колоніальної залежності. Вона вважає, що позбавлена важливих ознак цивілізованості, а тому імпортує чужі цінності та цивілізаційні моделі, в усьому орієнтується на зарубіжні зразки.

Постколоніальна свідомість потребує тривалої психотерапії, подолання не лише наслідків нанесених травм, а й відчуття «фортеці в облозі», намагання жорстко ділити світ на «чужих» та «своїх». Один із шляхів цієї психотерапії – відкрите обговорення проблем і загроз, вільний і відвертий діалог, широка міжкультурна комунікація.

І разом з тим, справедливим і актуальним є застереження Івана Франка, висловлене ще у «Одвертому листі до галицької української молодіжі»: зводячи золоті мости дружби між народами, треба будувати такі мости, маючи добре укралені береги – береги державності, адже лише незалежна держава може «дружити» з такими

ж незалежними державами, а без того «наша Україна готова знов опинитися в ролі того ковадла, на якому різні чужі молоти вибивають свої мелодії, або в ролі крілика, на якому різні прихильники вівісекції будуть dokonувати своїх експериментів».

Слідуючи цьому принципу, українська культура, з одного боку демонструє здатність до універсалізації, відкриваючись світові, збагачуючись досягненнями інших культур, з другого – мобілізує ресурси власної творчої енергії, залишається вірною своїм витокам, збагачує діапазон національно самобутніх форм вираження. Саме ця діалектика загального та особливого дає змогу у зустрічі з іншими культурами не втратити себе і надати смислу цій зустрічі, збагативши своїми здобутками загальнолюдське культурне надбання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини та суспільства / З. Бауман. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 188 с.
2. Горський В.С. Глобалізація культури як проблема України [електронний ресурс] / В.С. Горський. – Режим доступу: ekmair.ukma.edu.ua/.../Gorsky_Globalizaciya_kultury_yak...
3. Кляйн Н. Забори и окна. Хроника антиглобализационного движения / Н. Кляйн. – Москва : Добрая книга, 2005. – 304 с.
4. Кримський С. Ранкові роздуми / С. Кримський. Збірник статей. – К. : Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
5. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
6. Пеллагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пеллагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФІНІЦІЇ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ

Питання визначення філософії релігії достатньо широко висвітлене вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Однак і досі між ними не існує єдності. Так, згідно міркувань О. Кульчицького, “в ієрархії цінностей чільне місце належить цінностям релігійним. Їх розглядає та ділянка аксіології, що має назву філософії релігії. Вона стосується міркувань духу над релігійним ставленням до дійсності” [4, с. 137].

Але, на наш погляд, останнє визначення стосується не всієї філософії релігії, а такої складової частини її внутрішньої дисциплінарної структури, як аксіологія релігії. У даному випадку нам ближче позиція авторів фундаментального видання “Академічного релігієзнавства” (К., 2000) та “Релігієзнавчого словника” (К., 1996), які у філософії релігії (філософському витлумаченні феномену релігії) виокремлюють як дисциплінарні складники – метафізику релігії, онтологію релігії, епістемологію (гносеологію) релігії, праксеологію релігії, антропологію релігії [1, с. 175–294; 5, с. 356]. У свою чергу, сама філософія релігії розглядається у вітчизняному академічному релігієзнавстві передусім як його складова частина (галузь релігієзнавства), окрема філософсько-релігієзнавча дисципліна – серцевина теоретичного релігієзнавства, філософська основа теорії релігії. Приміром, Б. Лобовик дає визначення філософії релігії як розділу академічного релігієзнавства – філософського релігієзнавства, спрямованого на раціональне осмислення природи, сутності й сенсу феномену релігії, що охоплює такі свої дисциплінарні складники, як метафізика, епістемологія та праксеологія релігії [5, с. 356]. За визначенням О. Сарапіна, одного з авторів вищезгаданого “Академічного релігієзнавства”, філософія релігії в його дисциплінарній структурі “... є особливою філософською дисципліною, об’єктом вивчення якої є феномен релігії та його характерні прояви” [1, с. 124].

Набагато більш широка інтерпретація філософії релігії як “філософського витлумачення феномену релігії”, “філософування про релігію”, переважає серед таких відомих дослідників філософії релігії, як О. Пфлейдерер, Б. Вельте, Ю. Кімелев, Б. Дейвіс, М. Томпсон, Р. Шаффлер, М. Чарльзворт, Т. Пенелгам, Д. Пейлін, Р. Паттерсон та ін., які розуміють під поняттям “філософія релігії” і особливий тип філософування та вид філософської теорії, включно з конфесійною та неконфесійною релігійною філософією або, навпаки, вільнодумством, антитеїзмом, атеїзмом, і особливу галузь філософії – “регіональну філософію”, “філософію чогось” (на зразок філософії природи, філософії культури, науки, мови тощо) або спеціальну філософську дисципліну. Характерним тут є приклад Ю. Кімелева, котрий пропонує розглядати поняття “філософія релігії” у двох значеннях: в широкому розумінні – як всю дотичність філософії до релігії, будь-яке їхнє співвідношення, як сукупність всіх філософських установок щодо релігії, та у

вузькому – як автономне спеціальне філософування про релігію [3, с. 7–9]. Водночас, як констатує Брайен Дейвіс, що таке є “філософія релігії” сказати важко. Зокрема, її можна було б визначити як “філософування про релігію” через те, що у найзагальнішому значенні філософія релігії – це просто будь-яке розмірковування про релігію. Однак природу філософії (“філософування”) і релігії всяк розуміє по-своєму, тож дане визначення також має певні хиби. До того ж є філософія релігії як розділ філософії і як розділ релігієзнавства, а ще – як релігійна філософія – складова теоретична частина певного релігійного вчення та його богословсько-теологічного комплексу, чи, напакі, як антирелігійне вчення, атеїстична теорія [2, с. 6].

Крім того, на нашу думку, дефініція філософії релігії як “філософування про релігію” далеко не вичерпує її змісту. Адже головним надприродним об’єктом віровчення тієї чи іншої релігії, зазвичай, є Бог (у тому чи іншому його розумінні), на пізнання якого спрямоване її богослов’я. Тож цілком логічно, як визнає сам Б. Дейвіс, що найголовнішою серед тем, які традиційно належать до сфери інтересів філософії релігії, “виступає проблема буття Божого і питання дотичні до неї” [2, с. 6], зокрема, питання взаємовідносин Бога із світом та людиною, що в останньому випадку відповідає сутності релігії як відношення “людина-Бог”. З огляду на вищезрозглянуті міркування, більш відповідним змісту філософії релігії, як особливого типу філософування, виду філософської теорії, на нашу думку, буде її визначення як “філософування на релігійно-богословську проблематику – про релігію і Бога”, відповідно, – як філософського релігієпізнання та Богопізнання, або як філософського релігієзнавства та філософської теології.

Але при цьому, як виглядає, особливо важливе місце у змісті всіх без виключення форм, різновидів існування філософії релігії займає антропологічний контекст філософування про релігію і Бога. Як зауважує з цього приводу Б. Лобовик, “головною рисою філософії релігії є її людиновимірність, бо найважливішим в системі релігійного світорозуміння ... є відношення “людина-надприродне” [5, с. 356]. Тобто, антропологічний (“людиновимірний”) контекст філософії релігії обумовлений людиновимірним характером вже самої релігії як передусім відношення “людина-Бог” та змісту її віровчення, де об’єктом є Бог, а суб’єктом релігійної віри – людина. Усім цим, на нашу думку, обґрунтовується правомірність розуміння філософії релігії не лише як філософування на релігійно-богословську проблематику – “філософування про релігію і Бога”, також – як “філософування про релігію, Бога і людину”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічне релігієзнавство / [за наук. ред. проф. А. Колодного]. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Дейвіс Б. Вступ до філософії релігії / Брайен Дейвіс. – К. : Основи, 1996. – 269 с.
3. Кимелев Ю.А. Философия религии: систематический очерк / Ю.А. Кимелев. – М. : Изд. Дом “Nota Bene”, 1998. – 424 с.
4. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Олександр Кульчицький. – Мюнхен ; Львів : Вид-во Українського Вільного Університету, 1995. – 164 с.
5. Релігієзнавчий словник / [за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.

МЕДІА ЯК ЗАСІБ МІФОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОСТІ

Медіа як посередник, засіб зв'язку між індивідами, людиною та суспільством, культурою, ідеологією проявляє себе через сукупність інформаційно-комунікативних середників, матеріальних та інтелектуальних цінностей, які людство виробило в процесі свого онтогенезу і, які характерні для певної епохи та спільноти. Тому усі прояви культури (комунікація, вірування, мистецтво, наука тощо) можуть розглядатися в якості посередників, бути носіями «медіатексту» за допомогою якого міф транслюється в спільноті та передається наступним поколінням.

Першим термін «медіа» використав канадський філософ Г. М. МакЛюен для позначення особливостей комунікативних процесів у масовій культурі («mass media»). Розвиває ідею маклюєнівську ідею «медіум – це повідомлення (послання)» й Ж. Бодрійяр. Він характеризує засоби масової комунікації, як найвпливовіші та найрозповсюдженіші медіа; а справжні послання, які відправляють ЗМІ – ті, які розкодовано та спожито несвідомо та глибоко (а саме за таким принципом і транслюються ці повідомлення). Послання, трансльовані через ЗМІ, не є очевидною сукупністю звуків та образів, а є нав'язаною схемою, пов'язаною із технічною сутністю цих ЗМІ, з дезартикуляцією реального в послідовні та еквівалентні знаки. Технологічний процес засобів масової комунікації дослідник пов'язує з кількома необхідними елементами, які сприяють трансляції потрібної інформації: запереченням реального світу, наділенням цінністю інформації (інформація має подаватися як товар), необхідністю передачі інформації через використання різноманітних видовищних способів.

Вплив медіа на культуру ХХ-ХХІ ст. спричинений стрімким розвитком науково-технічних досягнень людства. Особливо це характерно для європейської культури, яку найчастіше характеризують як найбільш відкриту до змін, креаціоністську та спрямовану на інноваційні зміни. При цьому самі медіа виступають як система масових комунікацій, головними характеристиками яких є хаотичність, безмежність та надмірність.

Межа ХХ-ХХІ ст. в розвитку інформаційного суспільства характеризується стрімким зростанням форм передання інформації, які завдяки розвитку науки та техніки набувають все нових виявів. Масову пресу, фотографію, телеграф, радіо, кіно, телебачення, що виникають у так звану Модерну епоху, дуже швидко замінюють супутникове ТБ, відео, ЕОМ, Інтернет, електронна пошта, мобільний зв'язок тощо.

Попри те, що нові медіа дуже тісно пов'язані із старими, побутування їх у нових технічних умовах зумовлює й нові способи існування та передачі інформації, а також взаємодію з людиною та спільнотою. Відповідно й міфологічні уявлення, що теж є свого роду інформацією, переносяться у новий інфо-простір, а для їхнього роз-

повсюдження необхідно брати до уваги трансформацію усіх можливостей та форм комунікаційного середовища.

Англійський учений Д. МакКвейл серед головних рис нових медіа виділив: інтерактивність як коефіцієнт реакції на пропозиції з боку користувача; соціальну присутність – відчуття особистого контакту з іншими; багатство медій, яке забезпечується ступенем зменшення неоднозначності, великою кількістю посилань, залученням почуттів та багатьох інших людей до процесу комунікації; автономність – ступінь незалежності від джерела і його контролю; приватність, оскільки людина може самостійно вирішувати коли припиняти процес комунікації і, що саме варто повідомляти іншим; персоналізацію як ступінь унікальності повідомлення та його особистісного наповнення.

Для міфологізації в цьому випадку важливим є насамперед акцент на почуттях, оскільки саме емоційний характер міфів і є визначальним для цього типу свідомості. Залучення емоцій, і навіть акцент на них, можливі у всіх видах медіа-комунікації, що, в свою чергу, уможлиблює повсюдне розповсюдження міфологем, стереотипів, міфологічних уявлень тощо усіма без виключення каналами комунікації. Інтерактивність дає відчуття, що людина має змогу долучитися до міфотворчості, звершення великих справ, вирішення вагомих проблем. Соціальна присутність збільшує почуття інтегрованості з однодумцями (при цьому ми самі маємо можливість творити собі коло цих однодумців, за своїм бажанням виключаючи з нього тих, кого ми не хочемо в цьому колі бачити), а також посилює відчуття захищеності та дає ілюзію підтримки з боку інших. Для міфологічної свідомості така соціальна згуртованість є дуже важливою, бо міфологічна свідомість – то свідомість колективна. Приватність та персоналізація можуть слугувати засобами доручення окремої людини до сакрального, за аналогією з молитвою чи сповіддю в християнській релігії, медитацією в буддизмі тощо.

Соціальна інформація, що транслюється засобами масової комунікації (новими чи старими медіа), використовується індивідами, групами, організаціями, різними соціальними інститутами для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин, а також відносин між людиною, суспільством і природою. Часто такою інформацією виступають уявлення, закодовані в структурі соціального міфу. Д. де Ружмон визначав міф як символічну історію, що знаменує нескінчену кількість більш або менш аналогічних ситуацій а відтак допомагає з першого погляду розпізнати певні типи усталених відношень і виокремити їх з сум'яття буденних проявів. Тобто міф регламентує норми поведінки певної соціальної чи релігійної групи, виключає непрогнозовані ситуації та передбачає реакцію людини на визначені умови. Формулювати ці правила і нав'язувати їх масам стало набагато легше з появою ЗМІ, зважаючи на масове охоплення аудиторії та особливості подачі інформації. Будучи особливим видом соціального спілкування, така масова комунікація здійснюється в масштабах всього суспільства, виступає важливою передумовою соціального розвитку і організації, перш за все завдяки нав'язуванню масам міфологічного способу сприйняття світу.

За допомогою мас-медіа також відбувається міфологізація особистостей, їх перетворення на образ, що служить прикладом при узгодженні з запитам публіки. Серед них одним з основних є прагнення «досягнути успіху», найбільш характерне для сучасного суспільства, що виражає темне і неусвідомлене бажання вийти за межі своїх можливостей. Варто згадати лише «американську мрію», яка притаманна усім цивілізованим народам, бо їх бажання до наслідування американського способу життя на даному етапі є незаперечним.

Складні сполучення знань, духовних цінностей і соціальних норм, які тиражуються в засобах масової комунікації, в систематизованому вигляді відображають пануючі світобачення, суспільний устрій. Розповсюдження інформації через складну сітку масових комунікацій є засобом ідеологічного, політичного, економічного, культурного та іншого впливу на свідомість і діяльність (поведінку) людей. Зміст повідомлень охоплює весь спектр психологічного впливу в діапазоні від інформування і навчання до переконування і навіювання. Спільна колективна діяльність людей в умовах високого ступеня розділення суспільної праці і концентрація матеріального і духовного виробництва, а іншими словами наявність вузької спеціалізації, породжує споживачів – багатомільйонні читацькі, радіослухачькі і телеглядацькі аудиторії. Інтегрований соціальний досвід включає окремих індивідів в процес масової комунікації, яка дозволяє їм встановити і підтримувати зв'язок з більш широким соціальним середовищем, межі якої знаходяться далеко за межами їх безпосереднього оточення.

ЕКОЛОГІЧНІ ЦІННОСТІ В МІФО-РЕЛІГІЙНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СВІТОСПРИЙНЯТТІ

Сучасні глобалізаційні процеси інтернаціоналізації однозначно причетні до соціально-культурного явища, яке речники західної раціоналістичної філософії назвали кризою персональної ідентичності та кризою особи взагалі. Вона виражена тенденцією масової людини до втрати сталого ідентифікаційного каркасу. Відповідно для масової людини характерне ставлення до світу у формі безперервної зміни оцінок, життєвих принципів, уподобань, переконань, а її інструменталістська спрямованість стає метою і смыслом існування. Споживча насиченість її буття та зацикленість на матеріальних цінностях відсуває переживання життя чуттєво-емоційною сферою на другорядні позиції. Таким чином, втрата емоційно-образного смисловідчуження обертається одностороннім ставленням до світу, яке трансформує невидимий духовний зв'язок з надособовим (суспільство, нація в їх цілості) та вчуттєвлення в природу раціонально-практичну площину, а буття особивтрачає свою істотну характеристику – бути центром, тобто цілісним «Я», воно стає децентрованим, розщепленим на множини існувань. Реакцією на цю виразну глобалізаційну тенденцію на рівні держав постала актуалізація проблем нації, національних цінностей, національно-культурної самобутності, закоріненості нації в історію.

У цьому річизі питання семантики символів народної творчості постає питанням культурно-етнічної (національної) самоідентифікації. Дослідження багатозначності міфо-образів народної творчості у формі звернення до коренів народного світовідчуження є спробою відповіді на питання «звідки я?» і «яка моя роль у цьому світі?». Для нас це, насамперед, звернення до підвалин української духовно-культурної традиції та спадщини. Воно важливе тим, що мова з багатством притаманних їй символів смисло- і міфо-образів є найвизначнішим національним ідентифікатором, позаяк людина підпорядковується світу мови, в якому перебуває.

Розглядаючи під цим кутом зору народний світогляд, можна стверджувати, що він є виразом витвореного народом міфо-життя з первісними символами й визначальними архетипами. Його будь-який образ-символ, репрезентований народною творчістю, вказує на той чи той архетип і водночас виражає специфіку моделей сприйняття світу та ментальності, що виявні в особливостях пошуку людиною цінностей свого буття. Ірраціонально-магічне ставлення до світу людини дохристиянської доби, що презентоване узвичаєним порядком життя, еталонами взаємин і поведінки, гармонійно вписувалося у практично-раціональні способи господарювання, зумовлені астрономічним календарем та циклами господарської діяльності. Особливість ставлення до світу людини традиційного суспільства виражена гармонійною взаємозумовленістю ма-

крокосму і мікрокосму, що по суті становить екологічний синкретизм традиційного світосприйняття. Він виявний в міфо-образах традиційної культури де сакральне і профанне взаємно пройняте одне одним.

Тому у нас евиражене прагнення показати, що людина постає центрованою, а її буття постає цілісним лише за умови його гармонійної поєднаності з природою, національною культурою, спільнотою. У такій пов'язаності людини з природою її буття виявляє себе як органічний екологізм. По-друге, семантика архаїчних символів культури, виражених смисло-образами народної мови, вказує на історичну закоріненість народу в історію і самобутню культуру, їх семантика дає людині однозначну відповідь на питання: звідки Я? По-третє, історично нагромаджений колективний досвід народу, акумульований в легендах, переказах, піснях тощо, через кореневі міфосимволи виражає певні архетипні моделі світовідчужання і поведінки, які своєрідно актуалізуються в кожний історичний період.

Важливим фактором у аналізі екологічних цінностей у міфо-релігійному світосприйнятті є ключовий момент архаїчного світосприйняття та світовідчужання – екологічний синкретизм. Він виражений міфо-образами традиційної культури у якій взаємно проймають одне одного *сакральне* і *профанне*. В українській міфології сакральний світ – це Вирій, населений богами, птахами, гадами, пращурами, душі яких перевтілилися в інших істот. Центром Вирію є Світове Дерево як образ структурованості духовного й тілесного (профанного). Сакральне є таємницею для людей, воно визначає як хід і порядок природи, так і долі людей. Його належить шанувати, задобрювати, остерігатися, не гнівити, бо відплата невідворотна. Посередниками між сакральним світом і світом тілесних істот в українському фольклорі є ряд птахів. Визначне місце серед них посідає зозуля, якає однією з ланок перевтілення усього в усе. Її приліт і відліт сприймається як особливий сакральний знак вплетений у цикл літніх сільськогосподарських робіт. Перевтілення пов'язане з набуванням нових, часом протилежних значень. Розмаїття кувань – в леті, на хаті, в саду, «через гай» тощо – міфологічна свідомість сприймає як сакральну вістку радісну чи лиху, повідомляє про Щастя, Нещастя, Долю, Недолю, що чатує на людину. Зозуля як птаха, що не знає своїх дітей через відсутність гніздування та пов'язаність із сакральним, стала одним із найвизначальніших ортоморфних образів українського фольклору. Народна творчість в легендах і переказах вказала на цьому образі на алгоритм поведінки в формі «архетипу зозулі», що притаманний як минулим поколінням українців і виражений у сучасників. Його змістом є віковічні прагнення кращої долі як на рівні спільноти, так і окремої людини.

Отож, на нашу думку, природа є самоцінним явищем, яке, перш за все, розкривається сучасній людині завдяки міфо-релігійному знанню. Ті ціннісні ідеали, які наші предки вибудовували у своєму історичному періоді постають для сучасної людини одним із шансів для збереження цілості й гармонії природи й усього живого у ній.

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

Релігійна ідентичність як соціальний та психологічний феномен, відзначається рядом особливих характеристик, пов'язаних із суспільно-історичною ситуацією. Це зумовлює необхідність дефінітивного окреслення, яке застосовуватиметься в подальшому викладі. Доцільно задати спосіб означення концепту релігійної ідентичності. Дане питання найбільш вдало структуроване і розкрито українським релігієзнавцем І.В. Папаяні в його статті «Проблема концептуалізації релігійної ідентичності». На думку дослідника, релігійну ідентичність доцільно трактувати як подвійний феномен. Перш за все, це «сутність, що є похідною від психолого-екзистенційних чинників людини»; і по-друге – ідентичність (релігійна) «...походить і перетворюється залежно від соціокультурних, політичних, економічних обставин» [2, с.86]

Проблема функціонування релігійної ідентичності в міжвоєнній Польщі має ряд специфічних ознак, які в певному сенсі актуалізовані в сьогоденні. Першою ознакою можемо вважати акцент на суспільній природі самототожності – складність політико-соціальної ситуації нівелює індивідуалізовані пошуки віри і релігії, тому ідентичність існує як одна з характеристик належності до спільноти.

Ще один феномен, який існує як простір чи контекст функціонування релігійної ідентичності – міжвоєнна Польща, або II Річ Посполита. Одна з країн Центрально-Східної Європи, яка постала на уламках трьох імперій як національна держава – і успадкувала більшість політичних проблем і конфліктів, що існували в цих імперіях. Базовою проблемою для ідентичності населення була полікультурність/національність держави, яка за визначенням «національної» повинна бути моноетнічною. Власне в міжвоєнній Польщі можна простежити ще один феномен, який складно розмежовується в сучасному гуманітарному дискурсі – кореляція між релігією (релігійною ідентичністю як визнанням соціальним суб'єктом своєї належності до певного віровизнання) та національною ідентичністю. На думку фінського дослідника Pertti Ahonen, такий конструкт як етнічність (ethnicity) – це структура, яка складається з вимірів лінгвістичного, культурного, просторового, релігійного [5]. Синкретизм національного і релігійного яскраво виявляється саме в Польщі міжвоєнного двадцятиліття. Католицизм априорі ототожнюється з польською нацією, протестантизм з німецькою, іудаїзм нерозривно пов'язаний з єврейською, православ'я і греко-католицизм з українською.

Але попри таку чітку структуру за націями, верифікованими за релігійною ознакою, в суспільстві присутня множина відмінних типів ідентичностей. При накладанні трьох критеріїв ідентифікації – нація, релігія, мова, відбуваються

перехресні комбінації ідентичностей. Знову ж таки, можна виокремити цілий ряд чинників такого комбінуння ідентичностей. Протестантизм налічує чималу кількість представників польської нації. Католицизм став полем протистояння для литовців і поляків, залишаючись послідовниками однієї конфесії, в результаті політичного протистояння відбувається різке розмежування в мовному аспекті і відповідно – в національній дивергенції. Найбільш скомплікований приклад насильницьких трансформацій релігійного життя - православна ідентичність українців Волині. Утворення Автокефальної Польської церкви, згодом намагання реалізувати неоунійний проект – і зрештою ревіндикація з примусовою католизацією – про всі ці девіантні заходи можна детальніше прочитати в статті рівненської дослідниці Стоколос Н.Г. «Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви й українців» [3]. Узагальнюючи, можемо стверджувати, що політика польської влади на усіх рівнях досягла апогею своєї необдуманості та агресивності.

Специфіку польського націоналізму зумовив історичний контекст його формування в ХІХ столітті. Н. Дейвіс зазначає, що дана епоха для поляків стала добою поразки, ізоляції та приниження. Як результат - відсутність національної держави спричиняє пошуки нових концептів формування національної свідомості. Ними виявились «церква, мова, історія та раса»[1, с. 467]. Хоча католицька церква ніколи не мала монополії в релігійних справах давньої Речі Посполитої, в часи поділів її вплив поступово зростав. Попри недоцільність проводити узагальнююче маркування «поляки-католики» і «не-католик тотожне не-поляк», ізаперечувати, що католицизм став одним з елементів національної свідомості польської нації, не варто.

Маятниковий зворотний рух в напрямку націоналістичної ідеології сучасних суспільств Центрально-Східної Європи (Польщі зокрема) сягає своїми витокami в історичне минуле – а саме в період між двома світовими війнами, коли остаточно утверджується система національних держав і реалізуються спроби сформувати державну ідентичність. Неспроможність здійснювати осмислену і виважену політику щодо національних меншин, деструктивні заходи, спрямовані проти національної та релігійної ідентичності стали одним з чинників слабкості і крихкості ІІ Речі Посполитої як держави. На жаль, помилки минулого реанімуються в політиці сучасної правлячої партії Польщі, яка продовжує декларувати протистояння на національному та релігійному ґрунті. Аналізуючи таку специфіку відродження ідентичностей, апологет безальтернативного лібералізму як «кінця історії» Френсіс Фукуяма пропонує свій спосіб виходу з даної ситуації. На його думку, «...повинні визначатись більш широкі і більш інтегровані національні ідентичності, котрі враховують де-факто різноманітність суспільств»[4] Життєспроможність держави детермінується її гнучкістю і вмінням достосовуватись до викликів епохи. Толерантність до суспільних відмінностей – в тому числі й до релігійних ідентичностей – є однією з засад європейського цивілізаційного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
  2. Папаяні І.В. «Проблема концептуалізації релігійної ідентичності» / Наука. Релігія. Суспільство. 2009. №1.С.85-91
  3. Стоколос Н.Г. Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви й українців / Український історичний журнал. 2005. №5. С. 59-81. - URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_5_59
  4. Фукуяма Ф. «Проти політики ідентичності» / URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm>
  5. Ahonen P. Ethnonationalism in European East–West borderlands: Weltanschauungen in the European Union and Central and Eastern Europe / Religion, State and Society. 2007. №35(1). P. 5–41.
-
1. Deivis N. Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi / per. z anhl. P. Tarashchuk. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2008. 1080 s.
  2. Papaiani I.V. «Problema kontseptualizatsii relihiinoi identychnosti» Nauka. Relihiia. Suspilstvo. 2009. №1.S.85-91
  3. Stokolos N.H. Polityka uriadiv mizhvoiennoi Polshchi (1918–1939 rr.) shchodo pravoslavnoi tserkvy y ukrainsiv / Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2005. № 5. S. 59-81. - URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_5_59
  4. Fukuiama F. «Proty polityky identychnosti» / URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm>
  5. Ahonen P. Ethnonationalism in European East–West borderlands: Weltanschauungen in the European Union and Central and Eastern Europe / Religion, State and Society. 2007. №35(1). P. 5–41.

Надія Василівна Лазарович

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ УМОВАХ

Однією з чільних тенденцій розвитку сучасного українського соціокультурного простору постає проблема формування національної ідентичності. Слід зауважити, що ідентичність – це, безумовно, не статична даність, раз і назавжди визначена фіксована реальність, а динамічне відношення, яке постійно формується і реформується в межах певного дискурсу. Зауважимо, що традиційні форми ідентичності в сучасному соціокультурному просторі, без сумніву, руйнуються, посилюючи ситуацію «ідентифікаційної невизначеності» сучасного українського суспільства. Відтак, проблема формування національної ідентичності набуває особливого змістового наповнення в українському соціокультурному просторі, адже наша держава знаходиться в силовому полі суперечливих суспільно-цивілізаційних тенденцій – глобалізаційних та національно-етнічних, орієнтації на Захід чи на Схід тощо. Все це створює ситуацію «системної кризи» українського суспільства.

Так, процес побудови української національної ідентичності ускладнювався довготривалими спробами викорінення автентичних цінностей та ідей, пригніченням національної свідомості та нищенням історичної пам'яті й національних здобутків шляхом створення монолітної «радянської» ідентичності. Відтак, як пише О. Пахльовська, ми маємо справу з культурою та суспільством, котре «впродовж принаймні трьох століть проіснувало фактично в режимі постійного геноциду, етноциду і лінгвоциду, – суспільством, у якому відтак були порушені етичні основи внутрішньої та зовнішньої комунікації» [4]. Тому сьогодні ми стикаємося з тотальними процесами маргіналізації, що охопили українське суспільство, в якому сформувалися багаточисельні соціальні прошарки «манкуртів», котрі не мають чітких національно-культурних орієнтацій, не можуть заявити про свою причетність до цінностей української культури. Відповідно, культивування ідентифікаційних практик – це надто тривалий процес, що передбачає поєднання історичних передумов, спадкоємності традицій, особливостей ментальності та світоглядних парадигм розвитку української культури.

У контексті формування національної ідентичності особливої актуальності та гостроти сьогодні набуває проблема «духовно-морального оновлення», пошуку нових аксіологічних вимірів українського суспільства, тому на особливу увагу заслуговує звернення до буттєвої укоріненості української людини, адже особа в контексті цивілізаційних зрушень сьогодення, втрачаючи зовнішнє опертя, шукає надійну «підоснову» якраз у глибинах власного духовного існування, у духовності. Саме тому сьогодні нам так важливо не втратити ті глибинні субстанційно-духовні

надбання й етнонаціональні традиційні виміри, які складають основу національного буття України та самотнього життєбачення українського народу. Адже втрата смислотворчих іманентно-бутійних етнонаціональних цінностей породжує сурогат духовного життя українського народу, посилює процеси соціальної маргіналізації та манкуртизації. У свою чергу, усвідомлення ролі етнонаціональних детермінант людського буття є важливою субстанційною основою духовної генези українського суспільства та перспектив розвитку української культури, адже, на переконання В. Шевчука, «лише культура може стати плеканням духовного зерна, необхідного для творення духовного хліба, від якого зможемо віднайти кожен у собі і всім разом у народі, в якому судилося нам народитися, світло світу, котре й учинить нас повновартісними людьми без комплексів меншовартості та пригнобленості» [6, с. 73]. Відтак, «Україна може вижити як Україна поки що завдяки лише культурі. Економічних її потужностей на сьогодні не достатньо для рівноправного діалогу зі світом. Лише духовні її потужності можуть забезпечити повноцінну присутність на сцені сучасної історії. Культура – єдиний посланець, який може дати духовне, психологічне, моральне – і, врешті, наукове – обґрунтування нашому давньому прагненню бути самостійною державою. Культура – посланець душі України та її інтелекту, її людська і творча суть. Лише культура може відстояти національну ідентичність нашої Батьківщини [3, с. 117].

Питання національної ідентичності в сучасному українському суспільстві постає чи не найгостріше, адже вона постає перманентним процесом формування основних складових компонентів національного буття. Щодо формування світоглядних засад національної ідентичності, то змістовно вона зіставляється з ідеєю нації, що, за Б. Андерсоном, дефініціюється як «уявлена політична спільнота... Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, с. 23]. Так, на відміну від етнічної, національна ідентичність «знаходить свій головний прояв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. Акцент робиться при цьому на загальнонаціональних цінностях – національному інтересі, національній безпеці тощо» [2, с. 62]. Також до основних світоглядних ідентифікаторів, що визначають приналежність до національної спільноти, відносять: національний характер, національна самосвідомість, а також національна ідея, за допомогою яких кожен українець ідеологічно усвідомлює себе представником єдиної нації. Так, національна ідея постає тією віссю, стрижнем, який є опорою, основою національної ідентичності. За словами М. Поповича, «національна ідея – суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також про загальнонаціональні цілі та шляхи їх досягнення» [5, с. 6]. Національна ідея – це теоретико-практичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самотності та індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність.

Відтак, національна ідея постає формою сприйняття глибинної сутності народу, в якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизують собою все національне буття.

Наголосимо, що лінія напруги у світовідчутті сучасної української людини виявляється у площині сфери зустрічі та взаємодії системоутворювальної, традиційно-етнонаціональної та позитивно-самозберігаючої складової буття людини і суспільства, з одного боку, й інноваційно-змінюючої, глобально-універсалізуючої ознаки культури – з іншого. Відповідно, межовість сучасної соціокультурної ситуації сьогодення зумовлює звернення до етнонаціонально-духовних надбань українського народу, котрі здатні слугувати вагомою аксіологічною константою у бутті нашої нації, визначаючи парадигмальні світоглядні орієнтири сучасного українського соціокультурного простору та задавати інтенцію перспектив розвитку української культури у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: Критика, 2001. – 276 с.
2. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
3. Пахльовська О. Ave, Europa! : статті, доповіді, публіцистика / О. Пахльовська. – К. : Пульсари, 2008. – 656 с.
4. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост» : посткомунізм, постмодернізм, пост вандалізм // Сучасність. – Ч.10. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.traducionalist.info/forum/44-172-1>
5. Попович М. Концепція національної ідеї та механізми її впровадження // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. – К.: Український центр духовної культури, 2005. – С. 5 – 18.
6. Шевчук В. Загублена українська культура за тисячу років. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.

УКРАЇНСЬКІ МИСТЕЦЬКІ ПРОЕКТИ НА ВЕНЕЦІЙСЬКІЙ БІЕНАЛЕ: ПОШУК СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ САМОТОТОЖНОСТІ

Сучасне мистецтво, як і культура загалом, перебуває в стадії постійного оновлення, з властивими гетерогенністю, дифузією, змішуванням художніх мов. Віддзеркаленням цього множинно-цілісного культурного синтезує Венеційська бієнале. Виставка насичена симфонічним звучанням: поєднує мистецьку презентацію, репрезентацію і комунікацію. Поряд з естетичною функцією все виразніше проступають соціальна, громадянська, інформаційна ролі представлених творів.

Венеційська бієнале – це одне з найбільших, найпрестижніших зібрань сучасного світового візуального мистецтва. Першочергово учасники мають на меті якнайкраще показати свою країну, адже переможці отримують світове визнання, а країна набуває привабливості (інформаційної, інвестиційної, туристичної т.ін.). Виставка насичена комунікативними можливостями, тут твориться культура співучасті.

Присутність українських митців на Венеційських бієнале вивчають такі дослідники: О. Сидор-Гібелінда (автор монографії «Українці на Венеційському бієнале: 100 років присутності»), В. Сидоренко, О. Авраменко, Г. Вишеславський та ін. Цей інтерес підкріплений фактом столітньої участі бієнале українських художників: О. Мурашка, бойчукістів, Ф. Кричевського, О. Богомазова, О. Екстер, О. Архипенка, Т. Яблонської, Г. Якутовича та ін.

Українські митці доби незалежності беруть участь у Венеційській бієнале з 2001 р. Частина представлених проектів співмірнізі загальною світовою мистецькою канвою, апелюють до проблем глобалізації, екологічної неадекватності, питань культурної пам'яті, загроз урбанізму, пошуку продуктивної комунікації.

Разом з тим варто наголосити, що з 2001 р. і донині в українських проектах домінує звернення до національно маркованих проблем: етно-культурної самототожності, національних трагедій (зокрема Чорнобиля), історичних і соціальних потрясінь, останніх революцій і війни на Сході України.

Уже «Перший український проект» сучасної доби (2001 р., 49 Бієнале) орієнтований на пошук національної ідентичності. Простий армійський намет виставлений в парку Джардіні мав прихований сенс – це алюзія тимчасового перехідного суспільства і культури. В середині намету накреслено межу: райдужна ідилія «дочорнобильського» життя і печаль «післячорнобиля». По зовнішньому периметру розміщені кадри акції «Україна без Кучми». Проект мистецтвознавці окреслили як скетично-постмодерністський, адже при мінімальних матеріальних затратах доніс концептуальну ідею і відкрив дорогу наступним українським митцям.

Проблема національної самототожності і повернення до національних коренів ще гучніше звучить в проекті «Діти твої, Україно» М. Бабака (2005 р., 51 Бієнале). Проект мав чітко виражений етнографічний характер. Автентичні світлини 1920-50-х рр., ляльки-мотанки, вишивки, асамбляж, інсталяції відкривають світ рідного автору села Воронинці. Мистецький задум розкриває епіграф до презентації – слова МілошаФормана: «Не кричи про весь світ – скажи про своє село, але так, щоб тебе почув увесь світ» [1, с. 31]. Автор перекидає місток роздумів, асоціацій до подій Помаранчевої революції, демонструючи відео з Майдану. Рустикальний за тематикою проект звернений до осмислення шляху, яким крокуємо від своїх джерел і донині.

Проблема пошуків національної ідентичності прозвучала у проекті «Жорна часу» В. Сидоренка (2003 р., 50 Бієнале). Відзначений українськими і зарубіжними критиками як дуже виразний, сильний, концептуально-синтетичний твір [див. 1, 2]. Проект складний, насичений глибоким філософсько-естетичним змістом, поєднував живописне полотно, фототвори, інсталяцію і відео (режисер О. Санін). Втілює ідею вічності часу, круговороту життя (символізують жорна), долання постколоніального досвіду (репрезентує характерний сидоренківський персонаж), майбуття (втілює світловий кристал).

Бойсівська ідея мистецтва як соціальної активності прозвучала в українських проектах 2013, 2015 і 2017 рр. Проект «Пам'ятник пам'ятнику» 2013 р. (55 Бієнале) тематично та ідейно об'єднав митців Ж. Кадинову, М. Рідного, Г. Зіньковського довкола історичної пам'яті, радянського минулого, декомунізації. У 2015 р. (56 Бієнале) проект «Надія» за участі М. Кадана, Ж. Кадирової, М. Рідного, Є. Білорусця, А. Звягінцева та «Відкритої групи» став виразним соціально-політичним висловлюванням. Сам експозиційний простір – мінімалістичний скляний куб з написом «НОРЕ!» на набережній – позначений концептуальним сенсом. Український павільйон залишився поза увагою глядачів і преси. Молоді митці відкрито і прозоро озвучили трагічні події, пов'язані з українсько-російською війною на сході, і гучно висловили надію на перемогу. Проект «Парламент» Б. Михайлова 2017 р. (57 Бієнале) присвячено інформаційним і медійним війнам доби постправди. Це серія портретів політиків на екранах телевізора у техніці глітч-арт (мистецтво цифрових помилок). Меседж художника чіткий: сучасний медіа-світ можна зрозуміти лише, враховуючи ознаки епохи постправди: фейкові новини, інформаційний шум, тролінг та інші гібридні маніпуляції.

Підсумовуючи короткий огляд сучасних українських проектів у Венеції, можна говорити що це креативні висловлювання, представлені, почуті, обговорювані. Їх маркерами є концептуальність (націленість на інтерактивну взаємодію з глядачем, його інтелектуальне, духовне, емоційне включення), процесуальність (нестатичність, динамізм), використання нових технологій, контекстуальність (зв'язок з публікою, місцем, середовищем, часом). Найбільш виразною особливістю наших мистецьких проектів з 2001 р. і до останнього, представленого на цього річної бієнале, – єзвернення до проблем соціокультурної ідентичності українства: соціально-політичного, історичного та етно-національного життя нашого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. Особливості інтеграції українського актуального мистецтва в європейський мистецький простір // Сучасне мистецтво. – 2007. – Вип. 4. – С. 25–39. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/S_myst_2007_4_5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0/Downloads/S_myst_2007_4_5%20(1).pdf).
2. Сидор О. Венеційська бінале як форма реалізації українських культурних стратегій (кінець ХІХ — початок ХХІ століття). Автореф. дис. на здобуття наук.ст.канд.мист. – К., 2015. – 15 с. – Режим доступу: http://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Avtoref_O_V_Sidor.pdf

Тетяна Вікторівна Власевич

ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ В УГОРЩИНІ

Прикметною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ століття є глобалізація. У ділову взаємодію включаються носії різних культур, ущільнюються мовні контакти, прискорюються темпи спілкування і комунікації. У цьому вихорі спілкування виникає багато проблем комунікативного характеру: подібність / різниця моральних, етичних вимірів, звичаїв та ритуалів, наявність мовних стандартів. Тому, як вдало відмічає Н. Ботвина, стає важливим не лише оволодіння іноземною мовою, а головне – навичками ділового спілкування з представниками різних культур[1, с.5].

Кожен народ має свої звичаї, традиції, культуру, політичний і державний устрій. У міру розвитку цивілізації характер ведення переговорів і процеси, пов'язані з взаємопроникненням національних стилів спілкування, мають велике значення. У основі особливостей ділового етикету і ділової етики лежать не лише традиції, але і риси національного характеру.

Як зазначає Ю. Палеха, угорці – талановитий, працелюбний, живий, веселий і музикальний народ. Їх об'єднує любов та повага до родини, хоробрість, добрий гумор, гостинність, довірливість та безтурботність “на кожен день”. Гордість та почуття власної гідності – це риси, які найбільш притаманні цьому народу[3, с.227].

Ділове знайомство з представниками угорських ділових кіл починається з обміну візитними картками. При знайомстві до партнера необхідно звертатись за професійним або академічним званням і прізвищем. Вітаючись з дамами, угорці часто кажуть: цілую вашу руку. Проте, насправді руку не цілують, хіба що в особливих випадках, коли перебувають у близьких взаєминах тощо.

Спілкуючись, угорці часто вживають кілька мов, принаймі німецьку знають добре. Особливо добре знайомі вони з мовою жестів і мімікою. Угорці досить довірливі і емоційні, що іноді заважає діловим відносинам. Вони чуттєві до питань, пов'язаних з національною гордістю або традиційним лицарством. Вважаючи себе аристократами, угорці не намагаються прискіпливо вести дрібний торг. За ускладнень на переговорах вони можуть піти на поступку партнеру, хоча це і не зовсім відповідає їхнім інтересам. Представники цієї нації досить працелюбні, хоча за найменшої зміни настрою можуть залишити переговори не замислюючись.

Для угорських учасників переговорів важлива наявність особистих стосунків, які формують взаємодовіру. Звичною справою при тривалих і серйозних контактах може стати відвідування ресторанів, однак деталі торговельних угод обговорювати в них не прийнято. За столом краще говорити про спорт, музику, угорську кухню тощо.

Жестикуляція угорців дещо схожа на німецьку. Так, рахуючи, угорці розчепірюють стиснуті в кулак пальці, починаючи з пальців правої руки. Показуючи одиницю, угорець виставляє великий палець, в той час, як українець – вказівний. Позитивно відносяться угорці до прямого погляду прямо у вічі партнеру.

В. Зусін підкреслює, що угорці вельми сприйнятливі до шику і елегантності, зокрема, в одязі. Діловий костюм є офіційним і консервативним одягом. Для чоловіків найбільш доречний костюм темно-синього кольору. Жінки повинні носити або брючний діловий костюм або елегантне плаття з дорогоцінними прикрасами та аксесуарами[2, с.151].

Отож, маючи ділові справи з іноземцями, слід пам'ятати про національні особливості спілкування. У кожного народу є свої культурні традиції, свій національний характер, їх не можна ігнорувати. Поки інтереси сторін співпадають, національні відмінності практично не помітні. Якщо виникає конфлікт – вони відіграють важливу роль. Національний стиль спілкування – це лише типові, більш яскраво виражені особливості мислення та поведінки. Ці риси притаманні не обов'язково всім представникам певної нації. Але завжди при зустрічах з іноземцями ця інформація має слугувати орієнтиром, оскільки національні особливості можуть вплинути на результати спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботвина Н. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероблене. / Н. Ботвина. – К. АртЕк, 2002. – 208 с.
2. Зусін В. Етика та етикет ділового спілкування: Навчальний посібник: 2-е вид., перероб. і доп./ В.Зусін. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 234 с.
3. Палеха Ю. Етика ділових відносин : Навч. посіб. / Ю. Палеха. – К. : Кондор, 2008. – С. 272 – 274.

*Васьків Андрій Юліанович,
Бойко Ігор Мирославович*

ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ ПЦУ ТА ОТРИМАННЯ ТОМОСУ

Православно-католицькі відносини в Україні за роки незалежності можна охарактеризувати не як статичне явище, а як складний динамічний процес, який у своєму перебігу визначався критеріями інституційного оформлення суб'єктів діалогу, низкою зовнішніх чинників, та складними реаліями внутрішньо церковного життя. На перший погляд конфесійно-інституційна роз'єднаність українського православ'я була однією з головних причин, які ускладнювали, а інколи унеможлилювали молитовно-євхаристійне єднання Православної та Католицької церков в Україні. Тут, на перший план виходили проблема канонічності та україноцентризму, віднайдення єдності через спільну спадщину «Київської традиції». Адже важко собі уявити повноцінний та конструктивний діалог між україноцентричною, національно-орієнтованою УГКЦ та УПЦ, яка неодноразово і недвозначно заявляла про свої симпатії до ідеї «руського міра», виявляла неповагу до національної історичної пам'яті, української мови, низки інших критеріїв, які б дозволяли окреслювати її як власне українську церкву. Відтак, проблема гомогенізації православного середовища в Україні стала першорядною справою на шляху до оптимізації православно-католицьких відносин.

За роки незалежності і церковні очільники, і політичний естеблшмент неодноразово виступали з ідеями створення Помісної Церкви в Україні. Однак, практичні їх втілення часто наштовхувались на політичні перепони, відтак не могло бути зреалізоване. На превелику жаль, кожен із державних очільників мав власне суб'єктивне бачення вирішення цієї проблеми. Одним із перших хто намагався синонімізувати поняття політичної незалежності із релігійно-церковним унезалеженням був президент В.Ющенко. Однак, лише його політичної волі було недостатньо, а чвари у президентському оточенні фактично унеможливили позитивне розв'язання надважливої та надскладної проблеми. У часи президентства Л.Кравчука, Л.Кучми висувалися ідеї створення т.зв. «державної» церкви, а в період правління В.Януковича, спостерігалось індіферентне ставлення до даної ідеї, та зміцнення позиції «монополю-канонічного» московського патріархату в Україні.

Революція Гідності виявила дуже потужний об'єднавчий потенціал українського православ'я (навіть у середовищі УПЦ чимало духовенства, деякі ієрархи виразно маніфестували готовність до об'єднання та україноцентричні позиції). Тому, ініціатива Президента П.Порошенка щодо надання Томосу православної церкві в Україні знайшла широку підтримку як у церковному, так і у громадському середовищі. Особливо важ-

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

ливою виявилася теза про необхідність як політичного так і духовного суверенітету України.

Надання 6 січня 2019 року Православній Церкві України Томосу змінило формат православно-католицьких відносин. У першу чергу, поза межі діалогу практично було виведено УПЦ, відтак, суб'єктами православно-католицького діалогу від моменту надання Томосу є УГКЦ і РКЦ в Україні зі сторони Католицької Церкви та ПЦУ як репрезентант традиції українського православ'я.

Вітальне слово Глави УГКЦ Святослава Шевчука з приводу надання Томосу ПЦУ з одного боку виявило приязне та щире ставлення до православних братів у вірі, з іншого заманіфестувало чіткі субординаційно-функціональні параметри діалогу. Було заявлено, що пріоритетними та імперативними у справі католицько-православного порозуміння є передовсім позиції відповідно Константинополя та Ватикану. Саме ці церковні центри визначають генеральну стратегію православно-католицького діалогу у світі загалом та Україні зокрема. Діалогічними, та спонукаючими до практичної реалізації православно-католицького єднання були та залишаються проблеми євхаристійної єдності та «визнання у вірі».

*Маринюк Віктор Гнатович,
Бойко Ігор Мирославович*

МУЗИЧНИЙ ДИСКУРС У СВІТЛІ ПОСТКЛАСИЧНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

У запропонованих тезах здійснена спроба розкрити світоглядні матриці музичного дискурсу у сучасному нестабільному, плинному світі. У цих екстримальних умовах зростає роль культури як психотерапевтичного прикриття людини. Це, у першу чергу, торкається тих її сегментів, які безпосередньо здатні налагодити діалог людини із буттям як таким. Мова йде у першу чергу про музичну культуру. Жоден із видів мистецтва не передає настільки плинність життя, нескінченність світу як це здійснює музика. Справа у тому, що музична гармонія, як посередник між фізичним і метафізичним вимірами буття базується на «золотій пропорції», тобто, вона є психофракталом, голограмою космічної гармонії, і синергічно відповідаючи основним кодам світопорядку. Тому починаючи із Піфагора «земна ліра» була точним відображенням небесної ліри. Гра на ній – залучення до гармонії всесвіту. Континуальний, часовий характер музики здатний сповільнювати і прискорювати, зупиняти час, і, навіть спрямовувати його у зворотному напрямі. Це у свою чергу дозволяє слухачам катарсисно зживати (нейтралізувати) різні екзистенційні колізії.

В зв'язку із дихотомічним характером людського світовідношення музичний дискурс у ситуації постмодерну із його апологетикою швидкоплинного світу, хаотизацією людського буття, етичним релятивізмом носить абівалентний характер. З одного боку комерціалізація концертного життя, апологетика розваг і кітчу, домінування консюмеризму, ескапізму, домінування чуттєвого, візуального над раціональним привело до деінтелектуалізації музичного сприйняття. З іншого, альтернативного боку, криза культури із її питанням «бути чи не бути?» спонукає до пошуків компенсаторно-рятівних засад у культурі. Ці процеси знаходять своє відображення в ренесансі в музичному дискурсі таких понять як рефлексія, смислопошук, розмисл, надінтерпретація, есеїзація, енактивності тобто отілесненого мислення, тотальної інтерактивності. Повчальною, в цьому сенсі є мелодекламаційні експерименти в українській класичній та рок-музиці у виконанні Ю. Андруховича. Цікавим є есеїстичний розмисл над прослуханням відомого виконавця світового масштабу К.Стінга. Дух інтелектуалізму, діалогічності проявляється у культивуванні принципів поліжанровості, театралізованості, візуалізації і інших позамузичних засобів.

Звичайно, продуктивність інтелектуалізації музичної творчості залежить від того наскільки вона опирається на науково-методологічну базу, сучасну картину світу, яка базується на утвердженні культури безпеки і безпеки культури. Такою методологічною базою стали ціла низка фундаментальних відкриттів у сфері посткласичної науки:

квантової фізики, астрофізики, трансперсональної психології. Це у першу чергу теорема Геделя «про неповноту», яка дає ключ до інтрепретації безконечного поля смислів, закодованого у музичному творі. Це принцип доповняльності М. Бора, який дозволяє вести пошук досягнення гармонії, зняття дихотомії між протилежними буттєвими початками (Інь і Ян, пошуку «третьої правди»). Це також, і відкриття астрофізиками космічного коду світової гармонії («музики сфер»), а саме, принципу золоті пропорції як фундаментальної засади світобудови. Наголосимо, що піфагорійська «золота пропорція» довжини консоніруючих інтервалів до тепер входить у посібник з музичної гармонії. Вона стала основою пошуку гармонії принципово нового типу, гармонії дисонансу, яка була досвідно відкрита генієм – Амадеєм Моцартом. Обґрунтована М. Бором та Е. Шредингером імовірнісне бачення світу дозволяє представити музичний дискурс як неалгоритмізований процес, який виходить за межі формальної логіки. Це «фізика Бога», яка вирішує суперечність між свободою волі і фатальним розвитком історії. Музична творчість у цьому сенсі це завжди спонтанність, озаріння, інтуїтивний порив затримка часу, це постійна реінтерпретація, імпровізація, музичний вчинок, ризик із невідомістю. Зокрема, це пошук такого великого музично-художнього синтезу про який мріяли Р.Вагнер і О.Скрябін.

Особливу роль в інтелектуалізації музичного дискурсу займає відкриття «парадоксу Енштейна-Подольського-Розена», який засвідчує факт існування проментальності, одухотвореності, інтерактивності усього космосу, феномену нелокальності світової взаємодії. Цей принцип плідно використовує у своїй творчості рок-виконавець та композитор С. Вакарчук, котрий за освітою є фізиком. Зокрема, у квантово-комплементарному ключі ним були написані музичні композиції «Дівчина з іншого життя», «Джульєта». Вони нагадують той феномен, коли двоє людей раз колись у світах вступивши як субатомні частинки в компліментарну взаємодію зберігають цей квантовий зв'язок назавжди. Феномен квантової сплутаності, нелокальності є еверестичним ключем для забезпечення інтерактивності слухача і виконавця, котрі переживають постійний комунікативний зв'язок, коли виконавці і слухачі стають єдиним організмом.

Духу інтерактивності, здорового тілоцентризму в сприйнятті музичних творів відповідає новітня епістемологічна парадигма енактивізму Умберто Матурани і Франческо Варелли. З позиції енактивізму як носії певних смислів свідомість і тіло в єдиному об'єктивному потоці постають як інтегрально-отілеснений розум, одухотворене пізнаюче тіло. Феномен культових виконавців, зокрема А.Винника, О.Полякової полягає у їх вмінні забезпечити інтерактивну духовно-тілесну синергію виконавця і слухача через мобілізацію усіх їхніх сутнісних сил, в тому числі й тілесних ресурсів. Знаки тіла таким чином долають консервативність мовних засобів музичного твору.

Але не тільки епохальні наукові відкриття, теорії, але й сама сучасна музика готує нашу свідомість до сприйняття нової посткласичної, постіндустріальної картини світу. В новій сучасній музиці світ розширюється до безконечності, трасцедуючи в глибини квантового і мега світу, в глибини людської душі. Особливо це стосується

творчості В.Сильвестрова, зокрема, у його «Реквіємі для Лариси» де безконечно мале, глибоко внутрішнє і безконечно велике синергійно сходяться. Виходячи із досвіду сучасної мультимедійної культури основою розкриття смислового потенціалу музичних текстів виступає архетипова парадигма. Саме архетипи, як передзадані смисли працюють у всіх сферах культури, і в музиці особливо. У якості вдалого застосування архетипового методу заслуговує увагу аудіо-візуальні експерименти рок-гурту «ОНУКА», який демонструє сучасний синтез етнофольк-електроніки із досить високою інтелектуальною насиченістю.

В результаті бурхливого розвитку комп'ютерного моделювання, нового покоління музичних синтезаторів відкривається можливість для нового синтезу, відео- і аудіо інтелектуальних засобів, прочитання та трансляції прихованих у музичному тексті смислів. Однак, ми повинні думати над тим як нейтралізувати ті ризики, які піддають музичний дискурс інформаційно-цифровій технології. Виконавці і композитори повинні працювати в цьому сенсі над нейтралізацією загрози нівеляції індивідуального автора творчості, «кліпового» характеру музичного сприйняття, радикального музичного конструктивізму.

Марія Григорівна Кохановська

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЗА АДЕКВАТНОЮ АНТРОПОЛОГІЄЮ КАРОЛЯ ВОЙТИЛИ

Адекватна антропологія – це узагальнення Каролем Войтилою філософських, природничо-наукових, а також богословських поглядів на сутність людини. Мислитель розглядає становлення людини на онтологічному та аксіологічному рівнях. Перший пов'язує із реалізацією вчинку, другий – із добром. На аксіологічному рівні людина усвідомлює повноту гідності, цілісність свого буття, а на онтологічному рівні відбувається реалізація людини через моральне добро вчинку. Кароль Войтила підкреслює, що морально добрий вчинок та самостановлення особи здійснюються одночасно.

Людина – істота суспільна, а тому її становлення залежить від суспільних трансформацій. Їх аналіз, що здійснюється мислителем через призму загальнолюдських норм моралі дозволяє виявити основні причини антропологічних проблем сучасності. Науково-технічний розвиток, як одна з домінуючих ділянок, що впливає на суспільні трансформації виявляє підпорядкованість людини результатам власної діяльності. Це суперечить її природі, оскільки, за словами Кароля Войтили, людина – мета усього створеного, на неї покладена Богом місія співтворця. Із сучасними трансформаціями у науково-технічній сфері понтифік пов'язує самознищення людини. Кризою раціональності обумовлює появу нігілізму, що є причиною знецінення людського життя та гідності.

Застосування результатів науково-технічного розвитку всупереч моральним вимогам веде до дегуманізації, деградації людства. Матеріалізм, що часто є визначальним у розвитку науки та у використанні її результатів стає сьогодні основою суспільного буття людини. На думку ж Кароля Войтили, він повинен підпорядковуватись духовному началу, оскільки в протилежному випадку людина не зможе реалізуватись. Розуміння мети науково-технічного розвитку, як покращення умов життя людини, повинно супроводжуватись належною повагою до її гідності, основних прав. Розвиток науки повинен слугувати досягненню правди про людину та сприяти її становленню.

Неможливість реалізації прав та свобод людини у сфері економіки – суттєві недоліки сучасності, на яких акцентує Кароль Войтила. Він відзначає зростання інструменталістського трактування людини – вона оцінюється через критерій продуктивності. Сучасне виробництво зосереджується не на забезпеченні людини гідними засобами для життя, а пропонує споживацький стиль. Лише таке виробництво та накопичення, при якому „мати” дозволяє „більше бути” отримує у Кароля Войтили позитивну оцінку. Відповідно, людина, як буття духовне, повинна стати мірою розвит-

ку економіки. Цивілізацію, у якій особа трактується як засіб, яка характеризується виробництвом та споживацтвом, а тому є „цивілізацією речей”, а не людей Кароль Войтила називає утилітаристською.

Праця, яка сьогодні часто поневолює людину повинна надавати їй можливість розвитку. У праці Кароль Войтила вбачає засіб реалізації покликання через зріст відповідальності та духовності, називає її священним та головним виміром людини на землі. Вона є свідченням людської гідності та влади, особотворчим чинником та моментом виявлення особи. Завдяки праці людина повинна удосконалюватись. Людина повинна стати головним критерієм економічного розвитку. В протилежному випадку окрім економічної бідності існуватиме й культурна та духовна.

Завдання кожної людини понтифік вбачає у виявленні власної людськості. Лише людину, як підкреслює Кароль Войтила, Бог „хотів для неї самої”, лише особі притаманна здатність любити та бути любленою, лише людина творить культуру і лише їй притаманне вираження та утвердження у культурі. Релігійність виступає у Кароля Войтили виразом справедливості та відповідальності щодо Творця. Життя, ґрунтоване на виконанні релігійних норм є умовою цілісного розвитку усіх вимірів людського існування та самостворення особи.

РОЗУМІННЯ ІКОНИ У ФЕОДОРАСТУДИТА

Під час другого періоду іконоборства, на захист ікон виступають Феодор Студит – ігумен Студійського монастиря та Никифор – Патріарх Константинопольський. Відкрито на захист ікон Феодор виступив за правління імператора-іконоборця Льва Вірменина.

У своїх богословсько-філософських висновках доцільності культу шанування ікон, Феодор Студит виходить з догмату втілення другої іпостасі Пресвятої Трійці – Ісуса Христа. Бог як невидимий, прийнявши людську плоть став, таким чином видимий – отже описуваний, а значить і зображуваний. Саме тілесність Христа зробила Бога видимим [1, с.111]. У другій книзі, де вибрані різні листи з третього вигнання Студит пише: “З народженням Ісус Христос прийняв на себе людський образ, ставши, таким чином, описуваним – отже зображуваним на іконі. Бо саме зображуваність, є першою властивістю людини” [2, с.1184D]. Якщо Христа неможливо зображати, то значить Він втрачає людську природу і не може бути посередником між Богом та людьми – наголошує Феодор Студит [2, с.1117C].

Далі Студит у властивій дамаскинівській інтерпретації роз'яснює поняття “образ” і “першообраз”, які різні по суті, але однакові за подобою [2, с.1285B]. “Тому вшановуючи образ ми віддаємо шану першообразу” [1, с.108] – цитує Студит свят. Василія Великого, тим самим показуючи, що він добре обізнаний з попередньою святоотцівською традицією. Звідси робимо висновок, що преподобний має на увазі, шанування (προσκύνησις) святих ікон – кланяючись перед іконою Христа, ми віддаємо шану самому Христу як зображеному на ній [2, с.1132D]. Так, Феодор Студит роз'яснює: “на іконі Христа вшановується поклонінням по подобі, або відносно чи подобою – бо це й інше тотожне, а не індивідуальне” [1, с.238]. Не можна боготворити ікону чи віддавати їй богошанування і служіння, так як це й інше належить лише Пресвятій Трійці. Іконі Христа треба кланятися відносним поклонінням і віддавати їй шану, поєднану з поклонінням лише постільки, оскільки вона є подобою Христа через зображення [1, с.282], – пояснює преп. Феодор. Само собою зрозуміло, що вшановується не те з чого складається ікона, а той першообраз, який на ній зображений; тому ікона Христа називається Христом не у власному розумінні, а в переносному [1, с.282-283]. У листі до свого духовного отця Платона, Феодор Студит пише наступне: “Божественне шанування віддається не іконі Христа, а самому Христу, Котрому і кланяємося, тому кланятися іконі потрібно через тотожність Христа, незважаючи на відмінність сутності та речовини з якої виготовлено зображення на іконі” [1, с. 325].

Окрім богословсько-філософської аргументації, Феодор Студит посилається і на історичність традиції шанування священних зображень. “Від самого Вознесіння

Христового у храмах малювались і була предметом поклоніння його чесна ікона. Що може бути найкращим доказом істини? – запитує преподобний у посланні до Миколая, сина. Зображення переконливіше за слово, і око свідок достовірний, ніж слух. Якщо ж іконоборці про це мовчатимуть, то каміння заговорить про те, що Вселенна здавна прикрашається іконою Христа” [1, с.245].

З усіх єретичних вчень, які потрапляли у Церкву, єресь іконоборства була найгіршою, адже ця єресь відкидала Христа. Заперечуючи зображення і поклоніння іконі Христа, іконоборство відкидає Втілення Бога Слова, руйнує тайну домобудівництва нашого спасіння, стає проти євангельських заповідей та Євангелія, руйнує основи Церкви Христової, бореться проти церковних постанов, ставить на перший план інтереси суспільного та політичного життя і взагалі підриває увесь християнський церковний світогляд [1, с.256].

У своїй аргументації Феодор Студит використовував багато богословських і філософських понять, зберігаючи при цьому строгу і точну термінологію, що відповідає вченню Православної Церкви. Вставши на боротьбу з іконоборцями, Феодор Студит мав у своєму озброєнні лише Святе Письмо, євангельські заповіді, церковні канони, святоотцівську традицію та сильне бажання відстояти православну віру. Його богословська думка відрізняється силою та чіткістю, логіка розмірковувань з точністю та ґрунтовністю спростовує слабкі сторони у силогістиці іконоборців і, за допомогою витонченої аргументації, розбиває іконоборчу аргументацію. У працях, присвячених питанням іконошанування, Феодор Студит дуже чітко відобразив глибину свого біблійного, святоотцівського і богословського бачення, силу своєї філософської думки та пристрасну переконливість у правоті шанування ікон.

ЛІТЕРАТУРА

1. О святых иконах и иконопочитании // преп. Иоанн Дамаскин, преп. Феодор Студит. – Краснодар: Текст, 2006. – 336с.
2. Соколов И.И. Лекции по истории Греко-Восточной Церкви: в 2 т. Т.2. – СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2005. – 352с.

СУЧАСНІ ВЧИТЕЛІ БУДДИЗМУ НА ЗАХОДІ

Буддизм у XXI столітті демонструє гнучкість і здатність до адаптації до різних культурних та релігійних середовищ світу. Одна із цікавих тем сучасного релігієзнавства – поширення буддійських медитативних практик і поява сучасних локальних вчителів, які пристосовують традиційні вчення до глобальних викликів. Буддійське вчення на Заході презентоване багатьма школами та основними напрямками: Тгеравадою, Магаяною і Ваджраяною. Однак є певні найвідоміші і найактивніші вчителі, про яких слід згадати. Буддійська медитація традиції тхеравади презентована такими вчителями, як Джозеф Голдстін, Джек Корнфілд, Шерон Сальцберг та Бганте Гунаратана. Перші троє організували Спільноту медитації прозріння/інсайту (Insight Meditation Society), в межах діяльності якої від 1975 року організуються ретрити та навчання інструкторів практики віпасани та метта-бгавани. Вони також беруть активну участь в онлайн навчанні, семінарах у цілому світі. Також основам практики віпасани, уважності та метти навчають Шінзен Янг і Ноа Левайн. Перший робить акцент на допомозі людям, що переживають хронічний, гострий біль, а другий застосовує буддійські медитації для подолання алкогольних і наркотичних залежностей.

Важливим каналом для поширення буддійської медитації на Заході також став дзен-буддизм, вчителі якого не лише активно навчають основам практик, але й соціально ангажовані у проектах із допомоги мало захищеним групам людей. Наприклад Клод Еншін Томас допомагає ветеранам війни у подоланні посттравматичного стресового синдрому і адаптації до життя у соціумі. І хоч його не часто показують по телебаченню, але його постать відома багатьом буддистам, незалежно від конфесії. Важливим каналом для поширення буддійської медитації на Заході також став дзен-буддизм, вчителі якого не лише активно навчають основам практик, але й соціально ангажовані у проектах із допомоги мало захищеним групам людей. Наприклад Клод Еншін Томас допомагає ветеранам війни у подоланні посттравматичного стресового синдрому і адаптації до життя у соціумі. І хоч його не часто показують по телебаченню, але його постать відома багатьом буддистам, незалежно від конфесії. Також цікавими є вчителі буддійської медитації у традиціях тибетських шкіл. Одним із найпомітніших молодих вчителів вважається Мінг'юр Рінпоче. Він відомий своєю співпрацею із науковцями та налагодженням діалогу між сучасним світом та традиційними поглядами буддизму. Ще одна постать – Реджинальд Рей – буддист, який водночас має наукові ступені з філософських та медичних наук. Це – вчитель медитації, який презентує ще один цікавий місток між наукою та медитативними практиками, між двома стратегіями розвитку людського потенціалу.

Загалом наш час можна охарактеризувати як один із найцікавіших в історії культури, коли налагоджується взаємообмін не лише між релігіями, але також досліджуються науково практики, які традиційно належали до сфери «духовного». Цікавою є також взаємодія між психологією, психотерапією та буддійською традицією.

Богдана Вікторівна Ткачук

КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ ТА ЛАНДШАФТ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Відзначимо початок зацікавлень дослідниками студій пам'яті та культурної пам'яті в закономірностях та умовах, що впливали на формування тієї чи іншої світоглядної парадигми та ідентичності у представників певного етно-національного утворення. Під культурною пам'яттю розуміють сформовану історію певної групи, що відображає специфіку взаємодії та функціонування особливих архетипів пам'яті, які складають її ідентичність, що може транслюватись у різних матеріальних та усних формах самовираження.

В своєму дослідженні ми звертаємо увагу на малодосліджений пласт культурної пам'яті як розбудову семіотично означеного простору, що наповнений знаками-символами, які пов'язують наше теперішнє із минулим. Ми прослідкуємо формування традиції в українській діаспорі через періодичне звернення до смислів (архетипів) українського народу, що залишився на своїй етнічній території, за допомогою повторення повсякденних ритуалів, тлумачення та репрезентацій світогляду, використання мови, текстів і предметної спадщини.

Яскравою ілюстрацією феномену культурної пам'яті в українському контексті може бути історія діаспори та процеси розбудови народного наративу за допомогою означення простору на території країни постійного проживання (особливості сакрального та світського будівництва, інтер'єри, специфіка ритуалів повсякдення). Повсякденне життя розглядається і програмується як структура взірцевих повторів, образна переконливість такого сприйняття забезпечується і відпрацьовується через риторику відтворення заново (риторикою інсценізації) – календарним, вербальним, жестикуляційним (невербальним) способом. Наративми розуміємо як метод розповіді про свій народ, як означення простору сакральними або ментальними ознаками, що буде виявляти характер ідентичності.

Кожен етнос протягом зміни поколінь репрезентує свою специфіку семантичного наповнення картини світу, транслюючи ментально-архетипові особливості у простори, таким чином розбудовуючи унікальний культурний ландшафт. Культурний ландшафт презентується як відзначення місця пам'яті, що пов'язане з підкріпленням ідентичності та виявом ментальності конкретного народу та його культури. Це один із способів репрезентації народної ідентичності.

Культурний ландшафт української діаспори, що формувався усі ці роки – це повторення спогаду про материнський дім на території за подібним географічним ландшафтом та подекуди схожими кліматичними умовами, що відкривало можливість самозабезпеченого життя на вільних землях. З цим пов'язана репрезентація архетипу землі, що притаманний українському менталітету, який інтегрував аграрно-вироб-

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

ничий атрибут національного життя, звичаї та обряди. Архетип землі поєднаний з архетипом свободи, що пов'язаний із реалізацією приватної власності на вільних землях, за відсутності вільно проявити себе як господаря свого дому на етнічних землях.

Таким чином українська діаспора є одним із головних суб'єктів забезпечення збереження української культурної пам'яті за допомогою відтворення рідного ландшафту, що є повторенням спогаду про свою ідентичність, та приintenціональному відтворенні етнічних архетипів.

Валерій Денисенко

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ У КОНЦЕПЦІЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОСТМОДЕРНУ

Принцип співвідношення людини і держави в історичному аспекті вибудовує щонайменше дві узагальнені парадигми: бо ж держава як сутність соціально-політичного буття людського світу перебуває за межами реально існуючої цілісної системи людського буття, а точніше, за межами кожного індивідуального способу проживання цієї дійсності, або ж вона становить суть такого буття. В останньому випадку буття самої держави є іманентним буттю людини взагалі. А звідси і вся система онтологізації феномена держави, яка вибудовується як складна ієрархічна система інституцій та відносин, що обов'язково виступають як реалії людської дійсності, які починають свій вимір з людини і нею ж завершують. Але тоді виникає парадоксальна ситуація – сутність самої людини мусить бути тотожною державі і навпаки. На рівні суспільного буття в певних рамках розуміння це виразити можна, а на рівні співвідношення «індивід – держава» (якщо цей індивід не єдиновладний суб'єкт у системі тоталітарного чи авторитарного правління) таку тотожність сприйняти неможливо. Проте в історії політичної думки така спроба «індивідуалізації» держави та «одержавлення» особи була. В Новий час такі погляди репрезентували теоретиками суспільного договору та природніх прав людини. І зовсім не утопічною виявилась ця досить раціональна та прогресивна система теорій, адже саме з цього часу починає відлік алгоритм буржуазного суспільства – «держава для людини, а не людина для держави».

Отже, держава справді стала іманентною самій суті людини, але рівноцінно ж, а може й більше, вона трансцендентна цій суті людського буття. Відразу ж зауважимо, що така трансцендентність держави аж ніяк не перекреслює та не заперечує сутнісних ознак особи в ній, а навпаки... А от з цим «навпаки», вважаємо, треба розібратися детальніше.

Трансцендентність політичної системи стосовно людського буття може виявитися по-різному. Так, по-перше, формування людини (бажає вона того чи ні) відбувається за обставин, коли вона так чи інакше задіяна у відносинах політичного змісту, коли її буття завжди перебуває в кореляційних відносинах з державою, з різними інституційними утвореннями. Останні в своїй цілісній системі є своєрідною формотворчою основою

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

поведінки людини, змістом якої стають цінності не лише політичного сенсу, при цьому майже всі вони несуть на собі відбиток цієї домінуючої і заданої форми. Визначеність, окресленість, логічність, жорсткість форми залежить від адекватного сприйняття її особою, від здатності протидіяти хоча б не прийняттям цих зовнішніх форм, якими виступає політична система суспільства з усіма її складовими. Таким чином, та ж сама держава, система влади, політичні інституції, відносини вже стають дещо трансцендентними щодо особи, виходячи з того, що психологічно людина завжди протистоїть нав'язаним ззовні формам, які б алгоритмізували її сутність своїми менше чи більше жорсткими визначеннями. В надмірно тоталітарних і демократичних суспільствах (в останніх, до речі, ще більше, бо сформована само ідентичність) завжди присутнє психологічне протистояння людини своїй зовнішній політичній формі буття – праву, тощо.

Наступними обставинами, які створюють специфічне трансцендентне відношення «Людина – держава», є ті, що більшість поколінь історією визначено «вживатися» у вже до їх народження створену державу з усією структурою її інституцій. Відносин, культури, права. А отже, сама трансцендентна сутність держави в цьому випадку є наперед заданою. Таким чином політична система в цілому виступає більш активною формоутворюючою силою, ніж безпосередньо сам індивід, і цим самим перша репрезентує себе як засіб та умову становлення людини, спосіб її самоствердження.

Отже, на відміну від людини, яка дана собі безпосередньо, ані держава, ані політична влада, ані вся система інституцій, відносин та права не дані безпосередньо.

МОДЕРН І ТИРАНІЯ

Усталеним є підхід згідно якого епоху модерну характеризує суспільство, змінене в результаті утвердження капіталізму, індустріалізації, урбанізації, секуляризації, розвитку інститутів держави та громадянського суспільства. Таке суспільство протистоїть традиційному суспільству та суспільству постмодерну. Також вважається що модернізоване суспільство відрізняється від традиційного достатньо високим рівнем громадянської культури широких мас, що створює передумови для демократії. У той час як в традиційних суспільствах типовою є авторитарна модель влади. Та якщо уважніше глянути на історію XIX-XX століть (тобто власне період модерну) то можна зауважити не просто відхилення від ідеї поступу, а очевидні кризи, які підривали самі основи існування людської цивілізації: дві світові війни, встановлення тоталітарних режимів (більшовицького та нацистського). Останнім часом знову надзвичайно впливовими (і навіть домінуючими) стали різноманітні варіанти соціальної інженерії, популярні і характерні для модерну, які пропонують вирішенню проблем людства в оперті виключно на людський розум

Своєрідним переломним етапом, який започаткував перехід до епохи модерну стала Французька революція, відразу окресливши усю неоднозначність гасел модерну і поступу та культу розуму під час їх практичної реалізації. Одним із перших на це звернув увагу англійський мислитель Е. Берк. Продемонстровані під час революції домінування в громадському житті настроїв юрби, емоцій й відносного безсилля та беззахисності людини зробило Берка ворогом абстрактних ідей у царині держави, влади, прав і свобод людини. Його позиція полягає у тому що інституції не придумуються і не створюються – вони живуть і розвиваються. Тому, реалізуючи проект соціально-економічного та політико-правового реформування слід звертати увагу не так на декларовані гасла як практику його втілення. Берк засуджував революційні Національні збори Франції перш за все прагнення скасувати у Франції відразу весь старий порядок і «одним махом створити нову конституцію для величезної королівства і кожної його частини на основі метафізичних теорій і абстрактних ідеалів, вигаданих «літературними політиками (політичними або літераторами)», як Берк називав філософів Просвітництва. На думку Е. Берка урядування не виникає із природних прав, які можуть існувати і справді існують незалежно від нього, оприявнюючись дуже чітко і з високим ступенем абстрактної довершеності; але їхня абстрактна довершеність є їхнім же практичним недоліком. Право на все спонукає до безмежних бажань. «У цьому розумінні обмеження, як і свободи людей, слід віднести до їхніх прав. Але оскільки свободи й відповідні обмеження із плином часу та зміною обставин урізноманітнюються й зазнають нескінченних модифікацій, то їх не можна оперти на якийсь абстрактний

принцип; отож нема більшої дурниці, як їх обговорювати, виходячи з цього принципу» [2, с.283].

Об'єктивний аналіз свободи людини і потрібних для цього інститутів неможливий поза конкретною культурною традицією і політичною історією. Прагнення усе контролювати, спираючись на знання, подолувати свою обмеженість вірою у можливість безпечного майбутнього на основі гармонійного суспільства в якому зникнуть конфлікти, є відступом від ідеї свободи людини. Взаємодія можлива при наявності свободи. В найширшому розумінні цього слова. Та найперше це стосується людини, «бо людина може творити з “нічого” (культура, наука, релігія, мораль)» [4, с. 96]. Послідовне гоніння в умовах модерну, нібито втіленої ідеї «розумності людини» новими вождями мас, впливає з чогось більшого, ніж їхнє природне обурення всім, чого вони не можуть зрозуміти. Частко це втілення самої обмеженості ідеї модерну і Просвітництва. Тотальне панування «розумності», «раціональності», не припускає вільної ініціативи в жодній царині життя, жодної діяльності, яка не є цілком передбачуваною. «Тоталітаризм при владі обов'язково замінює всі першорядні таланти, незалежно від їх симпатій, тими навіженими і дурнями, чий брак розумових і творчих здібностей завжди є найкращим гарантом їх вірності» [1, с.389]. Модерн, створюючи умови для творчого вибуху, створює також інструменти для уніфікації, руйнуючи самого себе.

Про небезпеку домінування технократичного, функціоналістського підходу над правом людини на індивідуальну помилку попереджав ще Д.С. Міль: «Навіть деспотизм не призводить до своїх найтяжчих наслідків, доки під його владою існує індивідуальність. І все, що пригнічує індивідуальність, є деспотизмом, незалежно від того, під яким ім'ям він виступає, і незалежно від того, чи сповідує він втілення Божої волі, а чи людських постанов» [5, с.74].

Одним із проявів модерності у ХХ столітті стають диктаторські режими, які постають на ідеї здолання людської недосконалості – фізичної та світоглядної. Тоталітарний режим небезпечний не тільки своїми безпосередніми діями, а й тими довготривалими руйнівними наслідками, що їх він залишає у людській свідомості, надзвичайно ускладнюючи дорогу до свободи, бо свобода вимагає відповідальності, а саме це почуття зникає. Зокрема, Ф. Гаєка, писав що планування (яке є одним із проявів модернізму, розумності), призводить до диктатури, тому що диктатура – ідеальний інструмент насильства і примусової ідеологізації і з необхідністю виникає там, де проводиться широкомасштабне планування. Та складність обмеження впливів модерністських (фактично – утопічних) моделей вдосконалення суспільства і самої людини обумовлюється тим, що вони базуються не тільки виключно на технократичному інструментарії, ще більш вагому роль виконують підсвідомо-ідеологічні складові людської поведінки. Зокрема, емоційна складова боротьби різноманітних течій модернізму проти «націоналізму» викликаний його самотністю, алогічністю, спроможністю до роз-

витку, змін, стимулюванням людського духу не шляхом зовнішньої репресії а духовної спонтанності, яка проростає з культурної традиції а тому не визнає ні механістичного тлумачення людини, ні довільного експериментування над нею, яке спирається на раціоналістичну соціальну інженерію чи прагнення подолати надлишкове розмаїття світу шляхом утвердження універсалістської ідеї. Про такі небезпеки модернізації слушно зауважив А. Маслоу: «Багато утопій будувалося, нібито усі люди взаємозамінні і рівні один одному. Ми ж повинні приймати той факт, що існує надзвичайно широкі межі варіацій інтелекту, характеру, конституції і т. д. Якщо допускаються прояви індивідуальності, особливостей характеру та особистої свободи, то слід уточнити діапазон індивідуальних відмінностей, що вимагають врахування» [3, с.208]. Іншими словами – національна ідентичність, відповідне культурне самоусвідомлення стало одним із вирішальних чинників подолання утопічного (тоталітарного) варіанту розвитку людства, зберегло розмаїття світу, тобто свободу людини.

Небезпечні проекти модернізації які набувають рис соціальної утопії постають із зневаги до культурної традиції, етичних та моральних норм та надання переваги прямому примусу(чи то фізичному, чи то через ідеологічні та психологічні маніпуляції). Таких підхід зневажає застереження Ф. Гаєка: «Людина не народжується мудрою, раціональною і доброю, щоб стати такою, вона повинна навчитися. Наша мораль не є цілком продуктом нашого інтелекту, радше, людська взаємодія, регульована нашими моральними нормами, уможлиблює розвиток розуму і здібностей, позв'язаних із ним. Людина стала мислячою істотою завдяки засвоєнню традицій, тобто того, що знаходиться між розумом та інстинктом» [6, с.42].

Увага до небезпек, породжених модерністським тлумачення соціальної сфери, як виключного домінування інтелекту і технологій, не заперечує сили людського розуму, а лише наголошує на ролі духовно-етичних факторів. Їх конструктивна роль для багатьох не очевидні, та вони пройшли випробування часом і дають змогу діяти за багатьох обставин «традиційно», забезпечуючи неперервність людських зусиль з виживання людства як культурно-цивілізаційного феномену, а не як тваринного стада. Будь-які раціоналістичні концепції «справедливого розподілу» неминуче вимагатимуть інституалізованого насильства, якщо не сьогодні, то в історичній перспективі, і це насильство в умовах інформаційного суспільства може набувати зовсім інших форм, ніж примітивний примус. Завищені очікування, підсилені необґрунтованими обіцянками, стають тією сумішшю, що може зруйнувати таку надзвичайно вразливу матерію, як свобода. Її забезпечення досягається не максимальним зняттям табу, а твердим усвідомленням можливого.

В умовах цивілізаційних викликів породжених глобалізацією, технологічними та соціальним змінами, пропонують варіанти модернізації спрямований на використання людських слабкостей: на прагненні уникнути турбот і відповідальності, підкорення правилам. Чи спроможні ми вистояти перед спокусами?

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму. – 2-е вид. / Пер. з англ. / Ханна Арендт. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 584 с.
2. Берк Едмунд. Права людини / Едмунд Берк // Консерватизм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: Смолоскип, 1998. – С. 281-285.
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. / Абрахам Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 456 с.
4. Метельова Т. О. Людина в історії: пошук системних закономірностей / Тетяна Олександрівна Метельова.- К.: Укр. книга, 2002. – 482 с.
5. Міл Джордж Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. [Текст] / Джордж Стюарт Міл. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с.
6. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма / Пер. с англ./ Под ред. У.У. Баттли / Фридрих Август Хайек. – М.: Новости, 1992. – 234 с.

СОЦІЕТАЛЬНІ ОСНОВИ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Плюралізація і мультикультурність сучасних суспільств, криза базових ідентичностей (передусім національної) не відмінюють «когнітивну потребу» «децентрованого» індивіда та суспільства у соціальному порядку й передбачуваності, бажання індивідів зрозуміти соціальний світ та «хто вони є», а, відтак, проблематизують формування нових моделей інтеграції та консолідації суспільств, які можуть бути реалізованими лише на основі прагнення спільної ідентичності – одного з вагомих чинників впорядкування соціально-політичної реальності на основі механізмів ототожнення й розрізнення. Відомий теоретик мультикультуралізму Ч. Тейлор підкреслив, що «єдина політична ідентичність» є «насуцною необхідністю» для сучасних демократичних суспільств: «на практиці нація може забезпечити стабільність своєї легітимності тільки у тому випадку, якщо її члени тісно взаємопов'язані через спільну лояльність політичній спільноті» [7, с. 18]. Однак проблемою, що створює постійне «внутрішнє протиборство» є наявність людей, які мають законне право на громадянство, але не бажають прийняти ідентичність більшості, як основний спосіб згуртування. Їхнє виключення суперечить ідеї народного суверенітету, що передбачає, «не лише владу народу, а владу всього народу» [7, с. 31]. Факт громадянства для таких індивідів не означає усвідомленої приналежності до національної спільноти (політичної нації) та інтерналізації спільних політичних цінностей і моделей поведінки.

Отже, для сучасних суспільств актуальним є пошук спільної політичної ідентичності для забезпечення солідарності, взаємозв'язку і спільної діяльності усіх членів суспільства і міноритарних груп. У свій час «виникнення національної держави стало реакцією на проблему дезінтеграції населення, вирваного зі станових соціальних союзів раннього Нового часу»; сучасні держави також постали перед необхідністю забезпечити «послідовну соціальну інтеграцію суспільств, що все більше диференціюються» [8, с. 235]. Відтак, це потребує переосмислення і переозначення базових моделей колективних ідентичностей, здатних консолідувати суспільство в умовах кризи національної держави та національної ідентичності, передусім її інтегративного виміру. Мова йде про спільну політичну ідентичність, яка функціонально здатна забезпечувати ідентифікацію й солідарність індивіда з політичною спільнотою і соціально-політичною системою, інтегруючи при цьому наявну сукупність групових розрізень, а також символічно відображати вищі рівні структури соціальної системи – а саме її макрорівень. Така спільна макрорівнева ідентичність по аналогії з рівнями ідентифікації (мікро-, мезо-, макро) може бути

означена через поняття макрополітична. Макрополітична ідентичність відражає рівень колективної політичної ідентичності, де відбувається ототожнення індивідів і груп зі соціальною спільнотою. Це дозволяє, на нашу думку, аналізувати її через поняття соціетальності, соціетального та його атрибутивні виміри.

Термін «соціетальний» (societal), попри відмінності в інтерпретації, використовують у науковій літературі, коли досліджують явища, процеси і тенденції, що визначають суспільство як макрорівень; поняття «соціальний» (social) стосується суспільних явищ й окремих суб'єктів без уточнення рівня їх осмислення (наприклад, соціальна дія, соціальна функція і т.п.). Український учений В. Степаненко, аналізуючи ідентичності на «індивідуальному, соціально-груповому та макросоціетальному рівнях», також вживає термін «соціетальний» для характеристики вищого рівня соціальної системи [6, с. 103] та ідентифікаційних процесів, які можна означити макрорівневими. Подібно, «атрибутом соціальної системи, що визначає її історичну місію, а також взаємодію з середовищем», характеризує макрополітичну ідентичність Ю. Романенко [5, с. 262], акцентуючи на її функціональних аспектах.

У теорії Т. Парсонса соціетальна спільність інтерпретується центральним поняттям («ядром») модерного суспільства, його інтегративною підсистемою, яка забезпечує «різні порядки і рівні внутрішньої інтеграції» [3, с. 23]. Відтак, інтегративні функції соціетальної системи поширюються на «більш широку систему» [2, с. 97], або ж – на її макрорівень. У працях Т. Парсонса зустрічаємо інші визначення соціетальної спільності (societal community): як «складної мережі взаємопроникаючих колективів і колективних лояльностей..., кожна з яких складається з множинності конкретних колективів...» [3, с. 26]; «колективної структури, в якій члени об'єднані, або в деякому розумінні асоційовані. Її найважливішою властивістю є тип і рівень солідарності (у дюркгеймському розумінні), котрі характеризують відносини між її членами» [4, с. 46]. Учений асоціював колективні соціетальні структури на різних ступенях історичної еволюції з «плем'ям, „народом“, *полісом* (у стародавній Греції) або *нацією* (у сучасному світі)» [4, с. 46]; сучасні соціетальні суспільства – з певною «формою соціального утворення», передовсім національною [3, с. 36]. Зазначимо, що в межах західної політичної традиції модерною формою соціетальної спільноти визнавалась політична нація, хоча Т. Парсонс і підкреслював її етнічну плюралістичність [3, с. 119], що вимагала формування інтегративних інструментів забезпечення її консолідації. Основу консолідації та лояльності її членів учений вбачав у єдиній системі норм, цінностей, зразків поведінки, їх генералізації. Але особливо він підкреслював значення «єдиної культурної орієнтації, яка поділяється загалом (хоча необов'язково однаково і однотайно) його членами як основи їхньої соціальної ідентичності» [2, с. 102].

Значення спільної – соціетальної культури (societal culture) – для національної інтеграції та консолідації суспільства обґрунтував також канадський учений В. Кимлічка. На його переконання, «участь у спільній соціетальній культурі» є «найважливішою умовою формування солідарності у межах сучасних демократичних країн»; вона забезпечує «сильне відчуття спільної ідентичності та співпричетності» [1,

с. 28]. Соціетальна культура тлумачиться вченим не у «широкому», «етнографічному» розумінні, «пов'язаному зі специфічними народними звичаями, традиціями й обрядами»; в її основі – «спільна мова та соціетальні інститути» [1, с. 27]. Іншими словами: мова йде про «вузьку» концепцію культури, яка дає змогу «зрозуміти природу побудови сучасної держави» в умовах культурного плюралізму. «Внутрішня диференціація і плюралізація» (Т. Парсонс) соціетальних суспільств, їхня «етнокультурна різноманітність» (В. Кимлічка), «неминучість мультикультуралізму» (І. Валлерстайн) зумовили відсутність у громадян сучасних країн спільної культури у «широкому етнографічному значенні». Відтак, усі соціетальні культури «неминуче плюралістичні» й відображать численні індивідуальні та партикулярні ідентичності, однак, формуються, за В. Кимлічкою, все таки на основі цінностей і норм культури доміантної нації чи етнічної групи, які виступають основою взаємоузгодження і сумісності партикулярних («етнографічних») культур та ідентичностей.

Соціетальність культури та ідентичності забезпечується загальними інститутами й практиками, спільною мовою, якою послуговуються офіційні інститути і члени суспільства, без огляду на етнічні, релігійні, мовні та інші відмінності. У такому сенсі «побудова нації» не означає асиміляцію культурних чи етнічних меншин, а їхню інтеграцію у соціетальну культуру, рівний доступ до соціетальних інститутів (і державних та адміністративних ресурсів), діяльність яких базується на спільних цінностях і мові. Сприяння (мотивація) участі у соціетальній культурі через механізми соціалізації, які спонукають індивідів і групи до інтерналізації доміантних та переважно інституціоналізованих культурних, ціннісних, мовних і поведінкових зразків, стала основою цілеспрямованої державної політики конструювання загальнонаціональної ідентичності у багатьох демократичних поліетнічних державах. Вона нівелює опозиції та конфлікти групових солідарностей, формує сприйняття громадянами інших членів суспільства, за висловом В. Кимлічки, як «одного з нас», незалежно від численних групових відмінностей і таким способом забезпечує соціальну солідарність на макрорівні суспільства. Громадяни пов'язують свій життєвий вибір зі збереженням суспільства, держави і цінностей, що є основою їхнього функціонування.

Відповідність соціетального та макрополітичного рівнів аналізу обґрунтовує актуальність поняття «макрополітична ідентичність» для означення рівня колективної політичної ідентичності, де відбувається отождоження індивідів і груп з соціетальною спільнотою, що формує необхідний фундамент будь-якого соціально-політичного порядку – довіру, взаємні зобов'язання та солідарність між суб'єктами політики й можливість колективних дій по реалізації суспільних стратегій. На онтологічному рівні макрополітична ідентичність постає спільним полем (матрицею), в межах якої функціонують і взаємодіють основні види колективних ідентичностей (етнічних, національних, громадянських, державних), що відображають унікальність великих спільнот і забезпечується відтворення та інституалізація ідентифікаційних моделей політичної нації, їх переозначення чи конструювання з використанням владних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / Вілл Кимлічка ; пер. з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перліне; наук. ред. І. Лизогуб. – Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 176 с.
2. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Thesis. – 1993. – № 1. – Вып 2. – С. 94–122.
3. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
4. Парсонс Т. Социальные системы / Т. Парсонс // Вопросы социальной теории : научный альманах. – 2008. – Т. II. – Вып. 1(2) – С. 38–71.
5. Романенко Ю. В. Смислопродукування в соціальних системах / Ю. В. Романенко. – Київ : Е та Е, 2005. – 374 с.
6. Степаненко В. Етнос – демос – поліс : етнополітичні проблеми соціетальної трансформації в Україні / В. Степаненко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 102–120.
7. Тэйлор Ч. Демократическое исключение (и лекарство от него?) / Ч. Тэйлор // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ ; ред. В. С. Малахов, В. А. Тишков. – Москва : ИАиЭ; ИФ РАН, 2002. – С. 11–37.
8. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас : пер. с нем. Ю. С. Медведева ; под. ред. Д. В. Складнева. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 417 с.

ГРОМАДСЬКА АНТИКОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ

Останніми роками в Україні створюється своєрідна матриця антикорупційної політики, а «боротьба з корупцією» стала центром дискурсу не лише інститутів держави, а й громадського сектора. Революція гідності стала переломним моментом у становленні системи громадської антикорупції, активізувавши в цьому напрямку неурядові організації (НУО).

До провідних суб'єктів громадської антикорупції віднесемо: Transparency International – Україна, **Центр демократії та верховенства права, громадський рух «ЧЕСНО»**, Центр політико-правових реформ, Центр політичних студій та аналітики „Ейдос”, громадське об'єднання «Антикорупційний штаб», **громадську організацію «Центр протидії корупції»**, коаліцію експертів громадського сектора «Група „Антикорупційна реформа”» **Реанімаційного пакету реформ та ін. Багато антикорупційних проектів реалізуються українськими медіа: «CorruptUA.org», «Слідство.Інфо», «Наші гроші», «Bihus.Info» та ін.** Від 2016 року реалізується урядово-громадська ініціатива «Разом проти корупції». Та попри розлогу мережу антикорупційних НУО, співпраця між державою та громадянським суспільством України є доволі крихка, найперше з огляду на підтримку парламентом 27.03.2017 р. внесення до Закону України «Про запобігання корупції» змін щодо переліку осіб, які мають подавати відповідну е-декларацію. До цього переліку віднесли представників антикорупційних НУО, експертів та інших осіб, які прямо чи опосередковано отримують фінансування з коштів міжнародної технічної допомоги. Такі нормативно-правові новації українською громадськістю та міжнародною спільнотою були оцінені як дискримінаційні та антидемократичні. Зокрема, Група держав Ради Європи проти корупції відзначала дискримінаційність згаданих норм, їх спрямованість на залякування антикорупційних активістів.

Проти акторів громадянського суспільства сьогодні відбуваються латентні дискредитаційні кампанії, *політичні переслідування та цькування; вони* зазнають потужного опору своїм ініціативам і розслідуванням. Популярним способом дискредитації антикорупціонерів стали звинувачення в корупції їх же самих (наприклад, щодо розпорядження коштами іноземних фондів), погрози та замах на життя антикорупціонерів тощо. Тиск, переслідування, дискредитація у відповідь на критику з боку антикорупційних НУО може свідчити про завуальовану зацікавленість влади у тиску на активістів антикорупції. Викривачі корупції, антикорупційні журналісти, представники антикорупційних НУО України є в зоні підвищеного ризику. Відомі численні випадки посягання на життя, здоров'я, майно антикорупційних активістів;

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

зафіксовані численні випадки порушення приватності та стеження за активістами антикорупції; формою переслідування активістів антикорупції є відкриття проти них кримінальних справ.

З одного боку, видається, що українське **громадське суспільство має локальний, а не стратегічний вплив. Влада остерігається громадської думки, але не** боїться дій громадськості, ймовірно – через недостатню силу громадських антикорупційних акцій попри досвід потужних протестів українців. З іншого боку, не можна ігнорувати факту, що багато антикорупційних ініціатив впроваджені саме під тиском громадськості, зокрема у частині законопроектної роботи.

Загалом можна констатувати, що український «третій сектор» є достатньо активний у просуванні антикорупційних ініціатив та антикорупційних викриттях, але негативною тенденцією є посилення останніми роками тиску на громадських активістів через їх антикорупційну активність.

ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ЕТИКИ ОБОВ'ЯЗКУ

Варто розпочати із методологічного тезису, який обґрунтовує наше тлумачення етики – апіорної схильності до добра у людині немає і не може бути, оскільки “схильність в нас є щось, що діє окрім нас. Якщо “ми схильні”, то, отже, про схильність ми можемо забувати, а вона буде себе показувати” [1, с. 39]. Добро ж має творитися спеціально – це свідомий крок стосовно інших чи стосовно себе. Його можливо утвердити лише спеціально, оскільки, “зло – це просто надання себе стихійному ходу справи, потоку” [1, с. 40]. Відповідно етика перетворюється на політичну етику коли ми маємо справу із кількома її предметними сферами, однією із яких є етика обов'язку.

Такий варіант політичної етики методологічно можна зауважити ще у І. Канта, який категоричним імперативом стверджує не те, як люди чинять, а те, як вони повинні чинити. У І.Канта поняття етики та моралі тотожні, оскільки остання розглядається через співвідношення обов'язку та особистої вигоди. Особистість у І. Канта розколота цією дилемою, і про її етичність можна стверджувати лише у випадку, коли обов'язок превалює над вигодою. Як наголошує М. Мамардашвілі “в ній неминуче поєднання суспільного та індивідуального, і ми повертаємося до питання: яке це поєднання: конфліктне або гармонійне? У Канта має місце перше” [2, 43].

Відповідно обов'язок виявляється у категоричному імперативі, ідея якого не лише визначається максимою власної волі як загальним правилом, але й у ставленні до інших як до мети, а не засобу, а також у свободі власної волі. Це і є суть категоричного імперативу. Крім цього ці значення не варто осмислювати “як суспільно-державних встановлень, що існують до і незалежно від них як розумних особистісних принципів” [2, 152].

Цю ідею етики візуалізовано у фільмі “П'ята печать” (“Az ötödik pecsét”, реж. Золттан Фабрі, 1976). Сюжет фільму нас знайомить із чотирма персонажами, що ведуть за столом дружні бесіди, це Шинкар, Торговець, Ремісник і Цинік. Хід їх розмови порушується Незнайомцем. І ось Цинік пропонує гіпотетичну ситуацію – уявити собі острів, яким править жорстокий тиран Томоцеус Катакіті. І є у цього тирана раб на ім'я Дюдю, що кожен день піддається катуванням та несправедливості. Раб заспокоюється тим, що його совість чиста, людська гідність не постраждала. Він досі – Людина. Тиран натомість навіть і не усвідомлює, що робить щось не так – він не порушує законів, оскільки сам їх творить. Він не знає навіть такого поняття як “совість”. Тут формулюється вибір – яку роль обрали б персонажі? Раба чи тирана?

Всі чотири персонажі, обдумуючи ідею такого вибору, висміюють позицію раба як непрактичну. Як таку роль можна вибрати? І справді, що таке щастя? Хіба не сміливість робити, що хочеш, хіба не так ми можемо почуватися вільними, тим паче, що і уяв-

лення про совість у нас не буде? Недарма Торговець у фільмі вимінює картину Босха та шматок м'яса – це прекрасна метафора, що все це ілюструє.

Також тут очевидно є паралель із тоталітаризмом – режим, зациклений на терорі супроти всіх, є візуалізацією тирана, якому незнайома совість. Подальше розгортання фільму руйнує таку цинічну позицію персонажів – у реальному житті совість має значення – вбити людину діло не хитре, набагато важче та жорстокіше буде вбити у людині Особистість, вбити її Гідність. Руки від крові не відмити, і тільки особиста етична позиція, у якій превалює гідність над зиском, творить із нас людей. Таким чином ми здатні вберегти себе супроти будь-якого тирана, лише через необхідність залишатися особистістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамардашвили М. Кантианские вариации / М. Мамардашвили. – М.: «Аграф», 2002. – 320 с.
2. Соловьев Э. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. / Э. Соловьев. – М.: Наука, 1992. – 216 с.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Дослідження електорального вибору відбувалося в рамках низки підходів: соціологічного, соціально-психологічного та раціонального-інструментального. Соціологічний підхід хоча і ставив у фокус дослідження індивіда з його психологічними характеристиками, проте психологічні основи електорального вибору так і не були розкриті. Це спробували зробити дослідники з Мічиганського університету в 1950-х роках в рамках соціально-психологічного підходу. А. Кемпбел, Ф. Конверс, В. Міллер, Д. Стоукс здійснили аналіз президентських виборів у США 1952 і 1956 років. Результатом цього дослідження стала монографія “Американський виборець”. Ця робота цікава, насамперед, тим, що дослідники здійснили ієрархізацію факторів електорального вибору і запропонували модель “лійки причиновості”. Запропонована модель отримала подальше використання не лише для аналізу електоральної суб’єктності, а й була широко застосована в транзитології, дослідженнях міжнародних систем.

Головний зміст запропонованого підходу полягає в тому, що фактори розташовуються ієрархічно, тобто мають різний вплив на електоральне самовизначення виборців. Дана методологія дозволяє здійснити ранжування різномасштабних факторів.

Автори “Американського виборця” пояснюють механізм дії у лійці таким чином: “Уявімо, що вісь лійки – це часовий вимір... Більшість складних подій у лійці є результатом множини попередніх причин. Кожна така подія, в свою чергу, впливає на чисельні наслідки, але фокус нашого зацікавлення звужується в міру наближення до залежної змінної поведінки. Ми поступово виключаємо ті наслідки, які перестають впливати на політичну дію. Оскільки ми змушені розглядати всі часткові причини як суттєві в кожний окремий момент, відповідно наслідків, які мають для нас значення, є значно менше, ніж їх причин. Результатом є ефект конвергенції” [3, с. 24].

В лійку дослідники закладають набір факторів, які утворюють рівні змінних. У найширшій частині містяться економічна структура, соціальні розколи (поділи) та історичні традиції, які не детермінують безпосередньо електоральний вибір, проте впливають на структуру партійної системи і формують наступний рівень факторів (групову лояльність і ціннісні орієнтації). Безпосередньо на електоральний вибір впливають установки виборців щодо кандидатів (республіканця і демократа), політичних курсів (враховуються питання зовнішньої і внутрішньої політики) і групових інтересів (“переваг”) та проурядових партій.

Також дослідники виділяють низку зовнішніх відносно “лійки” короткотермінових факторів, а саме: поточні політичні та економічні умови, особливості виборчої кампанії, дії уряду, вплив друзів, оточення та ЗМІ.

Ключову роль в даній теорії відіграє поняття “партійної ідентифікації”. Її розвиток дослідники прослідковують починаючи від періоду ранньої соціалізації. У “лійці” партійна ідентифікація грає роль своєрідного фільтру, який опосередковує вплив факторів на електоральний вибір. Вона виконує роль проміжної ланки в процесі впливу групової лояльності та ціннісних орієнтацій на установки.

Соціально-психологічний підхід, загалом, та методологія “лійки причиновості”, зокрема, продемонстрували свою дієвість при дослідженні електорального вибору в США. Проте теорія не уникла критики. Зокрема, процес солідаризації з партією (партійну ідентифікацію) автори підходу характеризували як доволі стабільну, таку, що формується в період ранньої соціалізації і змінюється протягом життя лише під впливом вагомих суспільно-політичних проблем. Втім, з цієї точки зору, складно пояснити факт масового відходу виборців від традиційних політичних партій в США та Західній Європі в 60-70-х рр. XX ст. Саме тому автори підходу намагались реабілітувати власні дослідження. Зокрема, Ф. Конверс запропонував теорію “нормального голосування” [2]. Головною її гіпотезою було те, що партійна ідентифікація є доволі стабільною і перманентно впливає на електоральний вибір. Зміни спостерігаються лише у випадку дії на виборця сильних короткострокових факторів (різка зміна поточної політичної, економічної ситуації, поява актуальних проблем під час виборчої кампанії тощо). Якщо на наступних виборах їхній вплив зникає, то дія партійної ідентифікації проявляється у повній мірі. Таким чином залежно від стійкості партійної ідентифікації виборці поділяються на поміркованих і “стійких” (чим сильнішою є партійна ідентифікація, тим менше виборець підпадає під вплив короткострокових факторів). “Стойких” виборців Ф. Конверс характеризував не лише як найбільш стабільних у власних уподобаннях, а й таких, що відзначаються високим рівнем електоральної активності, значною поінформованістю та підвищеним інтересом до сфери політики. Це твердження викликало дискусії стосовно того, чому найбільш поінформовані стійкі виборці не можуть змінити власні уподобання під впливом нових суспільно-політичних проблем та нових соціополітичних поділів.

Дослідження електорального вибору у Франції, що здійснювали Г. Мішла і М. Симон багато в чому схожі до висновків авторів “Американського виборця” і соціологічної теорії водночас. Вони стверджували, що індивіди, сім’ї і навіть окремі соціальні групи належать до двох “символічних систем” – “активних католиків” і “робітників-атеїстів” [1, с. 86]. Представники першої символічної системи підтримують релігійні цінності і голосують, зазвичай, за консервативні партії (голлістська партія “Союз за республіку”), натомість “робітники-атеїсти” обирають опозиційні партії лівого спрямування (Комуністична партія Франції). Водночас, релігійний фактор є сильнішим за соціальний фактор, тому робітник-католик імовірніше проголосує за праву партію, ніж за комуністів.

Ідеї Г. Мішли і М. Симона знайшли свій подальший розвиток та використання. Зокрема, А. Першерон прийшла до висновку, що великий вплив на електоральні

установки громадян має сім'я, що формує емоційну прихильність не лише до певної партії, а й до широкого ідеологічного напрямку.

Загалом соціально-психологічний підхід продемонстрував власну дієвість при дослідженні електорального вибору в США та Західній Європі. Проте він також спричинив багато дискусій щодо таких питань, як можливість ідентифікації виборця із кількома партіями або відсутність партійної ідентифікації як такої, механізм формування ідентифікації з партією у країнах з багатьма соціополітичними поділами, місце негативної партійної ідентифікації тощо. Загальним недоліком підходу є труднощі з поясненням динаміки електорального вибору. Зокрема, не поясненими залишились такі явища, як загальне послаблення партійної ідентифікації, зростання впливу короткострокових факторів, "міграція" виборців до так званих партій нової хвилі, збільшення кількості нестійких виборців, що були характерними для країн Західної Європи та США в останні десятиліття XX і на початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Бодуен Ж. Вступ до політології / Жан Бодуен. – К. : Основи, 1995. – 174 с.
2. Campbell A. Elections and the political order [Електронний ресурс] / Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller. – New York : Wiley, 1966. – 385 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=Mt-PGAAACAAJ&dq=Campbell+A.+Elections+and+the+political+order&hl=ru>
3. The American voter : unabridged edition [Електронний ресурс] / Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren Miller, Donald E. Stokes. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 573 p. – Режим доступу : <http://books.google.com/books?id=ActttsAy0qAC&printsec=frontcover&dq=American+Voter&hl=ru#PPP1,M1>

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Метою інтелектуального та політичного пошуку у переддень інтеграційних процесів в Європі було покласти край руйнівним війнам. Саме цій меті відповідало започаткування академічних дисциплін «політична наука» та «міжнародні відносини». Попри очевидну ідеалістичність висловлюваних міркувань, безперспективність, з погляду представників реалістичного світобачення, спроб інституціонального облаштування поля міжсуб'єктної взаємодії, досвід Першої світової війни як безпрецедентного в новітній історії глобального конфлікту все ж підштовхував до посилення напрацювань в цьому напрямі. Насамперед потребувала альтернативи концепція «балансу сил», котра досі визначала систему міжсуб'єктних (майже виключно міждержавних) відносин і остаточно засвідчила свою нежиттєздатність в нових умовах. Як виявилось на піку індустріального буму, немає жодних механізмів контролю для дотримання цього балансу: коли один з суб'єктів виривається вперед, іншим бракує важелів стримування, інструменту врівноваження, аби протиставити йому щось навзаєм. Крім суто інтелектуальних, науково-теоретичних зацікавлень, вирішення потребувала цілком конкретна проблема, особливо загострена у період між двома світовими війнами: подолання суперечностей між країнами, заспокоєння духу змагальності, заміна принципу протистояння на принцип співпраці. Навіть прибічники державоцентричного підходу визнали: система політичного порядку в Європі потребує якісної трансформації. Їхні теоретичні опоненти запропонували концептуальну основу для конструювання нового взірця європейської міжсуб'єктної взаємодії – інтегративну модель. Завдяки конструктивістським положенням достеменно інше трактування дістало поняття «реальності». Конфлікт більше не розглядали як внутрішньо притаманний міжнародній політиці, так само як не вважали його віддзеркаленням незмінно деструктивної природи суб'єкта. Системну анархію можна усунути шляхом розповсюдження ліберальних цінностей, стимулювання демократичних процесів, запровадження обігу вільної торгівлі. Та основне, що підтримуватиме дієвість норм, ідей та інститутів, артикульованих у лоні нормативної онтології, – це складання спільної ідентифікаційної конструкції, наповнення її взаємно значущими культурними смислами, що спонукатиме суб'єктів до очікуваного самовизначення. Наостанок дослідники-теоретики, стратеги-реформатори дійшли згоди: перетворення паневропейського суспільно-політичного простору має бути здійснено на підставі утворення міжнародних організацій, надання органам міждержавного регулювання статусу суб'єктів міжнародного права. Так, в результаті інтенсивних

пошуків інституціональних форм демократичного співжиття концепція об'єднання Європи набула конкретного змісту, була втілена в масштабних проектах ЄЕС – ЄС.

Витоки інтеграційного концепту походять з часів розвитку Римської імперії. Різниця сутності об'єднання між первинним задумом і теперішнім розумінням полягає у протилежних засновках – концепція *Pax Romana*, як і майже всі її подальші історичні аналоги-модифікації, ґрунтувалася на принципі забезпечення миру та уніфікації шляхом війни. Передумовою ж започаткування інституціонального каркасу європейської інтеграції було випрацювання ідейної платформи, котра б протиставляла альтернативну позицію агресивно-експансіоністським, тоталітарним концепціям. Стержень конструкції «Об'єднана Європа» підтримують максими ненасилля та гуманізму, артикульовані особливо старанно у міжвоєнну епоху. Тоді ж відбулася активізація формулювання гуманістичних ідей та пропозицій стосовно об'єднання Європи у точці перетину теорії й практики. Вперше з такого ракурсу ідею європейської інтеграції озвучив Р. Куденгофе-Калергі, один з найпалкіших і найпослідовніших її натхненників. Саме він підготував відповідний проект. Мотивації для проектування додавали дві фундаментальні підстави:

- 1) визнання Європи єдиним природним утворенням за багатьма параметрами, наявності у неї достатнього потенціалу для набуття світового лідерства;
- 2) неминучість конфлікту поміж суб'єктами ланками, неперервність міжусобиць, допоки не відбудеться докорінної трансформації із встановленням єдиної політичної організації, що скріпить структурно увесь континентальний простір.

Тож, насамперед, наполягав розробник проекту, необхідно досягти примирення між провідними потугами, зокрема Францією та Німеччиною, як запоруки для безперешкодної майбутньої реконструкції Європи. Адже саме суперництво за гегемонію, котре розпалювали дужі країни, спричиняло більшість війн упродовж тривалого періоду європейської історії. Воно ж і вилилося в результаті у Велику війну 1914-1918 рр. Також за гарантію спільки він визначив заснування європейської асоціації вугілля і сталі, в зв'язку з чим разом із послідовниками закликав тогочасних політичних лідерів докласти зусиль для втілення на такій основі панєвропейського концепту.

Виникнення і зміцнення у цю епоху тоталітарних режимів актуалізувало обґрунтування ініціативи щодо виключно добровільних, демократичних засад об'єднання європейських держав і їхніх *вільних* народів. Основоположна константа – свобода вибору суверенних учасників. Надзвичайно промовистим видається факт відповідності тодішніх підстав до європейської інтеграції сьогочасним світовим ви-
кликам:

- втрата впливу на глобальне політико-економічне становище внаслідок розпорошення своїх сил через внутрішні незгоди;
- конфедерація континентальної Європи – ефективний (й, в принципі, єдино можливий) спосіб протидії, конкурування з іншими суб'єктами світового впливу, зокрема США та Росією;

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

- ядром конфедеративного конструкту якнайкраще слугуватиме співпраця між усіма вимірами та на усіх рівнях суб'єктності.

Консолідації, генеруванню потужності нового федеративного об'єднання європейських держав мали б сприяти спільний ринок, стабілізація показника суспільного благополуччя, відновлення платоспроможного попиту. Протягом повоєнного десятиліття ідеї інтеграції широко розповсюджувалися урядовими колами, поволі інтеріоризувалися в громадській свідомості, були підхоплені активістами, представниками різних професійних зацікавлень на численних національних теренах. Опір чинили хіба-що у закритих суспільствах. Все ж, на жаль, далось взнаки те, що популяризація проекту об'єднаної Європи відбувалася в умовах потужних пропагандистських кампаній, сплеску фашистської та комуністичної ідеологій, провокованих їхніми агітаторами конфліктів, деструкційних акцій, а також запеклого протистояння між найвпливовішими державами, що неминуче позначилося на результативності зусиль його ініціаторів. Втім, укинуті зерна з часом таки дали посіви. Їхнім наслідком став комплекс заходів економічної та політичної реабілітації, зумовлених інтеграцією європейських країн після Другої світової війни..

СВОБОДА І КОНТРОЛЬ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ

В контексті безпеки в політичній науці, не лише українській, переважно мається на увазі національна безпека, а не безпека особи. І як в політичній науці, так і в інших, суміжних галузях, розробленими є насамперед поняття «національна безпека», «державна безпека», «міжнародна безпека». Однак, якщо ми виходимо з того, що безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єкта, то в рамках політичної науки, враховуючи істину природу держави як антропоцентричного утворення, говорити насамперед необхідно про безпеку особи.

При цьому важливо розуміти, що безпека це не тільки та не стільки об'єктивний стан речей (політичні інститути чи механізми, що забезпечують адекватні умови для життя та діяльності людини), а й суб'єктивне сприйняття людиною цих інститутів чи механізмів та їх ефективності. Так, з точки зору об'єктивності Радянський Союз не можна назвати безпечною політичною системою. Механізми тотального контролю та політичні інститути тоталітарного суспільства сформували політичну систему, в якій жодна людина не могла бути в безпеці. В той же час соціальні умови, створені для середньостатистичної людини (низькі ціни на продукти та послуги щоденного вжитку, механізми соціального захисту населення), створювали в більшості населення відчуття безпеки за рахунок того, що в максимально повній мірі забезпечувалися потреби базового рівня.

Тобто, в нашому розумінні, безпека – це оцінка людиною стану політичної системи та ефективності функціонування механізмів держави, насамперед в площині економічної та соціальної політики. Звичайно, якщо розглядати безпеку в такому ключі, ми повинні звертати увагу на домінуючі цінності конкретного суспільства. Так, якщо в матеріалістичному суспільстві людина почуватиметься захищеною, коли забезпечуватимуться її економічні права, то в пост матеріалістичному суспільстві можливість самовизначення та самореалізації відіграватиме значно більшу роль. Саме тому ми вважаємо за доцільне в одному формулюванні розглядати такі протилежності як свобода та контроль, які однаково є факторами формування відчуття свободи людини, проте в різних політичних системах.

Свобода є одним з основних ідеалів демократичного суспільства так само, як контроль є однією з засад існування тоталітаризму. Обидва ці принципи, кожен для відповідного політичного режиму, є показниками того, що режим функціонує так, як він повинен функціонувати. Більше того, вони є визначальними, засадничими для

відповідних режимів, тобто без свободи ми не можемо говорити про демократію, як без всезагального та всеосяжного контролю не можемо говорити про тоталітаризм.

В демократичному суспільстві свобода є основою реалізації всі прав громадянина. Як ми вже згадували, ціннісний аспект відграє важливу роль в формуванні уявлення про безпеку. В розвинутих суспільствах, що дійшли до постматеріалізму в своєму розвитку, самореалізація та самоактуалізація можуть відігравати важливіше місце, ніж базові потреби людини. Гарантія з боку держави можливості реалізації усіх цих потреб якраз і є тим визначальним фактором, що дозволяє людині почувати себе в безпеці. Саме розуміння невтручання зі сторони держави в усі сфери життя індивіда формує в людини відчуття безпеки.

Завданням держави в цьому випадку є забезпечити свободу людини від нав'язування з боку суспільства чи інших людей. Відчуття особистої свободи, розширеної на усі сфери, формує розуміння можливості діяти у відповідності до власних інтересів в межах, передбачених законом. Таким чином людина є в безпеці тоді, коли вона впевнена, що ні держава, ні інші індивіди, соціальні чи політичні інститути не обмежують її можливостей у діяльності, насамперед стосовно самої себе.

В контексті безпеки важливим є поняття моральної, психологічної готовності суспільства до свободи. В суспільстві, що до свободи не готове, існує небезпека викривлення принципу свободи та набуття ознак сваволі або ж контрольованої видимості свободи. В такому випадку свобода буде тим фактором, що навпаки створює ситуацію небезпеки, в якій особа не знає, чого очікувати в існуючій системі політичних норм, а отже – не почуватється впевненою в своєму майбутньому. Такі проблеми є характерними для перехідних чи гібридних режимів. Зокрема, Україна, опинилася в тій ситуації, коли свобода є поняттям умовним та визначається значною мірою статусом людини та лояльністю до політичної влади.

З іншого боку, контроль зазвичай розглядається як негативне явище навіть у науковій літературі, особливо якщо йде мова про всеохопний контроль тоталітарного суспільства. Так чи інакше в політичній системі присутній контроль, адже влада здійснює прямий та опосередкований вплив на суспільні процеси, гарантуючи таким чином регулювання системи. В той же час саме всеохопний контроль є антиподом свободи в питаннях формування відчуття безпеки. Проте, саме контрольованість всіх процесів і є тим фактором, що дозволяє пересічному громадянину бути переконаним в тому, що влада може вирішити його проблему, задовольнити його потреби, діяти в його інтересах.

Безпекою в даному випадку є ситуація, коли людина не повинна і не хоче нічого вирішувати, їй комфортно, коли вирішують за неї, і вона готова погодитися. В цей же час формується уявлення про те, що держава турбується про кожного громадянина та готова забезпечити все необхідне для його найкращого життя. Саме ця зреалізована «утопія» тоталітарного режиму дає змогу людині знайти безпеку в стабільності, навіть якщо механізми репресій є постійною загрозою її життю зі сторони режиму.

Таким чином, дослідження безпеки в політичній науці доцільно проводити не лише з позицій міжнародної чи національної безпеки, але й насамперед зі сторони безпеки індивіда, що є основою існування будь-якої політичної системи. Безпека в цьому випадку є категорією політико-психологічною та позначає усвідомлення людиною свого становища в рамках політично системи та відчуття можливості адекватного, у відповідності до її ціннісно-світоглядних позицій, існування. При цьому формування відчуття безпеки відбувається специфічним чином в кожній політичній системі, хоч загалом можна стверджувати, що політична культура населення та існуючий політичний режим багато в чому зумовлюють цей процес.

ПРИНЦИП КОНСЕНСУСУ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ: ТЕОРЕТИКО-ІГРОВИЙ АСПЕКТ

В політичній системі важливе місце займають прийняття політичних рішень, які є елементами політичної діяльності та реалізації політичних рішень. Саме політичне рішення являє собою продукт індивідуальної чи колективної діяльності, який характеризує визначення завдань політичної дії, етапів, способів її досягнення. Процес їхнього прийняття за своєю сутністю являє собою технологічну реалізацію політичної влади в управлінні соціальними процесами. Це механізм втілення політичної волі в управлінському процесі відповідно до інтересів керівних груп. Політологічний енциклопедичний словник так трактує сутність політичного рішення: «Політичне рішення - політична дія інформованого суб'єкта влади для реалізації певної мети, що передбачає оптимізацію зовнішніх і внутрішніх умов функціонування даного суб'єкта і визначення перспектив його подальшого розвитку».

Дані процеси зазвичай характеризуються ситуацією невизначеності, через використання неповної чи неточної інформації, відтак для дослідження рішень в умовах невизначеності використовуються методи теорії ігор. Тут варто зазначити той факт, що дана теорія ґрунтується на тезі, що суперники в грі діють свідомо та раціонально.

Відтак умовно ми можемо поділити ігрові методи на кооперативні та некооперативні ігри. Це є дві великі групи підходів до розуміння самої теорії гри та її подальшого дослідження. І основною різницею у них полягає в суб'єктах прийняття рішень, у їхній можливості об'єднуватись у групи та взаємодіяти поміж собою.

Ознакою некооперативної гри є неможливість спільних дій поміж різними гравцями. Відтак це є некоаліційна гра, оскільки їхні дії є неузгодженими та індивідуальними. Даний тип гри передбачає неможливість встановлення будь-якої комунікації поміж акторами задля передачі інформації, ресурсів чи укладання будь-яких угод. Таким чином гравці є строго відокремленими та їхня діяльність є абсолютно самостійною.

На відміну від некооперативних ігор, кооперативні передбачають наявність комунікації поміж акторами, об'єднань задля здобуття більшого виграшу. Такі ігри називаються коаліційними, і в контексті нашого дослідження мають більше значення, адже тут гравці шукають консенсусу чи компромісу у переговорах.

Власне принцип консенсусу декларує, що рішення приймається за згодою всіх сторін без формального голосування, якщо жоден із акторів не заперечує даному рішенню. Тут є важливою думка кожної сторони, визначені спільні риси у їхніх позиціях, задля об'єднання. Саме тому він передбачає тривалу та ретельну роботу над з'ясуванням, вивченням та погодженням позицій сторін.

Використання даного принципу, як методу досягнення групового рішення можливе лише за умовою значного збігу інтересів, цінностей та цілей всіх гравців. Консенсус є одним із методів прийняття політичних рішень у міжнародних організаціях, дипломатичних переговорах чи інших політичних співтовариствах, члени якого не підпорядковуються одне одному. У контексті кооперативних ігор ми спостерігаємо рівнозначність та незалежність акторів. спільним інтересом та ціллю ж є отримання виграшу.

При дотриманні принципу консенсусу ми не можемо говорити про наявність гри поміж членами коаліції. Це можна обґрунтувати попередньою роботою гравців із знаходженням спільних точок у позиціях, цілях та цінностях. Відтак, консенсусна кооперація може відігравати роль одиничного гравця у вже некоопераційній моделі гри, та є ціннісно та позиційно цілісною одиницею, незалежною від опонента, що при використанні найбільш раціональної стратегії підвищує імовірність виграшу в рази. При здобутті перемоги виграш ділиться поміж членами коаліції відповідно до попередніх, одностайних домовленостей. Якщо ж ціллю є прийняття самого рішення, то за такої моделі коаліція приймає рішення, за досліджуванним нами принципом, всередині своєї групи.

Розглянемо і інший варіант гри, коли досягнення консенсусного рішення і є виграшом. За такої ситуації ми бачимо, що ціль гравців- створити якнайбільшу коаліцію, яка б об'єднала всіх учасників гри. За такої моделі завдання акторів- вибрати найбільш оптимальну стратегію дій задля об'єднання на основі цінностей, формування подібних цілей та позицій. Такі ігри, зазвичай є довготривалішими, адже завданням одного гравця є нав'язати, або ж спільно із іншим гравцем сформувати, ціннісну базу, відтак прийти до одного рішення, що вже є короткою некооперативною грою. Подальший розвиток гри полягає у сукупності багатьох коротких за своїм форматом, зважаючи на одностайність коаліції, некооперативних ігор.

Дана модель є доволі складною за своєю побудовою та містить багато ситуацій невизначеності. Проте за умови використання даної моделі у процесі прийняття політичних рішень ми спостерігаємо єдність усіх сторін даного процесу, що дозволяє нам говорити про його значимість у політичній системі.

ФОРМУВАННЯ РЕПУТАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЖАВИ ЯК ПОЛІТИЧНОГО РЕСУРСУ

Формування репутаційного капіталу держави є одним із детермінант сприятливого економічного та політичного становища країни на міжнародній арені. Формуючи власний репутаційний капітал, держава здійснює інвестування в свій розвиток, який відображається на внутрішньому стані суспільства та зовнішній оцінці з боку інших країн. Можна припустити, що певними базовими технологіями, за допомогою яких держава будує свій репутаційний капітал є відкритість, діалог, довіра, взаємодія з експертною аудиторією, тісний взаємозв'язок репутаційного капіталу зі середовищем, в якому перебуває його суб'єкт, можлива відсутність чи наявність єдиного інформаційного поля держави та роль, яку відіграють засоби масової інформації у цій державі.

Погоджуючись із думкою російської дослідниці А. Рудакової, можна сказати, що репутаційний капітал являє собою «складний конструкт, що включає сформовані в масовій свідомості цільових груп враження і знання про властивості носія репутації, який може являтися нематеріальним активом що забезпечує його (носія) прибутком в вигляді матеріальних, соціальних, політичних та інших інвестицій» [3, с. 29]. Варто зазначити, що увага науковців прикута до поняття репутаційного капіталу, як до інтенсивного продуктивного чинника економічного розвитку, який потребує внеску матеріальних благ, що повертаються назад через довготривалий чи короткотривалий проміжок часу, в масштабах активної фази життя індивіда, але допустимий і виправданий в історичному сенсі. Репутаційний капітал свого роду це матеріальне вираження репутації як нематеріального активу держави.

Згідно цього, репутаційний капітал держави є досить значимим нематеріальним активом, що сприяє забезпеченню стійкого положення держави на міжнародній арені, притоку інвестицій в її економіку, соціально-демографічний комфорт всередині країни. Це потужний фактор економічного розвитку та вирішення державних задач, таких як укладання вигідних економічних та воєнно-політичних партнерських відносин з іншими країнами, можливості отримувати зовнішні економічні інвестиції, економічні вливання чи партнерську підтримку у різних міжнародних питаннях. Репутаційний капітал держави може використовуватись у вигляді політичного ресурсу задля управління чи формування політичної поведінки тих чи інших політичних акторів.

Як зазначає І. Василенко, сучасна політична практика є майже неможливою без формування та ведення ефективної стратегії формування репутаційного капіталу держави, що ставить перед сучасністю по-суті базову задачу – формування конкурентної

ідентичності, котра робить образ держави привабливим, унікальним, стійким та високоєфективним. У сучасних умовах найбільше цінуються унікальні креативні проекти, створення новітніх технологій, відкриття у сфері інженерних технологій тощо. Саме наявність державних проектів, які займають високі позиції на міжнародній арені, починають приваблювати до себе увагу мільйонів [1].

Найбільш продуктивний шлях формування репутаційного капіталу держави, на думку І. Харламової – це послідовне впровадження репутації в єдину систему інтегрованих комунікацій. Це дозволить максимально комплексно використовувати всі структури і технології, що знаходяться в розпорядженні відповідних акторів і досягати кумулятивного результату, мультиплікуючого ефекту формування відповідних образів [5]. У своєму твердженні, дослідник опирається на тезу про те, що формуванню репутаційного капіталу держави передують формування іміджу, яке безпосередньо розглядається як етап побудови репутації. Тому в ідеалі, стратегія і тактика управління повинні вибудовуватись за лінійною схемою «імідж – бренд – репутація». Перш ніж формувати репутацію держави, необхідно врахувати наявність та присутність її образу у свідомості масштабної аудиторії. Як правило, репутація формується вже у процесі позиціонування іміджевої компоненти держави в тій чи іншій системі координат, в тому чи іншому контексті.

Процес формування репутаційного капіталу – це, передусім, процес активної взаємодії суб'єкта репутації та зацікавлених сторін, що включає в себе реалізацію репутаційного капіталу держави на чотирьох етапах. Перший етап починається з репутаційного аудиту. Перш за все, – це виокремлення «зацікавлених» суспільних груп, що є значимими для успішної життєдіяльності суб'єкта. Виходячи із цілей, завдань конкретної держави, наявних ресурсів і можливостей виділяються пріоритетні групи, на яких зосереджується основна увага.

Другий етап формування репутаційного капіталу – це проведення аналізу внутрішнього і зовнішнього оточуючого середовища або, так звана, оцінка поточної репутації суб'єкта. Третій етап полягає в тому, щоб розібрати стратегію, тактику, моделі набуття «репутаційного капіталу», котрий допоможе вирішити завдання завоювання політичним актором довіри груп представників громадськості. На четвертому етапі відбувається реалізація побудованої стратегії формування репутації, і на сам кінець останній, п'ятий етап – це етап здійснення контролю за реалізацією стратегії формування репутаційного капіталу держави. Кожен етап має самостійне значення і потребує специфічних процедур і підходів. На першому етапі основні проблеми, котрі приходиться вирішувати всім, хто береться оцінювати репутацію, заключаються у виборі критеріїв і методу оцінки репутації. Від достовірності отриманих на першому етапі даних будуть залежати всі подальші дії щодо реалізації процесу формування репутаційного капіталу держави.

Загалом, формування політичної репутації держави складається з двох процесів: стихійного формування образу держави та її свідомих дій щодо створення власної репутації та управління нею. Аналізуючи процес управління політичною репутацією,

можна виокремити такі технології, як: персональний і корпоративний іміджмейкінг, електоральні технології, політичний брендинг, технології політичних союзів, технології регулювання і вирішення політичних конфліктів та технології лобізму.

Деякі дослідники, розглядаючи питання формування репутації в державному апараті, опираються на ідею про те, що «здоровий глузд є статичним», а масова свідомість консервативною, одже її важко змінювати. В цій властивості масової свідомості автори бачать переваги при формуванні репутації, так як «завоювавши одного разу ту чи іншу репутацію ціною залучення досить значних ресурсів, в подальшому її можна підтримувати при малих витратах». Відповідно, з нуля вибудувати репутацію набагато простіше, ніж виправити наявну. Процес формування «первинної репутації» вищезгадані автори визначають як презентацію суб'єкта інформаційного процесу. Для швидкого формування позитивної репутації держава повинна відповідати очікуванням і установкам масової свідомості, але по одному параметру, який значимий в конкретний момент для аудиторії, за яким аудиторія чекає свого «героя» [2].

Формування репутаційного капіталу держави крім економічних та політичних передумов має тісний зв'язок із культурними та традиційними особливостями тієї держави, в якій він формується. Так, Ф. Фукуяма зазначив, що головним формуючим чинником економічного добробуту та політичної стабільності суспільства є соціальний капітал, тобто «певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами». При цьому він говорить про те, що у державному капіталі, «цієї матеріальної довіри» є культурні коріння [4]. Культура і соціальна структура тісно пов'язані, так як відокремити одне від іншого дуже важко: цінності і уявлення, з одного боку, і конкретні суспільні відносини, з іншого, знаходяться в постійному процесі взаємовпливу. Довіра, як головний показник хорошої репутації, сприяє розвитку соціального партнерства, і навпаки. Тому одним із завдань суб'єктів політики є сприяння розвитку соціального партнерства та зміцнення механізмів його реалізації.

Отже, стан розвитку сучасного політичного життя ставить перед будь-якою державою вимогу необхідності формування репутаційного капіталу, роблячи головний акцент на його значущості як потужного нематеріального активу, котрий допомагає їй (державі) зайняти належну позицію перед іншими учасниками політичного життя на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Василенко И. А. Имиджевая стратегия России в контексте мирового опыта (под ред. Василенко И. А.) / И. А. Василенко, Е. В. Василенко, А. Н. Люлько и др. – Международные отношения Москва, 2013. – 359 с.
1. Коган Е. В. Этические аспекты формирования политической репутации / Е. В. Коган // Бизнес. Общество. Власть. – 2013. – № 16. – С. 58–78.
2. Рудакова А. Э. Репутационный капитал государства как политический ресурс: технологии формирования и реализации : дис. ...канд. полит. наук : 23.00.02 / Рудакова Алевтина Эдуардовна. – Москва, 2015. – 192 с.

3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; перевод с английского Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
4. Харламов И. Г. Формирование репутации в политике и бизнесе: сравнительный анализ [Электронный ресурс]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук: 23.00.02 / Харламов И. Г. – Москва, 2009. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/formirovanie-reputatsii-v-politike-i-biznese-sravnitelnyy-analiz#ixzz5BjdJmLbu>

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

Двадцять перше століття без усіляких вагань можна назвати століттям інформаційних технологій. Адже, якщо задуматись, електронні ЗМІ увійшли в наше життя відносно недавно, але навіть за такий короткий термін їм вдалося зайняти практично вирішальне місце в нашому житті. Впевнено можна сказати, що ЗМІ мають тотальний вплив над людською свідомістю, адже, сьогодні куди не глянь, людина бачить навколо себе технології ЗМІ – глобальна мережа інтернет, телебачення, радіо тощо.

В умовах інформаційного суспільства особливого значення набувають нові канали політичної мобілізації населення, а саме – соціальні медіа, так званий Веб 2.0. Їх набагато важче контролювати та обмежувати, вони доступні для використання будь-ким за умови вільного доступу до Інтернету та створюють для окремих груп населення так звані «вікна можливостей», надаючи могутній ресурс для створення та активізації потенціалу опозиції. [3, с.176].

Соціальні мережі стали не тільки джерелом повідомлення громадськості про дії протестувальників та інформування про спроби придушення протестів, а й засобом швидкої мобілізації людей для проведення протестних акцій та оперативної координації їх дій.

Використання соціальних мас-медіа як основного ресурсу для розповсюдження емоційного мобілізаційного заклику, з'явилося та набуло популярності лише декілька років тому. Як правило, політичне повідомлення розповсюджується у вигляді так званого медіа-вірусу: це відео або будь-який інший інформаційний продукт, зміст якого є настільки цікавим, що коли він викладається в соціальну мережу, він дуже швидко розповсюджується. Це відбувається тому, що, споживши продукт, користувач соціальних мереж не забуває про його існування, а розповсюджує його серед своїх знайомих, які, у свою чергу, розповсюджують його у своїх колах спілкування. Розповсюдження медіа-вірусу відбувається дуже швидко – так, відеоролик, на якому на Президента України Віктора Януковича падає вінок, який він має покласти на могилу невідомого солдата, за декілька днів отримав більше мільйона переглядів, спровокувавши створення великої кількості пародійних плакатів. Зміст коментарів, які залишали інші користувачі до ролика та пародій, свідчить про те, що більшість коментаторів налаштовані опозиційно до Президента та розповсюджують цей ролик у рамках висловлення своєї незгоди з існуючою політичною ситуацією.

Перемога Барака Обами на виборах Президента США 2008 року стала подією, яка відкрила нову епоху у розвитку електоральної політики в демократичних державах світу. Значне зростання показників політичної участі серед традиційно аполітичних

категорій американського населення було підкріплене також несподіваним фінансовим успіхом політичного штабу Обама.

Слід зазначити, що Обама не був першопрохідцем у питанні фандрайзінгу за допомогою соціальних медіа. В 2004 році під час боротьби за висування кандидатом на пост Президента США від демократів Говард Дін, який вважався лідером радикального лівого крила партії, зіткнувся з відвертим небажанням традиційних спонсорів демократичної партії фінансувати його кампанію.

Тоді штаб Діна розгорнув широкомасштабну фандрайзінгову кампанію в Інтернеті, розраховану на залучення великої кількості мікроскопічних пожертв від ідеологічно орієнтованих прихильників. Політтехнолог Діна, директор по фандрайзінгу Ларі Бідл, заявив тоді, що якщо вдасться зібрати по 100 доларів від двох мільйонів американців, це дозволить позбавити Діна від залежності від великого бізнесу та забезпечить необхідні кошти для проведення кампанії в ЗМІ. Цей процес було названо «стодоларовою революцією». Несподівано ця кампанія мала надзвичайний успіх, наслідки перевищили всі найсміливіші очікування. За декілька місяців кампанії в фонди надійшло більш ніж 41 млн доларів, причому більша частина пожертв була зроблена через Інтернет.

Політична кампанія Діна закінчилася поразкою, він не виграв праймеріз, але її наслідки в 2008 році значно вплинули на кампанію Обама. На початку його кампанії в першому кварталі 2007 року 6 млн доларів йому принесли пожертви через сайт my.barakobama.com. У кампанії за демократичну номінацію саме фінансова підтримка рядових прихильників Обама допомогла йому переломити ситуацію. Аутсайдер, який розпочав політичну боротьбу з мінімальними шансами на успіх, виграв кампанію у публічно відомої Хіларі Клінтон, набагато відомішій та зі значно більшими фінансовими можливостями і зв'язками з партійною елітою. Публічний імідж Клінтон, яка спиралася на підтримку великих спонсорів, видавався вкрай не вигідним на фоні Обама, який апелював до рядового американця. Виборчий фонд Обама поповнювався в середньому на мільйон доларів на день, причому більша частина цієї суми надходила від дрібних спонсорів через Інтернет. Характерні відгуки на форумах прихильників Демократичної партії звучали так: «Обама буде хорошим Президентом США. Ось мої 10 доларів». [2, с.378 – 380]

Цей досвід, на наш погляд, є досить показовим, адже він свідчить не стільки про винахідливість політ-технологів, скільки про діяльність соціальних мереж. Додатковим аргументом до цієї тези може слугувати досвід німецької Партії піратів, яка на виборах у парламенти федеральних земель Німеччини в вересні 2011 – травні 2012 рр. набрала несподівано багато голосів. Ця маловідома партія згуртувала виборців, які відносять себе до так званих digital natives, тобто молоді, яка виросла в середовищі електронних засобів масової інформації, покоління інформаційного суспільства.

Партію піратів, яку в Німеччині раніше сприймали як курйозний феномен, почали розглядати серйозно, коли на виборах у вересні 2011 року до парламенту Берліна маловідома партія несподівано здобула підтримку 8,9 % виборців, таким чином за-

воювавши 15 з 149 депутатських місць. Наступним сюрпризом стала вдала участь партії в виборах в Саарланді, де пірати набрали 7,4 % голосів. Виборці в землі Шлезвіг-Гольштейн також схильно поставилися до Партії піратів – у травні 2012 року тут за них проголосували 8,2 %, завдяки чому вони отримали 6 місць. Того самого місяця вони увійшли і в парламент Північного Рейн-Вестфалія, набравши 7,8 % та отримавши 20 місць.

Уся передвиборча агітація ведеться виключно за допомогою засобів Інтернет і з мінімальними коштами, на волонтерських засадах. Враховуючи, що з 82 млн німців 42 млн користуються Інтернетом, це значна аудиторія. Так, передвиборчий слоган, який Партія піратів використовувала на виборах у парламент землі Рейн-Вестфалія, було розроблено в ході он-лайн дискусії, яка проводилася у Твіттері, соціальній платформі, що дозволяє швидкий обмін короткими повідомленнями. Виграв слоган «Цій системі потрібно оновлення», який обіграв стандартне операційне повідомлення, що генерує комп'ютерна система, коли потрібно оновити програмне забезпечення. [2, с.381 – 383]

Ще одним засобом політичної мобілізації громадян, який витікає із соціальних медіа, є флешмоби – публічні акції, сплановані у соціальних мережах, які також часто набувають політичного забарвлення. Сутність флешмобу полягає в тому, що його учасники, які незнайомі один з одним, приходять у обумовлений час до зазначеного місця для того щоб водночас виконати якісь дії, добиваючись ефекту абсурдності того, що відбувається. Психологи пояснюють популярність флешмобів тим, що вони надають ефект емоційної підзарядки та відчуття спільної справи, разом з тим дають змогу учасникам відволіктись від буденного життя. [1, с.73]

Однак, варто зазначити, що не всі вважають флешмоб вдалим засобом політичної мобілізації. Багато дослідників вказують на його короткотривалість, обмеженість у діях та ресурсах, відтак не здатного досягти тих успіхів, яких можна досягти використовуючи мітинги чи протести. В Україні також використовують соціальні медіа та мережу Інтернет для політичної мобілізації громадян.

Яскравими прикладами політичної мобілізації частини українського суспільства були події листопада – грудня 2004 р. під час виборів Президента України та події Євромайдану (зима 2013-2014 рр.), коли частина громадян вважали, що відстоювали свої права на справедливе і чесне голосування, а також право на європейське майбутнє для кожного громадянина України. Форма індивідуальної політичної участі у цих подіях (мобілізації) була різною: хтось особисто виходив на «Майдани», хтось забезпечував транспорт, інші надавали продукти харчування, теплий одяг, необхідні медикаменти, дехто жертвував гроші, оплачували придбання необхідних для протестувальників товарів і послуг. Кожен учасник цих подій проявляв свою активність (брав в них участь) у спосіб, оптимальний для його соціального статусу, способу життя та роду занять.

Різниця між двома революціями полягала в тому, що під час Помаранчевої революції важливу роль у координації й організації протестувальників зіграли

мобільні телефони. В умовах контролю інформаційного простору з боку влади за допомогою sms-повідомлень вдалось зібрати велику кількість людей, а підняти людей на протестні акції 2013 року допомогли соціальні мережі. Першою на знак протесту на Майдан Незалежності вийшла журналіст «5 каналу» Інна Неродик з подругою Ольгою Іжик, про що повідомила у своєму Фейсбуку. За повідомленнями деяких ЗМІ, масово люди відгукнулися на заклик журналіста Мустафи Найєма у соціальній мережі Facebook виходити на Майдан Незалежності. Звернення було опубліковано на персональній сторінці Найєма 21 листопада о 19:55. Протестувальники швидко відгукнулись на заклики до організації Євромайдану. Хвиля протестів прокотилась Україною та світом.

У зв'язку з подіями на Сході нашої держави, в Україні стали популярні флешмоби, які мають державницький характер. В 2014 – 2015 рр. в цілій низці українських міст, містечок і селищ проводились флешмоби під гаслом «Україна – єдина».

Отже, попри те що ЗМІ та мережа Інтернет, а також соціальні медіа, є досить новими явищами в нашому житті, їхній вплив на наше життя має тотальний характер. Жоден індивід не уявляє своє життя без інформаційних технологій. ЗМІ та Інтернет відіграють важливу роль і в передвиборчій агітації, і у створенні іміджу кандидата чи партії, і у формуванні громадської думки. Соціальні мережі стали не тільки джерелом повідомлення громадськості про дії протестувальників та інформування про спроби придушення протестів, а й засобом швидкої мобілізації людей для проведення протестних акцій та оперативної координації їх дій. Це спосіб швидко повідомити і зібрати величезну кількість громадян. Дуже популярними сьогодні є такі способи політичної участі, які пов'язані із ЗМІ та мережею Інтернет, як флешмоби чи політмоби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремень Т.В. Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа / Т.В. Кремень // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2012. - Т. 204, Вип. 192. - С. 72-74. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdupol_2012_204_192_17.pdf.
2. Кремень Т.В. Політична мобілізація в країнах сталих демократії / Т. В. Кремень // Політ. записки. – Вип.3. – С. 378-388.
3. Кремень Т. В. Політична мобілізація за допомогою використання інструменту соціальних медіа / Т. В. Кремень // Освіта регіону. – 2013. – Вип. 4. – С. 176–179.

ПОЛІТИКА ЯК МИСТЕЦТВО У ФІЛОСОФСЬКО- ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ

Політика як феномен суспільного життя людини, виникає разом із об'єднанням індивідів у спільноти заради спільного виживання та протистояння зовнішнім загрозам як для, власне, їх життя, так і для їх приватної власності. Дане об'єднання людей зумовило ускладнення нормативів взаємодії учасників даної спільноти у середині та поза межами цієї спільноти. Попри своє виникнення у часи утворень перших спільнот людей, політика піддалась першому філософсько-політичному аналізу на теоретичному рівні лише у період Грецької Античності, зокрема, такими філософами як Платон та Арістотель.

Як і в концепції Платона, так і у концепції Арістотеля – завданням держави є розвиток душі і тіла громадян, забезпечення безпеки від внутрішніх та зовнішніх загроз, слідкування за виконанням законів, а також впровадження законів у межах певної держави.

Відмінність: точка зору цих двох мислителів щодо розуміння самих законів і їх місця у державному управлінні. Арістотель стверджує абсолютну владу закону над індивідом, незалежно від його статусу та походження, що у свою чергу забезпечує стабільне здійснення держави, як системи, що дозволяє нам зауважити певну абсолютизацію законів грецьким мислителем. На протигагу вищесказаному, Платон не абсолютизує закон і не надає йому абсолютної влади над індивідом, та, навіть, надає перевагу владі індивіда над законом. Дану точку зору філософ аргументує тим, що лише виходячи за межі даних законів, можна удосконалити державу, створивши новий, відмінний від попередніх закон, який здатен краще забезпечити досягнення загального блага для громадян держави.

Слід зауважити розходження поглядів мислителів у власне самому розумінні типів «правильної» держави, місця законів у цій державі, способу врегулювання внутрішньо-політичного життя суспільства, а також розуміння місця політика у суспільстві. Попри вищезгадані відмінності у думках філософів, слід ствердити їх єдність у розумінні політики, як мистецтва управління державою, яке здійснюється внаслідок запровадження законів політиками, які покликані упорядкувати взаємодію громадян держави у межах та поза межами держави задля досягнення загального блага.

Управління державою, згідно з поглядами мислителів, повинне здійснюватись вільними індивідами, які входять у число громадян держави і чесноти та здібності яких відповідають чеснотам, притаманним політичним діячам та не знаходяться у суперечності із їх власною природою. Оскільки власне природа або сутність самої діяльності політика, повинна відповідати сутності індивіда, який бере участь у

законотворенні. Таким чином, ми маємо підґрунтя для ствердження того, що ремесло політика вимагає від індивіда поєднання природного хисту, здібностей, чеснот та власної природи задля досягнення власною політичною діяльністю загального блага для усього суспільства загалом.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

Політику модернізації варто розуміти як: *оновлення* усіх сфер і галузей суспільно-політичного життя в Україні та формування нової моделі мовної політики, в основі якої знаходиться українська мова як державна в Україні; *українізацію*, яку спрямовано на відродження та ефективне функціонування української мови, поширення в усіх сферах, галузях, регіонах країни, а також розвиток мов національних меншин і тих мов, що знаходяться на межі зникнення; *сукупність засобів*, які використовуються для забезпечення освітніх закладів україномовною навчально-методичною літературою, відповідними фахівцями та ін. Поняття «модернізація» (фр. *modernisation, moderne*) варто розуміти як новітній, сучасний, а також – зміну чого – небудь відповідно до сучасних вимог та у залежності від того, що змінюється, з якою метою та хто у цьому зацікавлений [4, с. 395].

Модернізаційні аспекти у ділянці оновлення мовно-освітньої політики та формування нової моделі мовної політики досліджували В. Андрущенко та В. Савельєв, І. Лопушинський, О. Новакова та ін. науковці. Нова модель мовної політики у галузі освіти, яка почала формуватися на початку 1990-х рр., забезпечувала відродження освіти українською мовою, а також мовами етнічних меншин. Модернізація, на думку О. Новакової, – це частина трансформаційного процесу, коли система не тільки переходить до нового якісного стану, але й завдяки цьому переходу підвищує власну адаптивність, здатність і диференційованість [3, с. 9]. Зокрема, вища освіта і наука не завжди відповідали запитам та потребам українського суспільства, а також замовленням вітчизняної промисловості. Про розрив між наукою, освітою та виробничою сферою свідчили на початку 1990-х рр. матеріали підсумкової колегії Міністерства освіти та науки України. На жаль, ця тенденція зберігається і на сучасному етапі. На процес оновлення освіти, на слухну думку І. Лопушинського, впливають соціальний та духовний стан суспільства, стан економіки, державне та політичне керівництво, політичні партії, громадські організації, патріотичні прагнення українців, державна та мовна єдність громадян, а також зовнішні чинники, зокрема Росія, Євросоюз та ін. [2, с. 17]. Зміни в освіті України відбуваються на основі: *зіткнень* двох культур (російської та української), коли перша намагається зберегти статус-кво, а друга – відновити власні права; *режимів* (тоталітарно-авторитарного і демократичного), тобто старого радянського, який поступово відживає, і нового демократичного, який більше приваблює українців, бо дає можливість вільно думати і діяти; *ідеології* – ліберальної і консервативної та геополітичних світів – європейського та азійського;

політичної культури, яка в своїй основі має, з одного боку, ознаки спадковості, з іншого, – набуті мовно-політичні проблеми; *інформатизації та комп'ютеризації* освіти, де, у порівнянні з 1990-ми роками, маємо прогрес. Більше того, завдяки інформатизації освіти, на слушну думку В.Андрущенка, ми маємо організувати навчання так, щоб високі інформаційні технології стали органічною потребою кожного викладача, аспіранта і студента [1, с. 565]. Українська держава прагне оновити мовно-освітню сферу, намагається зробити її національною, європейською, демократичною і сучасною. Хоча на цьому шляху є ще багато мовно-політичних проблем, які необхідно долати. Тобто, оновлення освітньої галузі та мовної політики як моделі варто розуміти як не зовсім системні і послідовні зміни, позаяк вони відбуваються на фоні постійних зіткнень двох полярних політичних сил та їх ідеологій, які у своїх діях спираються на підтримку частини української спільноти. Оновлення мовної політики як моделі варто розуміти як систему заходів, спрямованих на: *модернізацію* інформаційно-комунікаційних, гуманітарних, правових та інших сфер і галузей суспільно-політичного життя; *обмін* освітнім та іншим досвідом з закордонними навчальними закладами; *координацію* взаємодії між владою, політиками, освітянами, студентами і викладачами, з одного боку, та налагодження співпраці між освітянами і підприємцями, з іншого, без чого оновлення мовної політики як моделі може бути неефективне; *позитивні зміни*, що мають відбутися у навчально-виховних та освітніх закладах, які спрямовуватимуться на формування у молодого покоління українців конструктивної поведінки, національної ідеї, патріотичності, толерантності, національної самосвідомості; *захист* національних інтересів і цінностей та формування ідентичності на національному ґрунті; *об'єднання* українського народу навколо української мови, політичної культури, звичаїв і традицій українців та демократичних і суспільних цінностей. Серед першочергових завдань оновлення мовно-освітньої політики на перший план виходять такі проблеми, як підвищення рівня навчання, виховання патріотичних почуттів до власної держави та ін. [1, с. 73, 74].

Отже, модернізація політологічного контексту моделі мовної політики у галузі освіти відбувалася більш-менш успішно у першій половині 1990-х рр. Хоча були певні труднощі, які стосувалися книговидавничої, кадрової, інформаційно-комунікаційної, духовної та ін. сфер, які гальмували оновлення мовної політики як моделі, що розпочалося у кінці 1980-х – на поч. 1990-х рр. Труднощі були пов'язані з економічними, фінансовими, мовно-політичними та ін. проблемами, які створювали проросійські налаштовані політики, вербальною та політичною поведінкою яких керувала Росія.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Андрущенко В., Савельєв В. Освітня політика (Огляд порядку денного). – К.: МП «Леся», 2010. – 404 с.
2. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: Автореф. дис.... докт. політ. наук: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентів України. – К., 2008. – 30 с.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

---

3. Новакова О. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів у сучасній Україні: Автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23. 00. 02 / Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса – Київ, 2007. – 33 с.
4. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; За ред. Л. І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.

МЕТОДОЛОГІЯ СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ ІНТЕРАКЦІЇ, ЙОГО МІСЦЕ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ.

В цілому, розглядаючи визначення феномену інтеракції як комунікативної взаємодії у широкому контексті філософських та соціальних ідей, до концептуальних основ даного дослідження слід віднести наступні методологічні підходи.

Перший методологічний підхід базується на класичній позитивістській методології суб'єктно-об'єктних диспозицій. Він представлений концепцією структурного функціоналізму, який використовує системний метод, а також концепціями інформаційного суспільства, технологічного детермінізму, комп'ютерної футурології тощо.

Другий підхід – неklasична методологія, яка виходить з когнітивної моделі суб'єктно-об'єктних відносин. Ця, феноменологічна за своїми витокami, методологія виділяє сферу інтеракції (комунікації) як особливий онтологічний об'єкт. Його вивчення потребує застосування таких методів, як германевтична інтерпретація смислів, критична рефлексія, раціональна реконструкція.

Один з представників цього методологічного напрямку Юрген Габермас розглядає інтеракції як інструмент реалізації практичних інтересів людей, як спосіб емансипації, звільнення від економічних, політичних та інших впливів, що деформують комунікації і відіграють латентну роль примусу. Формування емансипованого суспільства дозволяє, на думку Ю. Габермаса, вести розумний діалог всіх з усіма. Це ж, у свою чергу, не що інше, як основа для формування громадянського суспільства шляхом розвитку комунікативних відносин та їх раціоналізації. Ю. Габермас розрізняє істинні комунікації і хибні, намагається обґрунтувати технічну раціональність (перенести технічні засоби і методи у галізь між людських інтеракцій).

Центральними моментами у філософських підходах Ю. Габермаса є:

- увага до концентрації масової публічної/громадської сфери;
- положення про те, що виникнення інтерсуб'єктивності історично базується на дихотомії приватне/публічне (суб'єктивне/об'єктивне);
- впевненість, що поняття громадськості може існувати тільки на рівні комунікації, яку можна назвати «комунікацією обличчям до обличчя»;
- для не персоналізованих мас неможливо створити ніякого сенсу публічності, «оскільки не існує історичних і соціальних умов встановлення «автономної приватної сфери» на основі матеріального виробництва і споживання».

Згідно концепції Ю. габермаса, базою для класифікації соціальних дій є їх орієнтація на успіх або досягнення розуміння: «Ми називаємо орієнтовану на успіх дію інструментальною, якщо розглядаємо її з точки зору відповідності технічним

правилам і оцінюємо ефективність втручання у комплекс подій і обставин. З іншого боку, орієнтована на успіх соціальна дія називається стратегічною, якщо розглядаємо її з токи зору використання правил раціонального вибору і оцінюємо ефективність впливу на рішення раціонального опонента... Комунікативними називаються такі соціальні дії, суб'єкти яких скоординовані не через посередництво егоцентричних підрахунків успіху, а за допомогою актів досягнення розуміння. У комунікативних діях актори можуть скоординувати плани своїх дій на основі спільних для всіх визначень ситуації».

Комунікативна дія, за Ю. Габермасом, обов'язково орієнтована на знаходження порозуміння між різними соціальними суб'єктами, вона виступає як механізм координації планів соціальних дій суб'єктів. «Комунікативна дія – це комплекс взаємодій, комплекс соціальних дій суб'єктів, який не обов'язково зводиться до мовленнєвих актів», - зазначає Ю. Габермас.

Історично третій методологічний підхід – неокласичний, або постнеокласичний підхід, наголошує на розгляді природи соціальних відносин як суб'єкт-суб'єктних, тобто виходить з принципу інтерсуб'єктності і фактично виключає об'єктність.

Суспільство тут вже розглядається як мережа комунікацій, які, у свою чергу, дають можливість для само опису суспільства та його відтворення (принципи самореферентності та аутопоезису Нікласа Лумана та Умберто Матурано). Комунікація у цьому напрямку представлена не як слухняний об'єкт управлінських рішень, а як активне середовище, яке самоорганізовується.

Найпростіші соціальні системи – інтеракції – формуються шляхом взаємного узгодження дій та переживанні присутніх учасників спілкування. Суспільство ж охоплює всі дії, які підлягають співвіднесенню одна з одною в комунікації. Сама дія у працях представників цього напрямку розуміється як елемент соціальної системи. Вона здійснюється і відтворюється з комунікації у співвідношенні з іншими діями і подіями. Такий аналіз природи комунікації виводить її на новий рівень і надає їй соцієнтальної ролі.

У цьому розумінні одним із визначальних факторів політичної взаємодії виступають політичні комунікації. У сучасному світі політичні комунікації опосередковані, в першу чергу, діяльністю мас-медіа. Можна говорити про те, що у сучасній політиці з'являється нова потужна дійова особа – медіакратія, яка отримує можливість конструювати порядок денний та використовувати політичну комунікацію як інструмент реалізації влади.

Дослідження ролі мас-медіа у політичній інтеракції сьогодні важко уявити без аналізу їх можливостей з формування порядку денного. Розгляд цього питання супроводжувався вирішенням багатьох проблем та став основою для розвитку методології дослідження діяльності мас-медіа.

У роботі «Встановлення пріоритетів: масмедії та громадська думка» Максвел Мак-Комбс пояснює використання термінів «настановчість», «встановлення пріоритетів», «встановлення порядку денного», « встановлення суспільної програ-

ми» задля ілюстрації взаємовпливу політики та громадської думки у дослідженнях теорії настановної ролі масової комунікації, яка, у результаті, перетворилась « на деталізовану карту ефектів та настанов засобів масової інформації».

Термін «встановлення порядку денного» або, у іншому перекладі, «настановчість» вживають різні дослідники, у тому числі й ті, хто не належить до позитивістського напрямку у дослідженнях мас-медіа.

Настановча теорія мас-медіа з'явилася у США наприкінці 60-х років минулого століття, коли її автори – М. Мак-Комбс та Д. Шоу займались дослідженням пріоритетів виборців у м. Чапел-Хіл, маючи на меті довести наявність суттєвої кореляції між проблемами, які найчастіше згадувалися мас-медіа в ході президентської кампанії 1968 р і тими, які найсильніше хвилювали виборців. Вихідна гіпотеза М. Мак-Комбса і Д. Шоу полягає в тому, що майже у всьому, «що стосується суспільної програми, громадяни мають справу з реальністю другого ґатунку, структурованою журналістськими звітами про певні події чи стан справ». Тобто мас-медіа нав'язують аудиторії свої пріоритети так, що вона починає вважати важливим і значущим те, що є таким у мас-медіа. Приблизно таку ж вихідну позицію, на думку російської дослідниці Т. Дьякової, можна виявити вже в працях батька-засновника позитивістської комунікативістики П. лазерсфельда, який зауважив, що «Якщо мас-медіа взагалі в змозі сприяти зміні позицій, то це відбувається завдяки перевизначенню проблем. Проблеми, відносно яких люди думали дуже мало, або зовсім не думали внаслідок виборчої пропаганди можуть набути особливої важливості».

Для підтвердження істинності своєї гіпотези М. Мак-Комбс і Д. Шоу використовували досить стандартну методику: пріоритети мас-медіа визначалися шляхом контент-аналізу газетних статей та телевізійних сюжетів, а пріоритети аудиторії – через соціологічні опитування. На наступному етапі за допомогою математичного кореляційного аналізу виявилась залежність між двома отриманими в результаті цих операціоналізацій конструктами. Подібна методика застосовувалась і до М. Мак-Комбса і Д. Шоу, в ній не було нічого несподіваного, у тому числі у теоретичній частині. Так, Р. Парк говорив про «сигнальну функцію новин», а В. Ліпман писав, що «громадська думка відповідає не самому оточенню, а псевдо оточенню – конструктові, створеному новинними медіа».

У результаті досліджень кореляції між інформацією у мас-медіа та громадською думкою було сформульовано «настановчу» теорію мас-медіа: «Щоденні новини сигналізують нам про останні події та зміни у навколишньому середовищі, які знаходяться поза нашим безпосереднім досвідом. Але газети, теленовини, а також різноманітні огляди й сторінки новинних веб-порталів, роблять набагато більше, ніж просто сигналізують появу певних питань чи засвідчують важливі події. Шляхом щоденного відбору й передання новин редактори й випускові редактори зосереджують увагу та впливають на наше сприйняття найактуальніших тем. Ця здатність виділяти певні питання для суспільного сприйняття більшою чи меншою мірою й має назву настановної або тематично настановної ролі медій». Одночасно було

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

також достатньо переконливо продемонстровано, що вплив масової комунікації на аудиторію опосередковується багатьма факторами і при певних умовах може взагалі зійти нанівець. Величезні зусилля були витрачені на те, щоб врахувати, по-можливості, всі незалежні зміни, що опосередковують вплив мас-медіа на аудиторію, і визначити, при якій їх конфігурації такий вплив є найбільш ефективним. При цьому теоретичне осмислення ролі відповідних незалежних змінних помітно відставало від їх емпіричного вивчення, а висновки цілком уклалися у знамените формулювання Б. Берельсона, запропоноване ним іще у 1950-ті роки: «Певні види комунікації, повертаючи увагу певних груп людей до певних тем, при певних умовах здатні надати певний вплив». У ході досліджень з'ясувалося, що система пріоритетів аудиторії, тобто «публічний порядок денний», ніколи повністю не збігається з медіа-порядком. Тобто існують проблеми, які люди вважають важливими, навіть якщо вони не висвітлюються мас-медіа. Такі проблеми отримали назву «нав'язливих», оскільки вони повертають увагу пересічних громадян незалежно від зусиль мас-медіа. Іншими словами, люди не потребують допомоги з боку мас-медіа, щоб побачити в інфляції або безробітті серйозну соціальну проблему, бо вони знають це зі свого безпосереднього досвіду.

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

---

*Світлана Була,
доцент кафедри політології*

КОМУНІКАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО ВРЯДУВАННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Процес взаємодії між різними суб'єктами комунікації, обмін цією інформацією, її передача від однієї людини до іншої, між групами за допомогою різних комунікативних засобів, а також використання цієї інформації називається комунікативним процесом. Комунікативний менеджмент – це наукове управління потоками інформаційної взаємодії людей, їх груп, громадських і політичних організацій з метою вирішення стратегічних і тактичних завдань у розвитку суспільних відносин [1] Комунікативний менеджмент включає: планування та управління комунікативними процесами; роз'яснення позицій і напрямів діяльності підприємств та організацій; розв'язання конфліктних ситуацій та формування і посилення довіри та симпатії.

Застосування віртуальних форм публічності та впровадження електронного врядування на місцевому рівні є одним із способів оптимізації комунікативного простору з максимальним залученням громадян до місцевого управління. Перехід до електронного врядування починається з представлення діяльності органів місцевого самоврядування на офіційних владних веб-сайтах та веб-порталах у мережі Інтернет та переходу від традиційної системи надання послуг до проектної системи з використанням порталних технологій електронного уряду. Тому пріоритетними стають права і потреби громадян.

У сфері місцевого самоврядування сучасні інформаційні технології поширені в таких формах як веб-сторінки, де інформація з'являється оперативно й доступна цілодобово, що дає можливість моніторити законодавчі акти, рішення органів самоврядування, а також забезпечує можливість швидкого одержання різноманітної інформації; електронна пошта, форуми, чати, відео- й аудіоконференції забезпечують постійний інформаційний швидкісний канал, який передбачає двосторонній обмін інформацією між більшою кількістю учасників і є ідеальним середовищем як для обговорення прийнятих місцевими органами рішень; електронні опитування громадської думки чи он-лайн звернення громадян, дають змогу вивчати думку громадян та враховувати її під час планування місцевого розвитку. В даному випадку

варто зазначити, що опитування громадської думки є відносно пасивною формою вивчення побажань громадян здебільшого через анкетування і використовується, якщо є потреба з'ясувати якість надання послуг, або вивчити доцільність того чи іншого управлінського рішення

На даний час, в Україні активно почала запроваджуватись всеукраїнська платформа електронного врядування та демократії - «Smart City» («розумне місто»), яка дає можливість зробити місто кращим. Згідно з підходу «розумне місто» передбачається автоматизована система управління процесами у сфері ЖКГ: реєстрація, адміністрування та виконання електронних заявок на усунення локальних проблем міста; візуалізована інформація про доходи та видатки бюджету громади в доступному форматі; перелік та доступ до державних і місцевих електронних сервісів як для мешканців, так і для бізнесу; ефективний інструмент для прояву громадської активності та ідентифікації як проблем, так і корисних для міста/громади проектів. Врядування за широкої участі громадян дає можливість їм здійснювати моніторинг і контроль цілодобово, це і електронний аналіз ринку, електронні торги, карта електронних аукціонів, щоденник міського голови, деталі про бюджет міста та активи, міські гранти, єдиний контрольний центр екстрених служб.

Одним з елементів «Smart City» є запровадження практики краудсорсингу (від англ. crowd – натовп і sourcing – джерело, використання ресурсів) – це технологія віртуальної соціальної взаємодії органів публічного управління та споживачів владних послуг (бізнесу, населення, окремих осіб), яка забезпечує останнім можливість брати участь у процесі прийняття державних управлінських рішень, що стосуються їх життєдіяльності, на стадіях опрацювання, прийняття та реалізації. Простіше сказати, людей залучають на підставі публічної пропозиції. Завдяки такій формі електронного врядування досягається нова якість зворотного зв'язку, а саме: громадяни, приймаючи відповідні умови співробітництва, будуть більш відповідально ставитися до функцій, які вони виконують, також можна буде гнучко використовувати різні види заохочення [3].

Одним з інструментів електронної демократії є електронна петиція як колективне звернення в електронній формі до владних органів у вигляді тексту або пропозиції. Необхідною умовою розгляду петиції є зібрання відповідної кількості електронних підписів. Електронні петиції мають на меті зменшити соціальне напруження, відновити діалог між органами влади та громадянами, сприяти швидкому реагуванню на суспільні виклики та ініціативи.

Отже, основним завданням комунікативного менеджменту на місцевому рівні є скорочення дистанції та налагодження контактів між місцевою владою та громадою, підвищення популярності, формування симпатії та довіри до місцевої влади та сприяння прийняттю позитивного рішення про співпрацю з громадою. Тому інформаційне забезпечення процесу управління має відбуватись за налагодженою системою, для ефективного і своєчасного прийняття управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рева В. Е. Коммуникационный менеджмент : учеб.-метод. пособие / В. Е. Рева. Электронная версия. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2003. – 161 с.
2. Халецький А. В. Використання онлайн-комунікацій в процесі взаємодії органів державної влади з громадськістю / А. В. Халецький, К. Т. Томашкова // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – Серія: Державне управління. Т. XII, вип. 198. – Донецьк : Донецьк. держ. ун-т управління, 2011. – С. 257–271.
3. Кравченко Т. Інноваційні інструменти реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні в Україні [Електронний ресурс] / Т. Кравченко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2015. – Вип. 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patr_2015_2_22.

АТИПОВА ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА ПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ ІЗРАЇЛЬ (1996–2003)

Політична практика демонструє, що у рамках республіканської форми державного правління функціонують/функціонували такі парламентські системи державного правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялися від традиційних/типових парламентських.

Однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у рамках республіканської форми державного правління, є методика Р. Елгі [7; 8]. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію типології систем державного правління Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає *парламентаризм* (парламентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр й урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (разом з цим, члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними і перед президентом та легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення й впливу на структурування системи державного правління) [1, с. 7]. У традиційних/типових парламентських системах правління не передбачено інституту прямих виборів прем'єр-міністра. Функціонування цього інституту на практиці зумовлює атиповість парламентської системи правління. Визначимо чинники і наслідки виборчої реформи 1992 р., а також особливості інституту прямих виборів прем'єр-міністра в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр.

У 1980-х рр. фракціоналізований та поляризований характер ізраїльської партійної системи призвів до труднощів не тільки у формуванні урядів, але й у їх виживанні [5]. Основними чинниками, які зумовили необхідність проведення виборчої реформи, були такі: 1) формування і склад уряду фактично перебували поза впливом виборців; 2) народне невдоволення діяльністю великих партій; 3) фрагментація та поляризація партійної системи; 4) диспропорційна політична влада малих партій; зростання «потенціалу шантажу» з боку малих партій; 5) багатопартійні уряди ускладнили процес прийняття рішень; 6) часто виникали урядові кризи [10, с. 27; 13, с. 69].

15 березня 1990 р. 60 депутатів висловили вотум недовіри уряду національної єдності І. Шаміра (1988–1990), що призвело до його відставки. Впродовж березня–червня 1990 р. коаліційний торг, політичний шантаж і вимоги малих партій; політичне хабарництво; партійність провідних політиків країни; повне ігнорування національного інтересу затягували формування уряду [10, с. 24]. Ця криза призвела до

одного з найбільш масових протестів в історії країни. Петицію про виборчу реформу підписали понад півмільйона громадян (станом на 1990 р. – майже 15 % населення Держави Ізраїль). Згідно з опитуванням, проведеним Gallup у травні 1990 р., 89 % від усього населення підтримали необхідність проведення виборчої реформи [4]. Партія Лікуд (Likud) виступала проти запровадження прямих всенародних виборів прем'єр-міністра, а Партія праці (HaAvoda) підтримувала цю ідею.

Прихильники виборчої реформи стверджували, що прямі вибори нададуть виборцю змогу обрати свого прем'єр-міністра. При цьому, прем'єр-міністр, незалежний від «шантажу малих партій» та окремих депутатів Кнесету, зміг би керувати своїм урядом як стійким і згуртованим органом. Як вказували реформатори, це зовсім не означало, що прямі вибори прем'єр-міністра призвели б до усунення коаліційних угод. Однак, згідно з їх твердженням, це змінило б весь контекст формування коаліції. Оскільки відразу зрозуміло, хто буде формувати уряд, то можна уникнути всієї логіки капітуляції [11, с. 4–5]. На думку прихильників виборчої реформи, прямі вибори прем'єр-міністра мали б посилити біполярність і зменшити рівень фракціоналізації партійної системи [13, с. 74]. Ця позиція визначалася двома чинниками: 1) мажоритарна система абсолютної більшості (двотурова система) повинна була сприяти доцентровій конкуренції. Таким чином, щоб перемогти у другому турі кандидат на посаду прем'єр-міністра мав би заручитись підтримкою голосів, зосереджених в центрі партійного спектра; 2) значна частина електорату, підтримуючи певну партію (насамперед, дві великі партії: Лікуд (Likud) і Партію праці (HaAvoda), голосувала б за кандидата на посаду прем'єр-міністра, який представляв би цю партію. Це сприяло б посиленню двох великих партій та послабленню позиції малих, і врешті-решт зменшенню кількості партій у Кнесеті [13, с. 74].

Партія Лікуд (Likud), яка керувала коаліцією після відставки уряду національної єдності І. Шаміра (1988–1990), вирішила скликати свій Центральний комітет, щоб визначити позицію щодо запропонованої реформи. Лідер Лікуд (Likud) та прем'єр-міністр І. Шамір виступив проти реформи. Голова Кнесету від партії Лікуд (Likud) Д. Шіланський вирішив не вносити законопроект на голосування, поки партія не сформувала єдиний фронт проти реформи. У відповідь на це в листопаді 1991 р. ініціатори виборчої реформи звернулися до Вищого суду справедливості, щоб вплинути на ситуацію. Суд змусив спікера парламенту внести законопроект на голосування, але до того у грудні 1991 р. на засіданні Центрального комітету 74 % членів Лікуд (Likud) проголосували проти реформи [10, с. 26]. Це рішення Лікуд (Likud) спричинило чергову коаліційну кризу. Партія Цомет (Tzomet), що підтримувала необхідність проведення виборчої реформи, вийшла зі складу коаліції. Своєю чергою, партія Лікуд (Likud) змусила голову Юридичного комітету парламенту У. Лінн повернути законопроект для подальших дебатів у комітеті. В січні 1992 р. законопроект нарешті підготували до другого читання. 8 січня 1992 р., після трьох днів дебатів, законопроект був помилково відхилений. Секретаріат Кнесету помилився при підрахунку голосів, а спікер відмовився поставити законопроект на повторне голосування і проводити перераху-

нок голосів. Вищий суд справедливості встановив, що за законопроект проголосували 57 депутатів, а проти – 56 депутатів [10, с. 26].

18 березня 1992 р. Кнесет прийняв новий закон про вибори, що передбачав проведення одночасно прямих всенародних виборів прем'єр-міністра та чергових парламентських виборів у 1996 р.

Кандидата на посаду прем'єр-міністра висувала партія або група партій, що мали принаймні 10 місць в Кнесеті (останнього скликання до нових парламентських виборів), або 50 тис. осіб, які мали право голосу. Кандидат повинен бути громадянином, який досягнув 30 років, і очолити список кандидатів партії до парламенту. Прем'єр-міністр обирався на загальних, прямих, рівних і таємних виборах за мажоритарною системою абсолютної більшості. Якщо жоден з кандидатів на посаду прем'єр-міністра не отримував абсолютної більшості дійсних голосів виборців у першому турі, то через два тижні проводився другий тур, в якому брали участь тільки два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Переможцем був той кандидат, який в другому турі отримав найбільшу кількість дійсних голосів. Хоча прем'єр-міністр обирався окремо, він продовжував нести відповідальність перед Кнесетом і бути членом парламенту [13, с. 78]. Зазначимо, що президент обирався депутатами Кнесету [3, с. 70]. Парламент обирався за системою пропорційного представництва в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі з виборчим бар'єром, що становив 1,5 % [9].

Після виборів прем'єр-міністр впродовж 45 днів мав представити свій кабінет і отримати вотум довіри від Кнесету. Кількісний склад кабінету (прем'єр-міністр та міністри) становив не менше 8, але не більше 18 осіб. Крім прем'єр-міністра, принаймні половина міністрів були членами парламенту. Якщо новообраний прем'єр-міністр впродовж 45 днів не представив склад уряду парламенту (тобто не зміг сформувавши коаліцію більшості), то впродовж 60 днів проводились спеціальні вибори прем'єр-міністра. Якщо той самий кандидат знову був обраний прем'єр-міністром і впродовж 45 днів не представив склад уряду парламенту, то нові вибори відбувалися ще раз, проте цей кандидат не міг брати участь у виборах прем'єр-міністра втретє. Термін перебування на посаді прем'єр-міністра, який обирався одночасно з Кнесетом, становив чотири роки, крім випадків, коли згідно з виборчим законодавством, відбувались дострокові парламентські вибори або спеціальні вибори прем'єр-міністра [14, с. 651].

Розпуск Кнесету, а отже, нові вибори прем'єр-міністра і парламенту, відбувалися за таких умов: 1) коли парламент відхиляв список міністрів, запропонованих прем'єр-міністром; 2) коли принаймні 61 член Кнесету висловив вотум недовіри прем'єр-міністру; 3) коли парламент не приймав Закон про бюджет впродовж трьох місяців після початку фінансового року; 4) коли парламент саморозпустився (на основі спеціального закону); 5) коли прем'єр-міністр подав у відставку (наприклад, коли «ворожий» Кнесет запобігав належному функціонуванню уряду) [14, с. 651].

Вотум недовіри прем'єр-міністру вважався прийнятим, якщо за нього проголосувала абсолютна більшість (61 із 120) депутатів Кнесету. Відставка прем'єр-міністра

призводила до розпуску парламенту, що означало проведення нових виборів прем'єр-міністра та парламенту. При цьому, якщо за відставку прем'єр-міністра голосувала кваліфікована більшість (80 депутатів), то нові вибори проводилися тільки для прем'єр-міністра [10, с. 25]. Кнесет також міг висловити вотум недовіри прем'єр-міністру (абсолютною більшістю голосів) у таких випадках: після засудження прем'єр-міністра за вчинення злочину проти суспільної моралі; якщо прем'єр-міністр не зміг призначити мінімум 8 міністрів для формування уряду; якщо прем'єр-міністр не міг виконувати свої функції на постійній основі [14, с. 651].

Для того, щоб здобути абсолютну більшість дійсних голосів виборців, кандидати на посаду прем'єр-міністра від Лікуд (Likud) та Партії праці (HaAvoda) повинні були орієнтуватись не тільки на електорат зазначених партій, а й на електорат інших партій. Домінуючий вимір в політиці Держави Ізраїль – це зовнішня політика та безпека. Виборці сприймали цей вимір як критерій вибору прем'єр-міністра. Обираючи партії до парламенту, виборці за критерії вибору використовували інші аспекти, виражаючи більш конкретні ідеологічні позиції [9].

Прямі вибори прем'єр-міністра у 1996, 1999, 2001 рр. зумовлювали атиповість парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр., оскільки у типових парламентських системах правління інститут прямих виборів прем'єр-міністра не передбачений. Усі прем'єр-міністри (Б. Нетаньяху, Е. Барак і А. Шарон), які були обрані на прямих виборах 1996, 1999, 2001 рр. формували коаліційні уряди більшості. При цьому, партії Лікуд (Likud) і Партія праці (HaAvoda), які представляли Б. Нетаньяху, Е. Барак і А. Шарон, становили меншість в рамках коаліцій (у 1996 р. – 22 з 66 депутатів; 1999 р. – 26 із 75 депутатів; 2001 р. – 22 з 68 депутатів) [9; 12]. Партії, які входили до складу коаліцій можна поділити на такі політичні табори: 1) «лівий» – Партія праці (HaAvoda) і Мерец (Meretz); 2) «правий» – Лікуд (Likud), Ізраїль ба-Алія (YBA), Цомет (Tzomet), Гешер (Gesher), Національний союз (HaLe); 3) «центр» – Партія Центру (MiNa) та Третій шлях (DS); 4) «релігійний» – Національна релігійна партія (Mafdal) і ШАС/Партія сефардських євреїв (Shas) [6].

Отже, необхідність проведення виборчої реформи 1992 р. в Державі Ізраїль була зумовлена такими чинниками: формування і склад уряду фактично перебували поза впливом виборців; народне невдоволення діяльністю великих партій; фрагментація та поляризація партійної системи; диспропорційна політична влада малих партій; зростання «потенціалу шантажу» з боку малих партій; багатопартійні уряди ускладнили процес прийняття рішень; часто виникали урядові кризи; зросла фракціоналізація партійної системи. Партія чи блок, що висували кандидата на посаду прем'єр-міністра отримували значно нижчу підтримку, ніж сам кандидат. Це означало, що значна частина електорату розділяла свій вибір, голосуючи за кандидата на посаду прем'єр-міністра від однієї партії, а на виборах до Кнесету – за іншу партію [2]. Таким чином, особливості інституту прямих виборів прем'єр-міністра зумовили атиповість парламентської системи правління в Державі Ізраїль у 1996–2003 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20: збірник наукових праць. С. 3–12.
2. Осадчук І. Прямі вибори прем'єр-міністра як індикатор атипової парламентської системи правління в Державі Ізраїль (1996–2003). Політичне життя. 2018. № 4. С. 37–43. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.4.6.
3. Ханін В., Романюк А., Чернін В. Держава Ізраїль: політика і суспільство: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 372 с.
4. Bogdanor V. Israel Debates Reform. Journal of Democracy. 1993. Vol. 4.No. 1. P. 66–78.
5. Diamond L., Sprinzak E. Israeli democracy under stress. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1993. 385 p.
6. Döring H., Manow P. Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets. Cabinets of Israel. URL: <http://www.parlgov.org/explore/ISR/cabinet/> (Last accessed: 4.02.2019).
7. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. Journal of Democracy. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
8. Elgie R. Presidential Power. Glossary. URL: http://presidential-power.com/?page_id=5 (Last accessed: 4.02.2019).
9. Hazan R. Presidentialized Parliamentarism: Electoral versus Political Presidentialization in Israel's Parliamentary Democracy. Paper prepared for delivery at the ECPR 28th Joint Sessions of Workshops, Copenhagen, 14–19 April. 2000. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/05d9f5ea-2233-4936-ac01-8dc9ed216e38.pdf> (Last accessed: 4.02.2019).
10. Hazan R. Presidential Parliamentarism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New Electoral and Political System. Electoral Studies. 1996. Vol. 15.No. 1. P. 21–37.
11. Mahler G. The forming of the Netanyahu government: Coalition-formation in a Quasi-parliamentary setting. Israel Affairs. 1997. Vol. 3. No. 3–4. P. 3–27.
12. Nohlen D., Grotz F., Hartmann C. Elections in Asia: A data handbook. Oxford University Press, 2001. Vol. 1. 876 p.
13. Sezgin Y. The Implications of Direct Elections in Israel. The Turkish Yearbook. Ankara: Ankara University Press, 2000. Vol. 30. P. 67–105.
14. Stellman H. Electing a Prime Minister and a Parliament: The Israeli Election 1996. Parliamentary Affairs. 1996. Vol. 49.No. 4. P. 648–660.

Юлія Миронівна Сліпецька

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ-2019)

У сучасному світі просто не можливо собі уявити жодну виборчу кампанію без використання політичної реклами. Політичну рекламу можна також охарактеризувати як систему методів психологічного впливу на масові аудиторії з метою управління їхньою політичною поведінкою і формування вигідних політичних поглядів. Якщо розглядати вибори як ринок, то основне завдання політичної реклами – якомога вигідніше «продати» (подати) кандидата- товар.

Політичну рекламу можна також охарактеризувати як систему методів психологічного впливу на масові аудиторії з метою управління їхньою політичною поведінкою і формування вигідних політичних поглядів.

Під маніпулюванням в політиці в широкому розумінні ми маємо на увазі односторонній ненасильницький вплив на інших учасників політичного процесу, цілі якого не розкриваються актором. Не всякий вплив є маніпулюванням, але всяку маніпулювання є впливом. Які ознаки вказують, що вплив є маніпулятивним:

- 1) Актор приховує свої справжні цілі від реципієнта;
- 2) Актор декларує несправжні цілі;
- 3) Актор підміняє цілі реципієнта власними цілями;
- 4) Актор прагне отримати однозначну реакцію реципієнта, прямо не оголошуючи, яку саме.

Ще в 1939 р. американськими дослідниками А. Чі і Е. Чі були виділені сім основних принципів маніпулювання:

- *принцип «наклеювання ярликів»* – для дискредитації авторитету особистості використовується зневажлива або образлива кличка;
- *принцип «рекомендацій»* – для додання вагомості визначеній ідеї використовується авторитет і популярність відомої особистості – політика, актора;
- *принцип «переносу»* – ідентифікація якостей якогось відомого суб'єкта з якими іншого, тобто оцінка по асоціації;
- *принцип «прости люди»* – ідентифікація інтересів самого суб'єкта з інтересами «простих людей», виборців;
- *принцип «підтасування карт»* – відверта фальсифікація, коли саме явище і коментарі до нього не збігаються;
- *принцип «блискучої посередності»* – подання інформації звичними, але в той же час досить далекими від виборця поняттями, над змістом яких він звичайно не задумується, і з захватом сприймає чужі ідеї як свої, і навпаки;

- принцип «загального вагона» – стимулювання означеної реакції шляхом вселення думки про її загальноприйнятність («усі так думають», «я нічого сам не зроблю» і інше).

Політичний публіцист та філософ Н. Чомські розповідає про інструменти маніпуляції людською свідомістю з боку засобів масової інформації. Цестосується в першу чергу американських реалій, але окремі методики активно використовуються вітчизняними ЗМІ.

1. *Відволікати увагу.* Відволікання уваги від важливих проблем та рішень, які приймаються політичними та економічними елітами, досягається через насичення інформаційного простору менш важливими подіями.
2. *Створювати проблеми, а потім пропонувати способи їх рішення.* Цей метод також називається “проблема – реакція – рішення”. Створюється проблема, яка викликає необхідну владним колам реакцію і дозволяє впровадити рішення, які в іншій ситуації викликали б протест серед населення. Наприклад – криваві теракти, як рушій для прийняття законів, що підсилюють “безпеку”, а по суті діють на обмеження прав звичайних громадян.
3. *Впроваджувати поступово.* Щоб досягнути реалізації будь-якого непопулярного рішення, достатньо впроваджувати його поступово, день за днем, рік за роком. Саме таким чином було нав’язано принципово нові соціально-економічні умови у 80-90-их роках минулого століття. Приватизація, невпевненість, нестабільність, масове безробіття, зарплата, яка більше не може гарантувати достойне життя... Якби все це відбулося одночасно, то майже гарантовано вилізло б у революцію.
4. *Відкладати впровадження.* Ще один спосіб “продавати” непопулярне рішення – виставити його у світлі “болючого”, але “необхідного” і досягнути згоді громадян на його реалізацію в майбутньому. Набагато простіше погодитися на будь-які жертви в майбутньому, ніж зараз.
5. *Звертатися до народу, як до малодітей.* В більшості пропагандистських виступах та промовах, які розраховані на широку публіку, використовуються такі аргументи, персонажі, слова та інтонації, наче авторизовані до дітей дошкільного віку чи розумово відсталіх індивідів.
6. *Фокус на емоції, а не на здоровий глузд.* Вплив на емоції – це класичний прийом, спрямований на те, щоб заблокувати здатність людини до раціонального аналізу, а зрештою – до здатності критично мислити взагалі.
7. *Підтримувати серед людей невігластво, тим самим культивуючи посередність.* Працювати над тим, щоб люди були нездатні розуміти прийоми та методи, які використовуються для управління ними.
8. *Спонукаючи громадян захоплюватися посередністю.* Впроваджувати в населення думку про те, що бути тупим, вульгарним та невихованим – модно.
9. *Підсилювати відчуття власної вини.* Заставити людину повірити в те, що тільки він винен у власних нещастях, які відбуваються через нестачу його розумових здібностей чи зусиль. В результаті замість того, щоб повстати проти

едосконалої економічної системи, людина починає займатися самоприниженням, звинувачуючи себе у всіх негараздах.

10. *Знати про людей більше, ніж вони самі про себе знають.* За останні 50 років успіхи в розвитку науки призвели до розриву між знаннями простих людей та інформацією, яка доступна тим, хто знаходиться при владі. А це значить, що у більшості випадків система володіє більшою владою і більше керує людьми, ніж вони самі.

В політичній рекламі використовується широкий арсенал маніпулятивних технік. Об'єктом впливу є емоції виборців. Маніпулятивні прийоми в політичній рекламі націлені, насамперед, на створення позитивного іміджу одного політика і дискредитацію опонента. Символи, кольори і музика використовуються для посилення впливу на підсвідомість виборців.

Якщо аналізувати політичну рекламу виборчої кампанії-2019, то свою увагу варто зосередити на трьох найбільш рейтинговіших (за соціологічними опитуваннями) кандидатах – Петро Порошенко, Юлія Тимошенко та Володимир Зеленський.

Ключові меседжі політичної реклами Петра Порошенка – «віра, мова, армія». Електоральне ядро – патріотично налаштовані представники Заходу і Центру країни, для яких цінності духовності, мови та європейської інтеграції є незмінно превалюючими. Основне, на що робиться акцент у рекламі – це здобутки влади, а саме «безвіз» з ЄС та отримання Томосу. Реклама подається на бордовому фоні і до основних гасел можна віднести: «Кандидатів багато, президент – один», «Ми йдемо своїм шляхом», «Сильна армія – запорука миру», «Помісна церква – запорука незалежності». Своїм опонентам гарант закидає популізм та спекуляцію на нереальних обіцянках.

Політична реклама Юлії Тимошенко – це презентація «Нового курсу». Зважаючи на те, що Тимошенко – довгожитель політичної сцени, основне її завдання – представити себе у новому світі як політика-реформатора. Ключові тези – «Обіцяю знизити ціну на газ вдвічі», «Вірю в Україну», «Народна Конституція», тощо. Електоральне ядро – представники усіх регіонів України, які розчарувалися у діючій владі і стабільно підтримують як «Батьківщину», та і Юлію Володимирівну особисто.

Затребуваність українців у «нових обличчях» вилилась у появу спершу в соціологічних опитуваннях, а згодом як зареєстрованого кандидата шоу-мена, коміка «95 кварталу» Володимира Зеленського. Вся передвиборча кампанія кандидата крутиться навколо серіалу «Слуга народу», де в утопічній формі відтворене прагнення українців до справедливості. Електоральне ядро – Центр і Південь України, здебільшого російськомовне населення, яке розчарувалося в усіх «старих» обличчях української політики. Відсутність політичного досвіду у Зеленського – для його електорату тільки плюс.

Таким чином використання ЗМІ агресивних технологій і поширення негативної інформації зменшує рівень довіри до них. Якщо говорити про українські реалії, то в останні роки, особливо під час Революції гідності, вони стали реальним каналом комунікації влади і суспільства. Разом з тим, значна частина ЗМІ перебуває у приватній власності

олігархів, які мають свої чітко акумульовані політичні і інтереси і не нехтують «брудними» технологіями у поширенні «потрібної» інформації.

ЛІТЕРАТУРА :

1. БрайантДж., Томпсон С.Основывоздействия СМИ. – М.: Вильямс, 2004 .
2. ГаллінДеніел С., Манчіні Паоло. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики / Переклад з англ. О. Насика. – К.: Наука, 2008. – 320 с.
3. Мельник М, Постульга В. Змі і влада в Україні : як подолати корупцію? // Національна безпека і оборона. – 2001. - №1.
4. Политическиекommуникации: Учеб. пособие / Под ред. А.И. Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004.
5. Политологияжурналистики: Учебноепособие для высшейшколы / Ред.-сост. С.Г. Корконосенко. – М.: Аспект-Пресс, 2004.
6. Шкляр В. Мас-медіа і виклики нового століття. Київ, “Грамота”, 2003.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ НА СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН

Людина у сучасному світі повсякчас має діло з різноманітною рекламою, яка, відповідно до законодавства України, визначається як інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо такої особи чи товару [1]. До певної міри таке трактування може бути використано і до політичної реклами. Політична реклама є інформаційним продуктом, який носить опосередкований комунікативний характер. Її створення і розповсюдження завжди потребує більших чи менших матеріальних затрат. Також цей продукт доходить до споживачів у первинному, бажаному, неспотвореному щодо потреб замовника вигляді. Та потрібно, все ж таки, зупинитись на особливостях політичної реклами. Такою, найважливішою відмінністю політичної реклами є те, щотоваром, який рекламується, є людина, а не товар чи послуга. У образ особи потрібно закласти не просто якісь загальні риси та характеристики, а саме найкращі, неординарні, найбільш затребувані у даний час у конкретній політичній ситуації. Політичне рекламування також спрямоване на формування позитивного іміджу певної політичної партії чи/або органу державної влади. Ще однією особливістю політичної реклами є морально-етичний аспект, який завжди пов'язаний з її наслідками як у короткотерміновій, так і довгостроковій перспективі функціонування політичної та соціальної систем чи окремих складових цих систем. Важливо зазначити, що політична реклама створюючи імідж політика, партії чи державного органу виступає не заміном реальних політичних процесів, а лише доповненням, інколи суттєвим, а у певних випадках, особливих обставинах визначальним.

Для політичної реклами важливою є та обставина, що світ, в якому ми живемо, може постати у вигляді трьох різних іпостасей: світу реального, світу інформаційного та світу символічного.

Сьогодні, щоб привернути суспільну увагу до тих чи інших подій, надати їм «реальності» потрібно «провести» їх через засоби масової комунікації. Досить часто тут спостерігається зловживання увагою споживачів, так як відбувається переключення уваги з актуальних, важливих для суспільства проблем на другорядні, рутинні, незначні події роль і значення яких штучно збільшується, відтісняю розв'язання першочергових завдань на другорядні позиції. Так з допомогою політичної реклами маловідомі, маловпливові політичні сили намагаються додати собі політичної ваги, використовуючи її як важливий інформаційний канал. Потрібно зазначити, що процес сприйняття складається з двох стадій — зосередження уваги та тлумачення (інтерпретації) інформації. Рекламне звернення виступає у якості стимулу,

який запускає увагу (активний пошук, пасивний пошук, пасивна увага), опісля через інтерпретацію (спрощення, перекручування) формується пізнання.

Імідж політика чи політичної партії, створений як позитивний їх образ, як приваблива картинка відноситься саме до символічного світу. Політик сам є символічною постаттю і політична реклама повинна «скласти» та показати споживачу відповідний образ, щоб в кінцевому результаті відбулось сприйняття і «покупка» саме такого образу. Існує так зване правило потяга. Допоки імідж політика не закріпився в свідомості людей, політика має тягти за собою інший потяг. Відчепитися від нього треба тоді, коли власної популярності вже досягнуто.

Якщо іміджмейкери створили образ політика у координатах безпеки, кваліфікації та динамізму, то це сформує довіру до нього з боку електорату.

Безпека, як загальна характеристика політика, сформується тоді, коли політик сприймається як людина дружна, приємна, комунікабельна, добратоща.

Кваліфікацію виборець ототожнює з рівнем професіоналізму і компетентності політика як особи, що вирішуватиме нагальні і стратегічні завдання, які ставить перед ним соціум.

Динамізм поєднує поняття енергійності, агресивності, активності, швидкості реакції тощо.

Американські дослідники вважають, що за один день на людину припадає 300—500 рекламних звернень, а сприймає вона по телебаченню, радіо та з друкованих видань лише близько 70. Цей фільтр уваги діє на різних рівнях свідомості людини. Перший рівень можна назвати пасивним пошуком. Людина шукає інформацію тільки в тих джерелах, які їй доступні в повсякденному житті. На цьому рівні у людини немає гострої потреби в інформації, але якась інформація може все-таки потрапляти до неї. Другий рівень — це процес активного пошуку, коли людина сама шукає інформацію, може цікавитись думкою друзів або переглядати журнали, які зазвичай не читає [2].

Увесь процес рекламної комунікації, і політичної реклами також, можна умовно розділити на окремі фази з відповідною поведінкою реципієнтів. Перш за все розробляється концепція реклами з чітко зазначеними цілями, потім відбувається передача рекламного звернення носієві політичної реклами. На наступній фазі відбувається передача рекламного продукту споживачу, наслідком чого можуть бути різні типи поведінки з боку реципієнта – як у вигляді позитивного відгуку, так і індивідуального сприйняття такого повідомлення. Продемонструвати вплив рекламного повідомлення на поведінку громадян дозволяє модель Г. Лассвела: перша стадія — усвідомлення, друга — знання, третя — доброзичливе ставлення, четверта — віддання переваги, п'ята — переконання, шоста — здійснення купівлі.

Так як ми увійшли у рік перманентних виборчих кампаній, то хочемо цього чи не хочемо, а стаємо тими, на кого постійно з різноманітних джерел буде здійснювати свій вплив політична реклама. Її об'єм, інтенсивність, агресивність досить часто переходить межі розумного. Це потрібно розуміти та адекватно реагувати. Можна зазначити, що політична реклама постає перед нами як політичне дійство, де на політичному полі

йде прихована боротьба між «виробниками» політичного продукту – іміджмейкерами, політичними рекламістами, спеціаліст з PR. Головною, єдиною метою яких є створення такого іміджу політика, політичної партії, який спонукає виборців піти на вибори та проголосувати за них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про рекламу», редакція від 03.10.2014
2. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент. Навч. посібник. — 2-ге вид., доп. — К.: КНЕУ, 2003. — 440 с.

НАСЛІДКИ Й ЕФЕКТИ ГЕТЕРОГЕННОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ

Історіографічний, концептуальний, теоретико-методологічний і емпіричний аналіз сутності, інституційно-процесуальних і політично-поведінкових атрибутів та типів напівпрезидентської системи державного правління в країнах Європи, відображений у цілій низці напрацювань різних дослідників, дає змогу усереднено констатувати, що ця система правління проводить варіативні наслідки, ризики і перспективи, які інкорпоровані у розрізненій кореляції напівпрезиденталізму та його різновидів із типами політичного режиму та стабільністю, конфліктністю й ефективністю міжінституційних відносин [4]. Однак, разом із цим, не потрібно забувати й про той факт, що крім напівпрезиденталізму потрібно виокремлювати й інші системи державного правління, передусім президенталізм та парламентаризм. А відтак треба розуміти, що і напівпрезиденталізм (загалом), і окремі його типи (зокрема) є дистинктивними щодо інших систем правління у параметрах їхньої кореляції з типами (демократією та автократією) і векторами розвитку (демократизацією та автократизацією) політичного режиму, а також зі стабільністю, конфліктністю й ефективністю притаманних для них міжінституційних відносин, хоча й проводять то спільні, то відмінні (модельні) інституційно-процесуальні та політично-поведінкові наслідки, ризики і перспективи.

У цьому контексті апелюємо до аналітично-статистичного зауваження багатьох вчених, згідно з яким напівпрезиденталізм (особливо його варіативні типи) може бути чи не бути як «кращим»/перспективнішим, так і «гіршим»/ризикованішим у показниках демократичності і/чи стабільності від інших систем державного правління [3; 7–9]. Тому він завжди повинен визначатись, уточнюватись та детермінуватись з огляду на характерну для нього гетерогенність, тобто на формальні (інституційно-процесуальні), фактичні (політично-поведінкові) і формально-фактичні (інституційно-процесуальні й політично-поведінкові) типологізації як незалежні аналітично-порівняльні змінні [5, с. 10; 6], які проводять відносні ризики/негативи та перспективи/позитиви (ефекти) напівпрезиденталізму. Це означає, що аналіз ефектів і наслідків напівпрезиденталізму повинен обов'язково здійснюватись як порівняння впливу його різних типів замість трактування цієї системи правління як єдиного цілого. З цього приводу доцільно усвідомлювати, що формально (інституційно-процесуально) напівпрезиденталізм поділяється на класичний і президент-подібний президент-парламентаризм та класичний і парламент-подібний прем'єр-президенталізм. Натомість фактично (політично-поведінково) напівпрезиденталізм характеризується виділенням таких типів, як система повністю уніфікованої більшості, система частково уніфікованої більшості, система розділеної більшості, система повністю уніфікованої меншості, система частково уніфікованої

меншості і система розділеної меншості. Нарешті формально-фактично (інституційно-процесуально і політично-поведінково) напівпрезиденталізм доцільно типологізувати на президентціалізований чи високопрезидентціалізований, прем'єризований чи парламентаризований і збалансований. Своєю чергою, рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади в рамках напівпрезиденталізму може бути найнижчим, низьким, середнім, високим і найвищим [1; 2]. Накладаючи виділені варіації напівпрезиденталізму в країнах Європи¹ на ефекти й наслідки систем правління, які підлягають верифікації, отримуємо низку теоретичних і емпіричних висновків та результатів про європейський напівпрезиденталізм (див. табл. 1).

В узагальненій формальній (інституційно-процесуальній) формі помічено і зафіксовано, що: напівпрезиденталізм не менше демократичний і соціально-економічно ефективний та не менше сприяє людському розвитку, аніж президенталізм, але програє парламентаризму; демократичності та ефективності напівпрезиденталізму сприяє його прем'єр-президентська, а не президентсько-парламентська форма, а стабільності – президентсько-парламентська, а не прем'єр-президентська форма; демократичності й ефективності напівпрезиденталізму сприяє не розширення, а звуження сфери повноважень президентів та контраверсійна динаміка розвитку повноважень прем'єр-міністрів й урядів на тлі значної уповноваженості легіслатур; президент-парламентаризм за показниками демократичності чи автократичності тяжіє до президенталізму, натомість прем'єр-президенталізм – до парламентаризму. У підсумку обґрунтовано, що напівпрезиденталізм результує інституційно-процесуальне і політично-поведінкове покращення порівняно з президенталізмом, але оптимальною директивою конституційної інженерії перехідних суспільств є парламентаризм або винятково прем'єр-президентський різновид напівпрезиденталізму.

Своєю чергою, в узагальненій фактичній (політично-поведінковій) формі систематично вмотивовано, що проблеми демократії та стабільності й ефективності політичних режимів у напівпрезиденталізмі можуть генеруватись як системами уніфікованого правління, так і системами розділеного правління, але недемократичність і неефективність цих систем не є односторонніми, термінальними, беззастережними чи безумовними наслідками, а натомість залежать від багатьох інституційно-процесуальних та політично-поведінкових чинників. Водночас зафіксовано, що системи розділеної більшості і розділеної меншості корелюють зі значно вищими, ніж теоретично очікувано, показниками якості та рівня демократії, а відповідно зі значно нижчими ризиками автократизації, але все ж характеризуються небезпеками стабільності й «виживання» демократій. Це означає, що противаги та баланси, перевірки та стримування, конституційна гнучкість та політична/міжінституційна інтеграція перевершують будь-які потенційно негативні наслідки систем розділеної більшості і розділеної

---

¹ Зокрема станом на грудень 2017 р. Для цього проаналізовано такі напівпрезидентські (на той час) країни Європи, як Австрія, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Ірландія, Ісландія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія і Чорногорія.

меншості для демократії та демократизації. На противагу, зафіксовано, що стабільнішими є випадки міжінституційних відносин у системах більшості, а не меншості, а також у системах уніфікованого, а не розділеного правління.

Урешті, в узагальненій формально-фактичній (інституційно-процесуальній та політично-поведінковій) формі зафіксовано, що: значна легітимність й уповноваженість президента та президенціалізація напівпрезиденталізму приводить до його бюрократизації, деконсенсуалізації, монополізації, централізації й автократизації та недоліків, слабкості і навіть колапсу демократії, а натомість значна уповноваженість прем'єр-міністра/уряду і прем'єризація напівпрезиденталізму й уповноваженість легіслатури і парламентаризація напівпрезиденталізму – до його дебюрократизації, демонополізації, децентралізації, плюралізації та демократизації; негативно на перспективі демократії впливає спроможність значно уповноваженого президента контролювати більшість у легіслатурі та субординованого собі прем'єр-міністра. Загалом встановлено, що демократії та демократизації в рамках напівпрезиденталізму сприяють його прем'єризovanі/парламентаризovanі і в більшості кейсів збалансовані варіації, а автократії і автократизації – високопрезиденціалізовані і в меншості кейсів збалансовані варіації. На противагу, виявлено і встановлено, що стабільності напівпрезиденталізму заважають системи збалансованого, а не домінуючого лідерства.

Крім того, підтверджено, що конфлікти у системі дуалізму виконавчої влади частіше трапляються та відносно сильнішими є в демократії, а не автократії, президент-парламентаризмі, а не прем'єр-президенталізмі, збалансованому, а не президенціалізованому чи парламентаризованому напівпрезиденталізмі, а також в умовах партійних, а не непартійних урядів, урядів меншості, а не більшості, партійно-ідеологічної/політичної, а не клієнтелістської/аполітичної структуризації міжінституційних відносин і політичного процесу, інституціоналізованості, а не стагнації партійних систем. Додатково з'ясовано, що на структуризацію і наслідки напівпрезиденталізму впливають і від них залежать: параметри політичної стабільності й стабільності урядів; особливості виконавчої спроможності президентів та урядових кабінетів; атрибути соціально-економічного розвитку; партійно-виборчі детермінанти структуризації політичної змагальності та політичного процесу тощо. Вони генерують масиви інституційно-процесуальних і політично-поведінкових ризиків (негативів) та перспектив (позитивів) напівпрезиденталізму, які є надійнішими індикаторами вибору систем правління, ніж жорстка критика кожної із них, водночас доводячи, що справжньої відповіді на питання про те, яка система правління «найкраща», немає. Їхня генералізація дала змогу встановити, що ризики/негативи й перспективи/позитиви напівпрезиденталізму зазвичай зумовлені та обертуються довкола феномену дуалізму виконавчої влади, який сам по собі не може бути рівномірно проблематичним або корисним у фіналізованій формі.

Усереднена кореляція типологізацій напівпрезиденталізму та рівнів конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади з типами політичного режиму та стабільністю міжінституційних відносин в країнах Європи (станом на грудень 2017 р.)

Типи та типологізації напівпрезиденталізму і рівні конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади / індикатор кореляції	Усереднений тип політичного режиму в рамках аналізованих типологізацій напівпрезиденталізму і різних рівнів конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади (проект «Політія 4» / проект «Свобода у світі»)	Середня стабільність випадків міжінституційних відносин у рамках аналізованих типологізацій напівпрезиденталізму і різних рівнів конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади, д.
Формальна/інституційно-процесуальна типологізація напівпрезиденталізму		
Класичний президент-парламентаризм	+1,6 / 3,7	535
Президент-подібний президент-парламентаризм	+1,7 / 4,2	548
Класичний прем'єр-президенталізм	+8,4 / 2,1	442
Парламент-подібний прем'єр-президенталізм	+7,3 / 2,8	419
Фактична/політично-поведінкова типологізація напівпрезиденталізму		
Система повністю уніфікованої більшості	+6,3 / 2,7	599
Система частково уніфікованої більшості	+7,7 / 2,3	526
Система розділеної більшості	+8,6 / 2,0	509
Система повністю уніфікованої меншості	+9,1 / 1,9	319
Система частково уніфікованої меншості	+8,7 / 2,3	323
Система розділеної меншості	+8,9 / 2,1	327
Формально-фактична/інституційно-процесуальна і політично-поведінкова типологізація напівпрезиденталізму		
Прем'єризований/парламентаризований напівпрезиденталізм	+9,3 / 1,8	508
Високопрезиденталізований/президенталізований напівпрезиденталізм	+0,3 / 4,6	595
Збалансований напівпрезиденталізм	+7,8 / 2,4	412

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

Закінчення табл. 1

Рівні конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади		
Найнижчий рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	+5,7 / 3,0	536
Низький рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	+8,3 / 2,2	481
Середній рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	+8,4 / 2,5	411
Високий рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	+8,5 / 2,2	432
Найвищий рівень конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади	+8,8 / 2,0	342

Цікаво й те, що критиці у напівпрезиденталізмі найчастіше піддаються особливості та структури «виживання» демократії, а схваленню – передумови «якості» демократії. Відповідно, спрогнозовано, що при виборі напівпрезиденталізму мотиви політичних акторів та творців конституцій можуть суттєво відрізнятись. Якщо вони шукають механізму консолідації демократії і забезпечення міжінституційних рівноваг, увага має бути зосереджена на такому усередненому варіанті напівпрезиденталізму, як прем'єризований/парламентаризований чи хоча б збалансований прем'єр-президенталізм, який уникає або навіть унеможливорює системи повністю уніфікованої більшості, а відтак характеризується помітними конфліктами у системі дуалізму виконавчої влади. Якщо ж вони шукають механізму стабілізації, консервації й автократизації політичного режиму і централізації політичної влади, увага повинна бути зосереджена на такому усередненому варіанті напівпрезиденталізму, як високопрезиденталізований президент-парламентаризм, який сприяє чи навіть гарантує системи повністю уніфікованої більшості, а тому характеризується незначними конфліктами у системі дуалізму виконавчої влади.

Загалом констатовано, що європейський напівпрезиденталізм, у тім числі на тлі своїх різновидів й інших систем правління, є гетерогенним у ефектах, оскільки проводить варіативні наслідки, ризики і перспективи, які інкорпорується у розрізненій кореляції з типами політичного режиму і стабільністю, конфліктністю й ефективністю міжінституційних відносин. Відповідно, аргументовано, що доречніше аналізувати й порівнювати як генералізовані категорії і незалежні змінні не просто президенталізм, парламентаризм і напівпрезиденталізм, а натомість гетерогенні варіації їхньої інституційно-процесуальної та політично-поведінкової практики і типологізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
2. Литвин В. Гетерогенність і фактори та індикатори типологізації напівпрезидентської системи державного правління: теоретико-методологічний зріз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. № 2 (88). С. 318–345.
3. Cheibub J. A., Chernykh S. Constitutions and Democratic Performance in Semi-Presidential Democracies // *Japanese Journal of Political Science*. 2008. Vol. 9. No. 3. P. 269–303.
4. Elgie R. Executive Leadership in Semi-Presidential Systems // Hart P., Rhodes R.A.W. *Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford University Press, 2014. P. 472–486.
5. Elgie R. What is Semi-presidentialism and Where is it Found // Elgie R., Moestrup S. *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. London: Routledge, 2007. P. 1–13.
6. Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism in Democracies, Quasi-democracies, and Autocracies // Elgie R. Moestrup S. *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*. London: Palgrave Macmillan, 2016. P. 1–28.
7. Freeman M. Constitutional Frameworks and Fragile Democracies: Choosing Between Parliamentarism, Presidentialism and Semi-Presidentialism // *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12. P. 253–282.
8. Gunther R. The Relative Merits (and Weaknesses) of Presidential, Parliamentary and Semi-Presidential Systems: The Background to Constitutional Reform // *Journal of social sciences and philosophy*. 1999. Vol. 88. No. 3. P. 61–92.
9. Pasquino G. The Advantages and Disadvantages of Semi-presidentialism: A West European Perspective // Elgie R., Moestrup S. *Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*. Routledge, 2007. P. 14–29.

ФАКТОРИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Для ефективного управління розвитком держави у різних сферах та в інтересах досягнення стратегічних і тактичних цілей соціально-економічного прогресу, необхідна ідентифікація найважливіших факторів і умов забезпечення державної безпеки[4]. Державна безпека функціонує і розвивається під впливом цілком певного набору факторів. Всі фактори за своїм проявом, джерелами і спрямованістю дії на систему, можуть поділятися на об'єктивні і суб'єктивні, а також зовнішні і внутрішні.

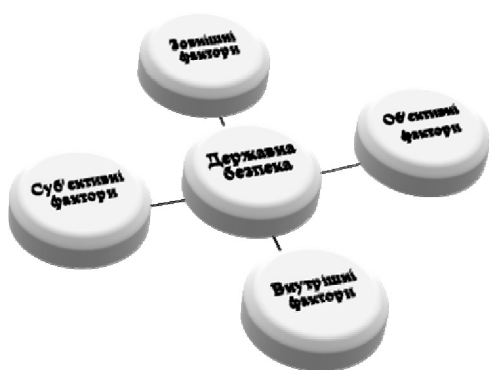

Рисунок 1. Групи факторів, які впливають на державну безпеку.

Фактори, на відміну від умов, завжди мають кількісну оцінку, що характеризує їх позитивний чи негативний вплив на систему державної безпеки. Однак дати точну оцінку факторам не завжди вдається у зв'язку з непрямим впливом факторів на державну безпеку[5]. Під системою факторів державної безпеки розуміється взаємозв'язана в процесі життєдіяльності сукупність природних, кліматичних, соціальних, політичних, економічних, екологічних, науково-технічних, інформаційних та інших умов, під впливом яких розвиваються всі основні процеси в країні.

Частина факторів існує об'єктивно і незалежно від соціального начала. Це, перш за все, природні умови і ресурси, а також зафіксовані на певному історичному етапі розвитку держави результати попередньої діяльності об'єктів безпеки з різними якісними і кількісними оцінками[3]. У сучасних умовах розвитку українського суспільства можна виділити декілька груп факторів забезпечення державної безпеки:

1. Економічні фактори: включають в себе трудові ресурси, засоби і знаряддя праці (основні виробничі фонди), виробничу, соціальну і ринкову інфраструктуру, рівень життя населення, конкурентоспроможність державної економіки, стратегічні запаси тощо.
2. Природно-кліматичні фактори: паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, лісові, водні, земельні та біологічні ресурси, а також фізико-географічні фактори - кліматичні умови, рельєф, склад ґрунтів тощо.
3. Соціально-політичні фактори: обумовлюють формування систем розселення, а також вирівнювання рівнів економічного розвитку різних адміністративно-

територіальних одиниць, вирішення національних і культурних завдань, охорону здоров'я, оборонні завдання тощо.

4. Соціально-демографічні фактори: віковий склад населення, рівень освіти, правової та політичної культури, показники народжуваності і смертності, щільність і склад населення, захворюваність населення тощо.
5. Інформаційні фактори: розмах і час циркуляції інформаційних потоків, спрямованість їх руху, емоційне забарвлення інформації, способи виробництва, захищеність таємниць і секретів.
6. Суспільно-політичні фактори: рівень розвитку держави, суспільства, культури, політичних рухів і партій, недержавних інститутів і підсистем забезпечення безпеки.
7. Військово-політичні фактори - військова міць, військовий потенціал, військова політика, а також боєготовність збройних сил, рівень мілітаризації тощо.

Важливою складовою частиною національної безпеки є економічна безпека. Ринкова економіка з часу свого виникнення стала одним з головних засобів, за допомогою якого держави намагаються організувати і контролювати міжнародний поділ праці на свою користь. У сучасному світі велике місце в політиці держав займають питання, що стосуються умов торгівлі, потоку ресурсів, капіталів, технологій, товарів і функціонування міжнародної валютної системи. Коли одна країна прагне змусити іншу країну змінити економічну політику, щоб забезпечити більш широкий доступ до її ринків, невійськові засоби і методи виявляються більш ефективними, ніж військова сила.

Економічна безпека держави є складною і багатоплановою конструкцією. Вона одночасно становить основу для формування всіх її структурних елементів[1]. Досвід показує, що тільки надійна, ефективна система забезпечення економічної безпеки може служити гарантом суверенітету і незалежності країни, її стабільного та сталого соціально-економічного розвитку[2].

Економічна і військова безпека держави неможлива без кваліфікованих кадрів, технологічна безпека немислима без наукових розробок. Що стосується безпеки культурного розвитку, то освіта є фундаментом культури. Жодне суспільство не може функціонувати і розвиватися без системи цінностей. Одне з перших місць у формуванні системи цінностей належить структурам освіти. Сьогодні без забезпечення нормальних умов в системі освіти суспільство не може вийти з кризового стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економічна безпека: навч. посіб. / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін.; за заг. ред. З.С.Варналія. –К.: Знання, 2009. –647 с.
2. Жаліло Я.А.Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А.Жаліло. –К.: НІСД, 2009. –336 с.
3. Качинський А.Б.Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія/ А. Б. Качинський, Г.П.Ситник.–К.: НІСД, 2013. –104 с.
4. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2009. – 631 с.
5. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007. – 616 с.

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА У ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ

Використання пропаганди є невід'ємною частиною людської історії може бути простежено ще в Стародавньому світі. Вже в Стародавньому Єгипті застосовувалися засоби впливу на маси задля возвеличення влади: діти навчалися грамоті за текстами, що вихваляли особистість фараона. Таким чином забезпечувалося виховання покірності і безсумнівності у діях влади. Для Китаю у цей період часу також було характерним використання низки пропагандистських прийомів. Так давньокитайський мислитель Конфуцій в своєму трактаті «Лунь Юй» пропонує використовувати «підходящу» риторіку разом з належними формами мовлення для того, щоб переконати людей жити змістовним життям.

Важливе місце у Стародавньому світі займала також пропаганда війни. Правителі, полководці докладали значні зусилля, щоб дискредитувати ворога в очах людей, наділяли його всіма можливими негативними рисами, тим самим формуючи ненависть до супротивника. Щодо свого війська велася протилежна пропаганда: цілі власної армії проголошувалися загальним благом. Наприклад, у давньоіндійській «Артхашастрі», написаній в IV ст. до н. е. пропонувалося заслати до ворогів секретних агентів, щоб вони сіяли смуту і розповсюджували серед воїнів противника слух про їх неминучу поразку[1].

Мислителі Античності запозичували ці ідеї, розвивали їх, активно використовуючи саме усну пропаганду. В Стародавніх Греції та Римі особлива увага приділялася красномовству, оскільки в умовах відсутності інших засобів масового спілкування найважливішою формою психологічного впливу на суспільство могло стати лише живе слово. Так в діалозі Платона «Горгій» містяться думки про мистецтво красномовства та вміння оратора здійснювати психологічний вплив на аудиторію, а «Риторіку» Аристотеля загалом можна вважати першим, що дійшов до нас посібником з усної пропаганди, класичним дослідженням ораторської майстерності як методу надання психологічного впливу на маси. В цьому трактаті розглядається теорія ораторських доказів, виявляються цілі ораторського мистецтва, аналізуються мовленнєвий стиль та образні засоби мови, що є невід'ємним інструментом ефективної пропаганди. Вже в ці часи стало зрозумілим, що за допомогою слова можна впливати на переконання та дії людей, спрямовуючи їх у потрібне русло. Пропаганду активно використовували Олександр Македонський, Юлій Цезар, а також сповідники християнства, зокрема під час хрестових походів, у період Реформації та Контрреформації.

Саме з християнством пов'язано виникнення терміну «пропаганда». Воно походить від назви католицької організації *Congregatio de Propaganda Fide* (Конгрегація

поширення віри), створеної папою Григорієм XV у 1622 році. В цьому році Ватикан опублікував Конгрегацію пропаганди віри, тобто священне згромадження для пропаганди віри Римо-Католицької Церкви[4].

Починаючи з XX ст. пропаганду почали активно досліджувати з наукової точки зору. До класиків аналізу пропаганди можна віднести Г. Лассуела, У. Ліппмана, Дж. Дьюї, Е. Бернейса, Л. Дуба, Ж. Еллюля тощо. Так, відомий американський політолог Г. Лассуел, теорію пропаганди якого вважають класичною, визначав її як управління колективними настановами через маніпуляцію значущими символами. На його думку, пропаганда не може розглядатися в термінах етики, оскільки вона змінює погляди людей, є «масовим переконанням», а її мета – насаджувати політичну міфологію. Пропаганду він розглядав як політику і вид зброї, наголошуючи, що через неї відбувається політичне керівництво суспільством. Затребуваність пропаганди в сучасному суспільстві Г. Лассуел пов'язував з розвитком раціональності та свавіллям модерного світу. Пропаганда – джерело заспокоєння людини, яка від природи є вразливою. Його роботи фактично ініціювали процес фундаментального наукового осмислення пропаганди як важливого інструмента політики та, безумовно, справили значний вплив на дослідження, присвячені формуванню громадської думки, масової комунікації і, звичайно, пропагандистським способам переконання мас[5]. Г. Лассуел розглядаючи пропаганду, по суті не визначав її як щось позитивне, чи негативне, а наголошував на факті її існування у всіх суспільствах, що зумовлено реаліями життя.

Пропаганда у своєму початковому емоційному значенні мала нейтральне забарвлення, і означала розповсюдження або просування конкретних ідей. Негативний відтінок вона отримала у зв'язку з Другою світовою війною і загальним неприйняттям діяльності геббельсівського міністерства пропаганди і освіти. Пропаганду почали порівнювати з чимось негативним, оманливим і нечесним. Її ототожнювали з маніпуляціями, замовчуванням, чорним піаром тощо[2].

Спроби виправдати застосування пропаганди здійснив американський дослідник Е. Бернейс. Він визначав її як «послідовні зусилля зі створення або формування подій з метою здійснення впливу на ставлення суспільства до тієї чи іншої ініціативи, ідеї або групи» і детально описав переваги пропаганди для суспільної користі, освіти і емансипації жінок. Е. Бернейс прийшов до наступного висновку: «Тільки при розумному використанні пропаганди наш уряд, який розглядається як постійний адміністративний орган народу, буде в змозі підтримувати тісний зв'язок з громадськістю, необхідний в демократичному суспільстві»[3].

Політична пропаганда в сучасному світі виступає невід'ємним елементом комунікативної складової будь-якого суспільства, у тому числі демократичного. Розвиток інформаційних технологій, поява такого поняття як «інформаційні війни» перетворила і до того популярну пропаганду у важливий засіб боротьби, який з роками все більше вдосконалюється. З науково-технічним прогресом розвиваються інструменти пропаганди, а з формуванням нових політичних інститутів розширюється коло суб'єктів її застосування.

Сьогодні, пропаганда у більшій чи меншій мірі використовується всіма політичними акторами, а особливо тими для яких вона виступає засобом формування або є механізмом, забезпечення успішної діяльності. Йдеться, перш за все, про суспільно-політичні рухи, які виступають дієвим та доступним засобом впливу на інститути влади, силою, що здатна швидко реагувати на зміни у суспільстві та мобілізувати людей задля вирішення назрілих проблем. Змінюючи з часом форми, соціальну базу, цільову спрямованість, вони все ж зберігають формат руху, для якого характерним є націленість на реалізацію мети, а не здобуття влади, масовість, ідеологічна розмитість тощо. Відмінність рухів від політичних партій зводиться, перш за все, до того, що перші, зазвичай, не мають ідеології як такої, а коли й мають, то досить не чітку. Їхнім інтегруючим елементом виступає мета, яка фактично дозволяє об'єднати в межах одного суспільно-політичного руху представників різних ідеологій, іноді абсолютно протилежних. Від того наскільки ефективно буде донесено важливість мети руху до громадян, залежатиме його подальша діяльність (перш за все, залученість нових членів і прихильників руху). Реалізувати цю функцію допомагає пропаганда. Лідери рухів намагаються за допомогою різних прийомів пропаганди переконати людей у важливості та актуальності цілей руху. Це було характерне і для екологічних рухів (пропаганда необхідності і важливості охорони навколишнього середовища), і для антикомуністичних рухів країн Центрально-Східної Європи в період 80-х років ХХ ст. (активна пропаганда проти провладних Комуністичних партій, наголос на їх нездатності до вирішення назрілих проблем, звинувачення у зубожінні людей, в економічних і політичних кризах тощо), і для сучасних популістських рухів (використання пропагандистських прийомів для маніпулювання масовою свідомістю і громадською думкою через вираження повсякденних, а відтак обмежених і тимчасових інтересів, потреб народу для досягнення визначеної політичної мети).

Отже, використання пропаганди суспільно-політичними рухами є важливим елементом їхньої діяльності, оскільки з її допомогою лідери рухів популяризують і актуалізують цілі руху, сприяють залученню до його лав нових членів, забезпечуючи при цьому масовість руху. Без останньої ознаки, по суті, рух втрачає свою сутність, оскільки саме значна кількість членів і прихильників дає шанси на те, що цілі руху будуть реалізовані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мозолин А. Исторический анализ пропаганды: поиск системных свойств [Електронний ресурс] / А. Мозолин // Пропаганда. PR как модель социального взаимодействия (международный и российский опыт): Материалы научного семинара. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.rc-analitik.ru/file/%7Beee65537-7da3-47af-a0ad-2f560ab0c532%7D>.
2. Порецкова А. Концептуализация теоретических подходов к изучению политической пропаганды / А. Порецкова. // ПРОБЛЕМНЫЙ АНАЛИЗ И ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ. – 2015. – С. 19–33.

3. Bernays E. Propaganda [Електронний ресурс] / Edward Bernays. – 1928. – Режим доступу до ресурсу: https://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Bernays_Propaganda_in_english.pdf.
4. Bryder T. CONCEPTUAL ELEMENTS FOR A THEORY OF VISUAL POLITICAL PROPAGANDA / Tom Bryder. // *Psicología Política*. – 2008. – С. 101–117.
5. Lasswell H. D. The Theory of Political Propaganda / Harold D. Lasswell // *The American Political Science Review*. – 1927. – Vol. 21, № 3. – P. 627–631.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЕВОЛЮЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Процес демократизації розпочався в Україні одночасно зі становленням державності, тим самим зумовивши необхідність децентралізації державної влади і підвищення ролі органів місцевого самоврядування. Основна роль місцевого самоврядування полягає у максимальній взаємодії громадян щодо реалізації громадянських прав й активізації громадянських ініціатив.

Цій проблематиці приділили увагу багато вчених. З одного боку, місцеве самоврядування інститутом громадянського суспільства, ефективною формою самоорганізації людей, рухом в сторону людської солідарності [8, с. 16]. З іншого боку, місцеве самоврядування розглядається в якості суспільного інституту політичної системи [5, с. 66]. Проте єдиної точки зору стосовно вибору основного підходу до розуміння ролі місцевого самоврядування досі немає.

Місцеве самоврядування, не будучи елементом державної влади і в той же час не маючи повної автономії відносно державної влади, розглядається в політичній системі як самостійна форма публічної влади, з допомогою якої остання адаптується до нових соціальних вимог [1, с. 155]. Сучасна концепція місцевого самоврядування головно базується на ідеях теоретичних підходів, які склалися історично та переглянуті з урахуванням новітніх реалій.

Однією з перших теорій місцевого самоврядування є теорія вільної громади, яка ґрунтується на нормах французького та бельгійського права кінця XVIII – початку XIX ст., виходячи з ідеї природного права громад самостійно керувати процесами вирішення власних проблем. Відповідно до цієї теорії, органи місцевого самоврядування – це не органи державної влади, а громадські органи, які вибираються суспільством (громадами). Взаємодія між органами відбувається таким чином: державні органи сліdkують за тим, щоб громада та її органи не переходили межі своєї компетентності, а державна влада не вмiшувалась у компетенцію громади та її органів.

На зміну теорії вільної громади прийшла громадська теорія самоуправління, яка багато в чому спиралась на положення першої. Але на перший план висувається вже не природне та невідчужене право громади, а недержавна природа діяльності органів місцевого самоврядування, найперше її матеріальний характер [7]. Базовою основою цієї теорії стало положення, згідно з яким суспільство як саморегулюючий територіальний колектив настільки ж самостійне, як і сама держава, тим більше що воно виникло раніше держави. На думку прихильника громадської теорії А. Васильчикова, самостійність місцевих громад зумовлена характером справ, якими вони опікуються і які по своїй природі відрізняються від справ державного управління. Саме тому

самоуправління є особливою формою самоорганізацію населення[2, с. 148].Проте історичні спроби визначити місцеве самоврядування як діяльність, яка за своєю сутністю відрізняється від адміністративної діяльності держави, не мали успіху. Історична ситуація різного часу підтвердила, що теоретичні погляди прихильників вільної громади та громадської теорії самоврядування, які вважали, що ініціативи місцевого виникають «знизу» і тримаються виключно на самосвідомості і волі населення, не відповідають дійсності.

У зв'язку з тим, що можливості державного апарату мають свої кордони у вирішенні питань місцевого значення, державна влада потребує підтримки зі сторони населення. Тому виникає кооперація державної влади та органів місцевого самоврядування для спільного вирішення конкретних місцевих завдань. Ця позиція вплинула на розвиток державницької теорії самоврядування, яка отримала найбільшого поширення у Європі. Основні її положення були розроблені німецькими вченими Л. Штейном і Р. Гнейстом [3]. Відповідно до теорії, органи місцевого самоврядування повинні бути повністю підпорядковані державі. Вони є ланкою державної влади, яка не має власних прав і компетенцій. На думку Л. Штейна, самостійність органів місцевого самоврядування виявляється в тому, що вони є не безпосередніми органами держави, а органами місцевої спільноти, на які держава покладає виконання відповідних завдань державного управління. Прихильники цієї теорії виступали лише за визначену правову, організаційну і фінансову автономію органів місцевого самоврядування у відносинах центральних та місцевих органів державної влади.

У державницькій теорії зазначається, що самостійність органів місцевого самоврядування виявляється у їхній незалежності від інструкцій центральної влади (в межах власної компетенції), в рівноправних відносинах і розподілі обов'язків з приводу управління державними справами між місцевими та центральними органами. Залежність місцевого самоврядування від держави виявляється ж у державному нагляді за здійсненням місцевими органами покладених на них державних функцій. Згідно державницької теорії місцеве самоврядування являє собою перш за все одну із форм організації державного управління на місцях, будучи частиною державної системи. Місцеві справи є державними справами, переданими органам місцевого самоврядування, які краще обізнані у сфері інтересів місцевих громад і можуть в більшій мірі їх задовільнити.

Виходячи із цієї теорії, органи місцевого самоврядування є специфічними органами державної влади, організованими на принципах самоуправління. Таким чином, якщо державні органи виражають волю держави і повністю підпорядковані керівництву, то органи місцевого самоврядування мають принципово інший статус. Вони є юридичними особами, що вступають з державою у правові відносини та мають відповідні права й обов'язки.

В ХХ ст. була поширена громадівсько-державницька теорія або теорія муніципального дуалізму, яка виходила з двоякого характеру муніципальної діяльності – самостійного розв'язання місцевих питань та здійснення на місцевому рівні визначених

державних функцій. Паралельно з'явилась теорія соціального обслуговування, в якій увага акцентувалась на здійсненні органами місцевого самоврядування завдань і функцій, пов'язаних з організацією обслуговування населення, надання соціальних послуг [4, с. 44]. Зміст теорії дуалізму полягає у визнанні двійного характеру діяльності органів місцевого самоврядування. З однієї сторони, вони самостійні у внутрішніх суспільних справах, з іншої – здійснюють на місцевому рівні державні функції, передані центральною владою.

Відповідно до теорії муніципального дуалізму, органи місцевого самоврядування, здійснюючи відповідні управлінські функції і виходячи за рамки місцевих справ, повинні діяти як інструмент державного управління. Посилення правового регулювання місцевого самоврядування все сильніше інтегрує місцеві органи в державний механізм і частина прав стає їх обов'язками, які вони виконують під контролем державних органів. Використання положень цієї теорії на практиці та зрівнювання місцевих справ до загальнодержавних посилили державну природу органів місцевого самоврядування.

На думку Л. Кириченко, для України оптимальною є громадсько-державницька концепція. По-перше, вона забезпечує формування системи місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. По-друге, саме така модель сприяє активному залученню органів місцевого самоврядування до реалізації функцій і завдань державного управління [6].

Загалом найбільший вплив на практику місцевого самоврядування на сучасному етапі розвитку держави має теорія соціальних функцій муніципального управління. У ній органи місцевого самоврядування є органами соціального обслуговування, які здатні задовільнити інтереси усіх верств населення. Будучи репрезентаторами суспільно корисної і неполітизованої діяльності держави, місцеві органи управління знаходяться з нею у партнерських відносинах на підставі взаємовигоди й отримують у відповідь фінансові засоби. Місцеве самоврядування безпосередньо залежне від держави, яка фактично виступає направляючою та контролюючою інстанцією.

Відтак місцеве самоврядування, як у певній мірі самостійний інститут громадянського суспільства, є необхідним елементом згладжувального механізму політичних розбіжностей між законодавчою та виконавчою гілками влади. Його подальший розвиток становить обов'язкову умову процесу демократизації системи державного управління та функціонування політичної системи, що складає основу повноцінного розвитку держави. Адже розвинуте самоврядування засвідчує демократичне державне управління і дотримання конституційного принципу підконтрольності держави громадянам.

Виходячи з дослідження європейського досвіду, головною ціллю місцевого самоврядування є формування життєздатних територіальних громад, які забезпечують високу якість життя громадян за рахунок належного використання місцевих ресурсів. Відповідно, сучасні умови висувають перед органами місцевого самоврядування нові завдання, для виконання яких останні повинні відповідати очікуванням суспільства, бути репрезентативними, представляючи його інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяш В. І. Місцеве самоврядування в політичній системі суспільства / Андріяш В.І. Євтушенко О.Н. // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. Вип. 11. 270 с.
2. Васильчиков А. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений / А. Васильчиков. СПб.: Тип. Праца, 1870. 368 с.
3. Гнейст Р. История государственных учреждений Англии / Гнейст Р. [пер. с нем. С.А.Венгерова]. М.: Типография В.Ф. Рихтер, 1885; Гнейст Р. Правовое государство и административные суды Германии / Гнейст Р.; [пер. с нем. Ф. С. Фустова; под ред. М. И. Свешникова]. СПб.: Типография В. Безобразова, 1896. 344 с.
4. Емельянов Н. А. Местное самоуправление: проблемы, поиски, решения / Н.А. Емельянов. М., 1997. 192 с.
5. Євтушенко О. Місцеве самоврядування – інститут громадянського суспільства та демократичної політичної системи / О. Євтушенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. Вип. 21. 256 с.
6. Кириченко Л. Народовладдя і місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / Л. Кириченко // Право України. 2001. № 6. 14 с.
7. Саханенко С. А. Організаційно-правовий механізм публічного управління на територіальному рівні / Саханенко С. А. О.: ОРІДУ НАДУ, 2003. 49 с.
8. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку / Олександр Георгійович Чувардинський; автореф. дис... д. пол. наук; 23.00.02. Л.: ЛНУ, 2008. 183 с.

Дяків Віталій Борисович

РОЛЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ УСТРОЇ ФРАНЦІЇ

Франція – це класична унітарна держава з трьохрівневою системою управління: комуна – перший і найнижчий рівень, яка входить у департамент, який своєю чергою, разом з іншими департаментами формує регіон. Станом на 2019 рік у Франції нараховується: 26 регіонів, з яких 22 в метрополії (континентальна Франція), а також 4 заморські; 99 департаментів, з яких 95 в метрополії та 4 заморських; 4 заморські території; 2 комуни зі спеціальним статусом. Водночас особливий статус мають Париж і низка великих міст. Варто згадати й про Корсику. У законі вказано, що вона має статус регіону, але володіє низкою переваг. На відміну від інших регіонів на Корсиці є Виконавча рада Корсики, тобто своєрідний місцевий уряд. А в якості законодавчої гілки влади на Корсиці є Асамблея Корсики, а також Культурно-економічна Рада Корсики, яка відіграє роль радника у прийнятті тих чи інших рішень.

На думку С. Дюрана, система організації влади в територіальних одиницях Франції є зразком континентальної моделі, яка поєднує в місцевих органах влади функції місцевого самоврядування, а також функції державної влади [1, с. 83]. Органами місцевого самоврядування в комунах є муніципальні ради, які обираються на прямих виборах, а також мер і його заступники, які разом формують муніципалітет. Водночас мер поєднує функції голови муніципалітету, голови виконавчої влади, а також державного службовця. Діючи як орган виконавчої влади комуни, мер виконує (реалізує) рішення її ради, також він є розпорядником кредитів та керує роботою комунальних служб відповідної комуни. Мер відповідає за комунальне майно, зокрема дає дозвіл на його використання, керує громадськими роботами, готує та веде засідання муніципальної ради, а також здійснює й інші повноваження, зокрема які делегує йому рада [3, с. 1-4].

На рівні департаментів представницьким органом є Генеральна рада. Відповідно до Закону від 2.03.1982р. [3, с. 5], виконавча влада у департаменті, яка раніше належала префекту – представнику держави в департаменті, була передана голові Генеральної ради. Загалом питання організації влади на рівні департаменту присвячено мало не третину Кодексу про територіальні колективи. Виконавча влада в департаментах здійснюється постійною комісією Генеральної ради, яка складається з голови Генеральної ради та його заступників. Голова ради здійснює підготовку і виконання рішень ради, він є розпорядником кредитів (йдеться про фінанси) і головою публічних департаментів, а інколи виконує функції поліції при збереженні повноважень мерів у довірених йому області. Голові при здійсненні його повноважень допомагає частина служб, що перебувають у розпорядженні префекта. Окрім цього, голова ради має право використовувати

підрозділи державних органів, що знаходяться на території департаменту. Частину повноважень він делегує своїм заступникам. Отже, голова ради одночасно виконує дві основні функції: він керівник ради (тобто представницького органу); він заодно й одноосібний орган управління загальної компетенції, що здійснює її через постійну комісію.

На рівні регіонів діють регіональні ради, які вибирають голову. Голова регіональної ради очолює виконавчий орган, в чому йому допомагають віце-голова й інші члени бюро ради. Голова регіональної ради є головою регіональних служб, він готує та виконує рішення ради, а також, як і його колеги з нижчих рівнів, є розпорядником коштів та керує майном регіону.

Охарактеризувавши адміністративний поділ Франції, а також адміністративно-територіальну систему цієї країни, треба зауважити, що в той час як в багатьох державах Європи, зокрема в Україні, впровадження децентралізації влади зазвичай змінює адміністративно-територіальний устрій (тобто адміністративну карту) держави, то у Франції змін практично не відбулось. З 1982 року всі три рівні територіального устрою, а саме комуни, департаменти та регіони, стали децентралізованими рівнями управління з власними органами місцевого самоврядування. Але водночас у Франції змінились самі параметри так званої «адміністративної опіки» держави над функціонуванням органів місцевого самоврядування. Фактично держава замінила цю функцію на нову – на адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, який здійснювали префекти. Нова, модифікована, система публічного управління Франції залишалась однією з найбільш фрагментованих у цілому ЄС. Це було пов'язано із тим, що управлінські функції було розосереджено між органами місцевого самоврядування понад 36 тис. комун. Така величезна кількість комун була даниною історичних, культурних і економічних чинників. При цьому, абсолютна більшість з цієї кількості комун була створена в часи Наполеона і практично не змінювалась упродовж останніх століть.

Внаслідок початку реформи з децентралізації влади у Франції комунам було передано низку повноважень, зокрема надання різноманітних соціальних послуг, ремонт автошляхів, муніципальну поліцію і т.д. В той же час безліч комун були надто малими, щоби ефективно впоратись з новими повноваженнями та обов'язками, тому це стало причиною низки проблем. Вперше в французькому політикумі й суспільстві з'явились дискусії про доцільність й ефективність існування маленьких за розміром та населенням комун. З 36 565 комун, що існували у Франції, 27 793 (тобто близько 80%) мали менше 1000 населення, що, в свою чергу, призводило до неможливості виконувати покладені на комуни функції, повноваження та обов'язки. Такі комуни просто не могли фінансово впоратись з тим об'ємом ресурсів, які були їм необхідними для існування. Тягар за такі комуни ліг насамперед на плечі держави.

У той же час, великі міста мають весь необхідний потенціал й обсяг фінансових і людських ресурсів, ефективну систему адміністрації, а також володіють фактичною автономією в довірених їм урядом сферах (тобто поліція, освіта і т.д.) [2, с.37]. Важлива

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

роль у французькій системі місцевого самоврядування віддається префекту. Перші префекти були створені Наполеоном, яких називав їх «маленькими імператорами», і мали на меті контролювати ту чи іншу територію й забезпечувати реалізацію волі імператора. З часом роль префекта змінювалась, то слабшала, то сильнішала, а на сьогоднішній день інститут префекта набув виразних рамок. Отож, префект очолює департамент, йому підлеглий адміністративний апарат, окрім того, йому підлегли деякі місцеві підрозділи центральних органів, зокрема під його керівництвом перебувають державні служби в департаменті – поліція, дорожня служба і т.д. Своєю чергою, префекту підконтрольні субпрефекти, що функціонують у межах округів. Основним завданням префекта є здійснення контролю за діяльністю місцевих органів влади і керівництво роботою територіальних органів центральних відомств. Оскільки префект по статусу є представником уряду в департаменті, то він зобов'язаний інформувати уряд про стан справ у департаменті, а також доводити політику уряду до місцевих виборних органів та всіляко сприяти у проведенні цієї політики.

Загалом аргументовано, що Франція зберегла адміністративно-територіальний поділ попри те, що реформа децентралізації влади у ній вже давно запущена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюран Е. Местные органы власти во Франции. «Интратек-Р». – М., 1996.
2. Андре Жан Шарль. Огляд місцевого самоврядування у Франції / Шарль Жан Андре ; переклад ПСП. – К., 1994.
3. Code général des collectivités territoriales, Електронний ресурс: <http://www.legifrance.gouv.fr>

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

Надія Павлівна Гапон

МОДА ЯК ВІДБИТОК ВАРТОСТЕЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕГУЛЯТОР ПОВЕДІНКИ

Процес становлення нових життєвих вартостей суспільної та індивідуальної свідомості має свої психологічні наслідки, які визначають позитивнесамопочуття, задоволеність, щастя тощо. Звісно, щастя є тією екзистенційною вартістю, яку важко пояснити безпосереднім впливом на особу соціокультурних, політичних, економічних тощо чинників. Однак любов, надія, щастя, милосердя, свобода, сенс життя та ін. належать до екзистенційних вартостей людини, з якими «працює» психолог-практик. Щастя як впливова складова екзистенційної сфери може бути тісно пов'язаною з модою як феноменом масової свідомості. У царині психології моди звертають на себе увагу дослідження А. Гофмана, С.К. Снайдера, Л.Ятіної, О.Б. Подольської, М.Окландер, І.Жарської. Так, А.Г. Ефендієв назвав моду «малоосмисленою формою регуляції» соціальної поведінки. Збагнути моду у цій регулятивній функції є доволі перспективним для практичної психології (консультування, психотерапії, соціотерапії). Усі функції моди покликанні сприяти диверсифікованості (розмаїттю) людей, цій важливій прикметі індивідуалістського суспільства споживання. Психологічні функції моди очевидні: вираз культури, смаків населення, їхніх індивідуальних особливостей; диференціація та об'єднання людей в соціальні групи за психологічними особливостями; привертання уваги до людини з боку інших; підвищення престижу, рівня самосвідомості й задоволеності собою; оновлення та розвиток людської культури. Так, чи інакше, ці функції показані в психологічних теоріях мотивації, які отримують свої джерела з філософських вчень XVII ст., товарного фетишизму К. Маркса, теорії демонстративного (показного) споживання Т. Веблена, теорії моди Г. Зіммеля, концепції статусних груп М. Вебера. У сучасній психологічній науці недостатньо теоретико-емпіричних досліджень моди та екзистенційних сенсів людини. Доволі актуальним є дослідити, якою мірою особливості переживання щастя, або інших екзистенційних вартостей пов'язані зі стилем життя, зорієнтованістю особи на моду. Особливо ці взаємозв'язки цікаво дослідити у віковому ракурсі, зокрема в осіб юнацького віку, ранньої та середньої зрілості, коли зростає та набирає сили соціальна роль споживача продукції, зокрема індустрії моди.

Вплив моди на молоду людину стає важливим чинником, що зауважується психологами. Вагомою є соціотерапевтична робота з гармонізації, «плюралізації» певних життєвих стилів молоді. Мода є одним із чинників, що сприяє входженню у субкультури, радикальні неформальні об'єднання. Адже мода є не лише способом передання інформації. Вона сприяє створенню образів сприйняття людини людиною, міжособистої комунікації, способів психологічного впливу у процесі комунікації за допомогою механізмів зараження, навіювання, переконання та копіювання. Перспективами соціотерапевтичної роботи є урівноважування екзистенційних станів людини в ситуації постійного вибору та плюралізації життєвих стилів. Це не просто психотерапевтичне зараження (від прийомів психотерапевта) радістю життя, високим емоційним тоном, відчуттям щастя. Соціотерапевтичний контекст полягає у забезпеченні (зустрічі, диспути, дискусії тощо) входження молодіжних груп у сферу соціально-психологічного, освітнього, виховного впливу та полілогу про екзистенційні сенси, покликання людини та обрання стилю життя. Особа разом з модою засвоює вартості певного часу, які задають можливий спектр стилів життя, то надалі особа відтворює його в діях, вчинках, у виборі соціально значущих практик у житті.

Отже, життєвий стиль сучасної молоді (орієнтованої, перш за все, на зовнішні ознаки ідентифікації) містить вартості «речовизму» (опанування знаками моди), «гедонізму» (отримання задоволення), «прагматизму» (стиль «унісекс»), «номадизму» (стиль мігрантів, біженців). Відтак мода, як соціальний регулятор поєднує в собі стильові засоби статусної, престижної ідентифікації, вираження іншості, індивідуальної неповторності. Мода широко використовує індивідуальну потребу людини у «самовираженні» й утвердженні себе як моральної вартості. Цей аспект повинен зауважуватися у практиці психологічної допомоги, а ситуація особистого конфлікту стилів життя людей вимагає свого психологічного супроводу.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ У ПІЗНІЙ ДОРОСЛОСТІ

Пізня дорослість – це вік, коли зростає ймовірність появи кризи сенсоутворення. Розмірковуючи над сенсом свого щоденного існування, літня людина намагається осмислити життя у цілому. Екзистенційні переживання, які супроводжують ці роздуми, згідно екзистенційному аналізу австрійського психолога і психотерапевта Альфріду Ленгле, пов'язані з пошуком відповіді на такі питання: Чи я можу перебувати у цьому світі? Чи мені подобається жити? Чи я маю право бути такою людиною? Що я повинен робити? Відповіді на ці питання окреслюють певний рівень екзистенційної сповненості особистості. Дане дослідження присвячене дослідженню екзистенційних переживань людини залежно від рівня екзистенційної сповненості у контексті адаптивних здатностей та гармонійності міжособових стосунків.

Використані шкала екзистенції А. Ленгле і К. Орглер, методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд, методика дисгармонійності міжособових стосунків С. Духновського. Група досліджуваних складала 108 осіб (57 жінок і 51 чоловік) у віці від 60 до 84 років (середній вік – 66,9 років). За допомогою кластерного аналізу за методом К-середніх по досліджуваних виокремлено три групи (Wilks' Lambda: ,15143 approx. $F(4,208)=81,628$ $p<0,0000$). Порівняльний аналіз, проведений за методом однофакторного дисперсійного аналізу Шеффе при $p<0,05$, показав, що найвищі значення усіх маркерів екзистенційної сповненості виявились в представників третього кластеру, найнижчі – першого, середні – другого. На основі цих результатів, а також абсолютних значень показників кластерам були присвоєні такі назви: «Недостатня екзистенційна сповненість» (перший кластер), «Помірна екзистенційна сповненість» (другий кластер), «Достатня екзистенційна сповненість» (третій кластер).

Осіб з достатньою екзистенційною сповненістю виявилось 26% (N=28) від загальної кількості респондентів. Середній вік – 63,9 років. Їх характеризує достатня когнітивно-емоційна доступність ($P=107,93$), здатність до самодистанціювання та самотрансценденції виражені середньо ($SD=34,89$; $ST=73,03$). Мають достатньо сформоване почуття відповідальності за своє життя ($E=109,00$), здатні приймати власні рішення ($F=49,82$), переживають особисту причетність до подій, що відбуваються ($V=59,18$). Характеризуються внутрішньою відкритістю, що дає змогу відповідати на запити навколишнього середовища ($G=216,93$). На основі кореляційного (r -Пірсона при $p<0,05$) та факторного (метод головних компонент з варімакс-обертанням при $>0,55$) аналізів можна стверджувати, що когнітивно-емоційна доступність, з одного боку, і достатня відповідальність у прийнятті рішень, з другого, є незалежними факторами (другий та четвертий), які тісно пов'язані з екзистенційним сповненням

особистості у пізній дорослості. Прийняття відповідальності за свій життєвий шлях, активність у діяльності сприяє емоційному збагаченню на початку пізньої дорослості і підвищує здатність людини переживати значимість базових цінностей ($r=0,439$). Емоційно-ціннісному ставленню до світу на цьому рівні екзистенційної сповненості сприяє зниження дисгармонійності у міжособових стосунках ($r=-0,384$), особливо агресивності ($r=-0,460$) і конфліктності ($r=-0,398$). Помірна напруженість у стосунках впливає на створення внутрішньо вільного простору, необхідного для оцінки ситуації ($r=0,521$). Переживання емоційного комфорту та суб'єктивного благополуччя більше характеризуватиме тих, хто у пізньому віці виявляє більшу рішучість та відповідальність у влаштуванні свого життя ($r=0,594$). Особи старшого віку з достатньою екзистенційною сповненістю прагнуть адаптуватися до навколишнього світу, не втікаючи при цьому від щоденних проблем (перший фактор). Залишаючись у зоні особистого комфорту, може спостерігатись зростання напруження у міжособових стосунках (третій фактор), що може призвести до зниження адаптивності ($r=-0,551$), проблем у самоприйнятті ($r=-0,582$) та прийнятті інших ($r=-0,442$), а також до втечі від проблем ($r=0,435$). Невиправдано критичне ставлення до оточуючих і очікування негативного ставлення до себе провокує дистанціювання від людей ($r=-0,508$).

Осіб старшого віку з помірною екзистенційною сповненістю – 41,6% ($N=45$) від загальної групи досліджуваних. Середній вік складає 67,8 років. Їхня відкритість у сприйманні світу і доступність когнітивно-емоційної сфери для себе та інших нижча за середній рівень ($P=92,60$). Вони недостатньо дистанційовані по відношенню до самих себе, ($SD=29,64$), здатність емоційно долучитися до цінностей життя знижена ($ST=62,95$), готовність приймати відповідальні рішення наближається до низького рівня ($E=88,06$). Нерішучість і невпевненість ($F=41,09$) поєднуються з недостатньою відповідальністю і зниженою здатністю доводити до кінця рішення, прийняті на основі особистих цінностей ($V=46,97$). Можна стверджувати, що їхнє життя недостатньо наповнене сенсом ($G=180,67$). На основі факторного та кореляційного аналізів для цієї групи респондентів виявлено, що незважаючи на існуючі перешкоди, вони намагаються досягти емоційно-ціннісного сенсу життя (третій фактор) і прагнуть відповідально приймати рішення (четвертий фактор), намагаються досягти необхідного рівня адаптації (перший фактор) і знизити напруження у міжособових стосунках (другий фактор). Емоційній залученості людини до цінностей життя та її відкритості на цьому рівні екзистенційної сповненості сприяє краща адаптивність ($r=0,409$), насамперед, довіра до себе і позитивна самооцінка ($r=0,408$), схвалення життя оточуючих та їхнього ставлення ($r=0,368$). Екзистенційна сповненість зростатиме при збільшенні емоційного комфорту ($r=0,502$), кращій адаптивності ($r=0,587$), прийнятті себе ($r=0,461$) та інших ($r=0,445$), більшій інтернальності життєвої позиції ($r=0,443$) і меншому ескапізмі ($r=-0,345$). Цьому сприятиме також зменшення дисгармонійності у стосунках ($r=-0,339$), особливо зниження агресивності ($r=-0,436$). Переживання внутрішнього емоційного комфорту може знизити дисгармонійність у стосунках ($r=-0,324$), зокрема, відчуженості ($r=-0,344$).

Недостатня екзистенційна сповненість спостерігалась у 32,4% (N=35) досліджуваних. Середній вік складає 68 років. Їх характеризує когнітивно-емоційна недоступність для інших та закритість (P=72,77). Відсутність дистанції стосовно самих себе спричинює надмірну фіксацію на власних проблемах, думках, переживаннях, що в результаті може призвести до втрати орієнтації у подіях, що відбуваються (SD=22,80). Низька здатність до самотрансценденції свідчить про емоційну збідненість, яка робить людину «незрячою» у сприйнятті власних цінностей (ST=49,97). Вони з трудом приймають рішення, можуть бути бездіяльні, невпевнені та необов'язкові (E=74,00). Нерішучість (F=34,11) пов'язана з відсутністю персональної включеності у життя (V=39,88), зациклені на собі, емоційно нездатні до діалогу, відсторонені від світу (G=146,77). Кореляційний та факторний аналізи показали таке. Попри це вони мають бажання стати більш відкритим і доступним (третій фактор), однак є недостатньо відповідальними за своє життя (четвертий фактор). Шлях до рішучості вони бачать у домінуванні над іншими (шостий фактор). Більшої ясності своїх переживань досягатимуть адаптивні особи ($r=0,416$), які живуть у мирі з собою ($r=0,438$) і здатні до активного перетворення дійсності ($r=0,373$). Те, наскільки наповнене сенсом існування цих людей, залежить, зокрема, від інтернальності особистості ($r=0,373$). Активно включатись у життя можуть емоційно благополучні особи, які переживають вищий емоційний комфорт ($r=0,371$) і меншу дисгармонію у стосунках ($r=-0,369$), особливо меншу напруженість ($r=-0,444$) і відчуженість ($r=-0,357$). Це також молодші за віком люди ($r=-0,400$). Зростанню відповідальності сприятиме переживання людиною емоційного комфорту ($r=0,353$), і це доступніше є молодшим за віком особам ($r=-0,380$). Особи з недостатньою емоційною сповненістю переживають помірну напруженість у стосунках з іншими (перший фактор), і помірно адаптовані до оточення (другий фактор). Зниженню конфліктності у стосунках сприятиме прийняття оточуючих ($r=-0,334$), напруженості – менша втеча від життєвих проблем ($r=0,485$), а відчуженість у стосунках зростатиме з віком ($r=0,371$).

Отож, екзистенційні переживання у пізній дорослості (60+ років) визначаються рівнем екзистенційної сповненості і залежать від адаптивності і гармонійності стосунків.

ЗАЗДРИСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Феномен заздрості здавна тривожить людей і викликає суперечки та дискусії в різних галузях культури: у філософії, мистецтві, етиці, психології. У психології також наразі не вдається виструнчити бачення феномену заздрості в єдину систему або цілісну модель, не говорячи уже про певну загальноновизнану теорію. Навіть належність до певного типу психологічних феноменів досі дискутується: одні дослідники відносять заздрість до емоційної сфери (розглядають як почуття), інші – до мотиваційної (як вияв мотивації досягнення за умови стаавлення до реальних або уявних успіхів або переваг інших, які особа розцінює як загрозу самоцінності, що спричиняє негативні переживання або дії. Часто заздрість розглядають як рису особистості або як ставлення до нерівності людей за умови неадекватної самооцінки (як завищеної, так і заниженої, що викликає стан безпорадності, переживання неспроможності досягнути бажаного [1]. Або поєднують емоційну та мотиваційну сферу, називаючи заздрість неприязно-ворожим почуттям до особи, що володіє тим (предметом, статусом, успіхом, можливостями, ресурсами, особистісними рисами тощо), що пристрасно бажає мати той, хто заздрить. Можна ще довго наводити визначення феномену заздрості, але звернімо увагу, що у переважній більшості визначень заздрість представлена як негативно емоційне забарвлене переживання або ставлення до успіхів або переваг інших, в якому суб'єкт концентрується на власній обмеженості, дифіцитарності, на переживанні браку чогось у себе. Звернімо увагу, що в літературі і побутових розмовах часто виокремлюють два різновиди заздрості: „білу” (позитивну для суб'єкта заздрості, таку, що активізує його діяльність, скеровує до саморозвитку, творчості) і „чорну” (негативну, яка змушує не лише знецінювати того, кому заздрять, а часто штовхає до ворожнечі, непереборного бажання заволодіти предметом заздрості або й знищити його (щоб нікому не дістався). Інколи агресія заздрисника скеровується на того, хто володіє об'єктом заздрості, і виникає бажання нанести шкоду чи навіть знищити того, хто тим предметом володіє.

Психоаналітики слушно вважають, що «чорний» різновид заздрості має невротичну природу. Можна цілком погодитися з М. Кляйн, яка вважала, що природа заздрості як почуття роздратування, гніву, образи, що виникає у особи, яка не може знести споглядання (знання), що хтось інший володіє та насолоджується тим об'єктом, котрий є бажаним для неї самої, криється в особливостях об'єктних стосунків [2].

Деякі автори розглядають заздрість як комплексне амбівалентне переживання особливого роду внутрішній конфлікту: тяжіння до предмета, що приваблює і неприйняття його власника. Часто підґрунтям заздрості вважають комплекс неповноцінності, страх соціального відторгнення, сумнів, що виникає через переживання пених недоліків, світоглядної та сенсової порожнечі, внутрішньої дисгармонії тощо.

Особа, що переживає заздрість, на тлі компенсаторних або захисних механізмів має шанс невинувато підвищити самооцінку, що стає неадекватно завищеною. Така деструктивна боротьба за збереження власної самоповаги приводить до намагання знецінити не лише переваги або успіхи інших, а й загалом принизити особистість тих, кому заздрають.

Існує не лише багато підходів до визначення сутності та природи феномену заздрості, а й розроблено достатньо багато класифікацій заздрісної поведінки за різними основами: за наслідками заздрості; залежно від ступеня активності суб'єкта-носія активна „*заздрість-неприятність*” та пасивна „*заздрість-зневіра*”; за мотивацією поведінки „*заздрість-вимогливість*”, „*заздрість-безнадійність (безсилля)*” і „*заздрість-суперництво*”; за „відтінком” заздрості та інші.

Видається корисним як з теоретичного так і з практичного пункту бачення поділ заздрощів за наслідками на *конструктивні* (що допомагають мобілізуватися та сприяють мотивації, є рушійною силою діяльності), *деструктивні* (які руйнують не лише взаємостосунки з іншими, а й розладнують, нищать власну особистість суб'єкта заздрості) та *амбівалентні* (що можуть водночас впливати на особу конструктивно та деструктивно). Такий поділ дозволяє визначити, як впливатимуть переживання заздрості на самооцінку та саморозвиток суб'єкта заздрості і водночас може слугувати і маркером адекватності його самооцінки особи.

Вплив заздрості на самооцінку зауважують в психологічній літературі давно, але однакостійності наразі і тут немає. На думку К. Баррет, заздрість відіграє роль механізму виділення, збереження або досягнення доступу до того, що подобається, повідомляючи одночасно іншим, що є цінним для цієї людини [4]. М. Сілвер і Дж. Сабіні розглядають заздрість як спосіб захисту самооцінки у формі критики і агресії до тих, хто може слугувати ідеалом в якомусь ракурсі або сенсі [5]. Однак існує й інша думка: не заздрість приводить до захисту самооцінки, а невдалий захист самооцінки, яка знизилася в результаті порівняння з іншими, викликає заздрість, що за допомогою заздрості забезпечується захист соціальної репутації. Часто заздрість розглядають як прагнення до рівності, своєрідне трактування справедливості, що штовхає особу до активних (часто агресивних) дій. На думку М. Оссовської, особливістю заздрісних людей є схильність до ревнивого контролю за чужим життям [3]. Не претендуючи на роль арбітра у дискусії підходів до ролі заздрості в процесі формування та динаміки самооцінки особистості та загалом погоджуючись з цими ідеями, можна висловити припущення, що заздрість варто розглядати як яскравий маркер неадекватної самооцінки: за наявності деструктивної заздрості, що примушує особу болісно переживати наявність у когось того, до чого вона прагне сама, але переконана у неможливості цього бажаного, вона переживає цю свою відмінність як травму. Це і зумовлює відхилення її самооцінки від адекватної як у бік зниження самооцінки («у мене бракує бажаного успіху – я поганий, я гірший за інших»), так і у бік завищення («я не можу досягнути того, що хочу, то я собі вигадую набагато більше чогось іншого і буду цим хвалитися, щоб самому у це повірити»). Конструктивна заздрість, як за-

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

хоплення перевагами або здобутками іншого, дозволяє окреслити мету та обрати шляхи її досягнення і мотивує особу до розвитку, є маркером адекватності самооцінки особистості водночас сприяє утриманню і розбудові адекватності самооцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адлер А.* Наука жить / Альфред Адлер; [Пер. с англ.]. – Киев : Port-royal, 1997. – С. 56-60.
  2. *Кляйн М.* Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников / Пер. с англ. – Санкт-Петербург : Б. С. К., 1997 – 357 с.
  3. *Оссовская М.* Рыцарь и буржуа. Исследование по истории морали / пер. с польск. К. В. Душенко ; общ. ред. А. А. Гусейнова. – Москва, 1987. – 359 с.
  4. *Barret K. C.* A Functionalist Approach to Shame and Guilt / eds. Tangney J. P., Fisher K. Self-conscious emotions : The psychology of shame guilt, embarrassment, and pride. N. Y., 1995. – P. 25-63.
  5. *Silver M., Sabini J.* The social construction of envy // J. of the Theory of Social Behavior. 1986. № 8. – P. 45-59.
-
1. *Adler A.* Nauka zhit' / Al'fred Adler; [Per. s angl.]. – Kiev : Rort-royal, 1997. – S. 56-60.
  2. *Klyajn M.* Zavist' i blagodarnost'. Issledovanie bessoznatel'nyh istochnikov / Per. s angl. – Sankt-Peterburg : B. S. K., 1997 – 357 s.
  3. *Osovskaya M.* Rycar' i burzhua. Issledovanie po istorii morali / per. s pol'sk. K. V. Dushenko ; obshch. red. A. A. Gusejnova. – Moskva, 1987. – 359 s.
  4. *Barret K. C.* A Functionalist Approach to Shame and Guilt / eds. Tangney J. P., Fisher K. Self-conscious emotions : The psychology of shame guilt, embarrassment, and pride. N. Y., 1995. – P. 25-63.
  5. *Silver M., Sabini J.* The social construction of envy // J. of the Theory of Social Behavior. 1986. № 8. – P. 45-59.

КОМПОНЕНТИ ОСОБИСТІСНОЇ ЗДІЙСНЕННОСТІ

Проблема емпіричного об'єктивування характеристик особистісного самоздійснення може бути розв'язана, якщо обґрунтувати одиниці дискретності особистісного самоздійснення, які водночас мають бути ідентичними із змістом його процесу. Реалізація такого обґрунтування була означена нами за мету дослідження. Гіпотези дослідження: 1) теоретичне припущення, що психологічні ресурси є одиницями дискретності особистісного самоздійснення, 2) емпіричне припущення, що фіксована структура психологічних ресурсів характеризує завершеність особистісного самоздійснення відносно певної життєвої задачі. Особистісне самоздійснення ми тлумачимо, як ресурсно зумовлений процес рефлексивного розгортання людиною власної сутності в ході самозміни через інтерпретування контроверзів персоналізації та персоніфікації. Функціональним виявом особистісного самоздійснення ми визначили психологічну ресурсність, яку визначаємо, як уміння людини актуалізувати власні ресурси, тобто свідомо оперувати ними, а саме: знати їх, уміти вміщувати та оновлювати. Ресурси ми характеризуємо як опори інтерпретації людиною осягнення, отриманого нею у її екзистенціальному досвіді, необхідні для переведення потенцій власної сутності в особистісну форму та реалізації можливості здійснитися відносно істини. Оскільки способом буття людини у світі В. Знаковим вказано саморозуміння, а його механізмом, на погляд Н. Чепелевої, є інтерпретація, то ймовірним є те, що психологічні ресурси як опори інтерпретації можуть бути одиницями уможливлення особистісної здійсненності.

Вважаємо, що для уможливлення дискретного опису особистісного самоздійснення емпіричним способом доцільно за аналогію з поняттям А. Ленгле «екзистенціальна здійсненність» прийняти поняття «особистісної здійсненності». На наш погляд, емпірично екзистенціальна здійсненність і особистісна здійсненність можуть збігатися на загальному рівні, але є несхожими у характеристиках, оскільки за персоналістичного підходу процеси здійсненності розглядаються, як кроки до «нової особистості», а за онтологічного – як миттєве перетворення особистості.

На основі даних щодо співвідношення понять здійснення і здійсненності, а також умовиводу про психологічну ресурсність як здатність людини оперувати власними ресурсами, що є функціональним виявом процесу особистого самоздійснення, та про психологічні ресурси як одиниці уможливлення особистісної здійсненності, ми зробили такі висновки щодо особистісної здійсненності: 1) функціонально особистісна здійсненність є дискретним показником завершеності процесу особистісного самоздійснення відносно певної життєвої задачі, 2) змістовно особистісна здійсненність виявляється як ресурсний стан, що уможливорює втілення людиною

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

розв'язання власної життєвої задачі у вчинку. Обґрунтування теоретичних засад дослідження дало змогу перейти до розв'язання емпіричних завдань.

В емпіричному дослідженні консервативної структури психологічних ресурсів, а також у розробці та апробації психологічного опитувальника особистісної здійсненності (ОЗ) взяли участь усього 542 осіб віком 18-77 років. За результатами емпіричного дослідження, що були перевірені за допомогою багатофакторного, кластерного, класифікаційного аналізу, було з'ясовано та схарактеризовано структуру особистісної здійсненності. Зокрема, за результатами експлораторного факторного аналізу (факторна вага >0,7) встановлено двофакторну структуру особистісної здійсненності, що загалом пояснює 87,7% дисперсії. Конфірматорний багатофакторний аналіз (Principal components, Varimax normalized) виявив чіткий поділ характеристик ОЗ на компоненти зовнішньої і внутрішньої форми ОЗ (табл.1).

Таблиця 1.

Факторні навантаження характеристик ОЗ (факторна вага >0,7)

	Factor - 1	Factor - 2
Чітко поставлені цілі	0,913562	0,247579
Прийняття Іншого	0,899805	0,227829
Зовнішня форма особистісної здійсненності	0,965550	0,254447
Продуктивне усамітнення	0,179470	0,829818
Відповідальність за власні вчинки	0,280517	0,777765
Внутрішня форма особистісної здійсненності	0,273796	0,961309
Загальний рівень особистісної здійсненності	0,765483	0,626766

До фактора 1 (69,7%) увійшли характеристики і загальний показник зовнішньої форми особистісної здійсненності, а також загальний рівень ОЗ; до фактора 2 (18%) – характеристики і загальний показник внутрішньої форми особистісної здійсненності.

Інтерпретація характеристик особистісної здійсненності є такою. 1. Чітко поставлені цілі. Уміння самостійно і ясно формулювати власні життєві цілі різного масштабу і перспективності. Здатність відрізнити власні цілі від запропонованих чи, навіть, нав'язаних іншими. Майстерність у поєднанні і реалізації власних цілей разом із тими, що їх висунули інші. Сформульовані цілі не є кон'юнктурними, а пов'язані із загальною життєвою перспективою. Своєю чергою це зумовлює послідовність у саморозвитку і, згодом, індивідуальність життєвого шляху. 2. Прийняття Іншого. Відсутність поспіху у дистанціюванні від Іншого на основі упереджень чи недостатньої інформації. Мужність спостерігати і робити висновки під час діалогу. Сприймання труднощів у спілкуванні з Іншим та непорозумінь з ним, як власної життєвої задачі, водночас задачі не на підкорення, а на розуміння. Визнання інакшості Іншого і відмова від домінування у взаєминах. Дистанціювання від Іншого лише за наявності фактів його руйнівного впливу на власну особистість. 3. Зовнішня форма особистісної здійсненності (бути зрозумілим для інших). Уміння чітко висловлюватися, послідовність і до певної міри передбачуваність у діях. Здатність пояснювати власні наміри чи дії іншим, водночас не

чутися таким, що змушений виправдовуватися. Знання очікувань інших та уміння не надто їх розчаровувати. Готовність до взаємодії з іншими, що уможливорює і співпрацю.

4. Продуктивне усамітнення. Усамітнення саме для чогось, а не від когось. Розрізнення потреби в усамітненні і причин самотіння. Здатність організувати зовнішній простір і виокремити час для міркувань і рефлексії. Відсутність прагнення відволікатись, якщо є питання, що потребують роздумів і самостійного прийняття рішення. Уміння виокремлювати час для продуктивної роботи. Відмова від жалкування щодо минулого і фантазувань щодо майбутнього, рішучість реалізовувати власні цілі на тепер. Уміння реорганізувати власний внутрішній простір, тобто не надто захарашувати його інформацією, а також вивільнювати у ньому місце для нового досвіду чи, навіть, осяяння.

5. Відповідальність за власний вибір. Уміння прогнозувати наслідки власних дій та бачити власні вчинки у життєвому масштабі, а не лише у межах певної ситуації. Здатність до етичного вибору, що може не збігатися у найближчій життєвій перспективі із встановленими правилами чи вимірами раціональності. Здатність розрізняти прагматизм і милосердність за визначення власних пріоритетів. У зв'язку із чуттям власного покликання уміння вирізняти випадок-триггер і випадок-атрактор.

6. Внутрішня форма особистісної здійсненності (бути зрозумілим для себе). Здатність не брехати самому собі. Уміння пояснювати будь-що самому собі, тобто інтерпретувати виходячи з власного досвіду водночас з урахуванням нової інформації. Відчуття осмисленості власних вчинків. Здатність тлумачити причини власних дій і прогнозувати наслідки власних намірів. Уміння вербалізувати власні відчуття, почуття, мотиви дій, що дасть змогу надати їх рефлексії. Переважання системної рефлексії над самозвеличенням чи самоприниженням. Уміння охарактеризувати себе влучно, з певним гумором, виокремлюючи сильні сторони і формулюючи очікування щодо самого себе.

7. Загальний рівень особистісної здійсненності. Чуття завершеності певного життєвого етапу, часто не пов'язаного прямо з соціальною ситуацією чи віком. Усвідомлення певних власних уявлень, очкувань, як ілюзорних. Водночас відсутність жалю за втраченими ілюзіями. Певна систематизація власного життєвого досвіду з акцентуванням досягнень і втрачених можливостей. Ревізія невикористаних шансів і виокремлення з них тих, що визнаються за актуальні. Можливість охарактеризувати себе, як людину, яка здатна самостійно вибрати, які можливості їх реалізувати.

Різниця між сумою балів зовнішньої і внутрішньої форми особистісної здійсненності у 6 і більше балів інтерпретується, як дисгармонійність особистісного самоздійснення. Зокрема, переважання зовнішньої форми особистісної здійсненності свідчить про прагнення людини бути більшою мірою зрозумілою іншим, ніж собі, що перетворює її особистісне самоздійснення на особистісне зростання. Домінування внутрішньої форми особистісної здійсненності над зовнішньою (що встановлено у 12% досліджуваних) може бути ознакою «внутрішньої еміграції», що є наслідком соціального відчуження.

Результати проведеного дослідження щодо особистісної здійсненності дали змогу охарактеризувати її як ресурсний стан, що уможливорює втілення людиною розв'язання власної життєвої задачі у вчинку.

КАТАТИМНО-ІМАГІНАТИВНА ПСИХОТЕРАПІЯ: СПІЛЬНІСТЬ З ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЄЮ І ВІДМІННОСТІ ВІД НЕЇ

Кататимно-імагінативна психотерапія (Katathym-Imaginative Psychotherapie) являє собою психотерапевтичний метод, що розвивається з кінця 40-х років ХХ ст. німецьким психотерапевтом Ханскарлом Лейнером (1919-1996) (H. Leuner). Суть методу полягає в роботі зі «снами наяву» (Tagtraum).

Кататимно-імагінативна психотерапія вважається «найбільш організованим і систематизованим методом імагінативної психотерапії» (Singer, 1978) і характеризується двома головними активними компонентами: активізацією переживання за допомогою символічних імагінацій, що відбувається під контролем психотерапевта, і подальшої когнітивною обробкою, що здійснюється відповідно до концепції глибинної психології. Таким чином, концептуально кататимно-імагінативна психотерапія виходить з того, що імагінації відображають несвідомі конфлікти, які згодом можуть розшифруватися і оброблятися в контексті біографії пацієнта.

Теоретична концепція кататимно-імагінативної психотерапії лежить в рамках психоаналітичної традиції. Кататимне переживання образів активізує психічні функції, які відповідають первинним процесам в розумінні З.Фрейда. Метод кататимно-імагінативної психотерапії одночасно перетворює структуру Его, і пропонує підхід до його творчого розширення (Leuner, 1980, 1985; Wächter, 1984, 1986; Bartl, 1984).

Загальним для обох методів, і для психоаналізу, і для кататимно-імагінативної психотерапії, є використання основних психоаналітичних і глибинно-психологічних концепцій з метою сприяння пацієнтові в розумінні його несвідомих конфліктних відносин до об'єктів, їх коренів і актуальних проявів і, завдяки цьому, відкриття можливості нового коригуючого емоційного досвіду, а також зміни в мисленні і поведінці.

Головна відмінна риса кататимно-імагінативної психотерапії полягає у введенні нового параметра - «сну наяву», як несвідомого матеріалу для його носія. Результатом цього є модифікації основних відомих аналітичних понять - регресії, перенесення і контрперенесення, опору і робочих стосунків.

Обидва методи, і психоаналіз, і кататимно-імагінативна психотерапія індукують регресію до ранніх, вільних від конфліктів фаз (Spitz, 1954/1955; Leuner, 1980). На відміну від психоаналізу, в кататимно-імагінативній психотерапії здійснюється переклад терапевтичного процесу на довербальний, імагінативний рівень.

Обидва методи розглядають фантазію і символіку як дзеркало несвідомих і підсвідомим імпульсів. Як в звичайному сновидінні, так і у «сні наяву» символізація

відбувається переважно в архаїчному, первинно орієнтованому середовищі. Але у «сні наяву» завдяки зміщенню енергетичних зарядів стає можливим встановлення в регресивному середовищі нового структурного порядку (Leuner, 1980, 1985).

Відмінною рисою є те, що в кататимно-імагінативній психотерапії, на відміну від психоаналізу, як правило, не відбувається розвитку неврозу перенесення. Для цього є такі підстави.

1. Структурування терапії, особливо на початковому ступені, за допомогою виділення підтримуючих мотивів і використання підтримуючих інтервенцій.
2. Розвиток так званого «двомірного переносу» (Leuner, 1985) шляхом введення компонентів регресивно-анаклітичної прогресивної партнерської позиції (Peer-Position). У контрольованій регресії, що відбувається підконтролем терапевта, пацієнт перебуває з ним у стосунках відданості (анаклітична ситуація) і може при цьому делегувати терапевтові функції Его (наприклад, контроль над реальністю).
3. У кататимно-імагінативній психотерапії здійснюється проекція генетичного переносу на імагінативної рівень, що позначалося Лейнер як «невроз проекції» (Leuner, 1980, 1981). Проекція пов'язаних з перенесенням емоцій на терапевта відбувається досить пізно і лише в незначному обсязі.
4. Загальна тривалість лікування (в 2/3 випадків менше, ніж 30 сеансів) протидіє виникненню неврозу перенесення (Malan, 1965; Loch, 1967).

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейнер Ханскарл. Основные принципы и терапевтическая эффективность метода направленного аффективного воображения / Пер. с англ. И.И.Нагорной, З.Г.Кисарчук под ред. З.Г. Кисарчук. – Киев.: «Киевское общество символдрамы», 2000, С. 1-41.
2. Лейнер Ханскарл. Психотерапия базисных расстройств при помощи символдрамы / Пер. с англ. Д.Г.Залесского, И.И.Нагорной. Символ и Драма. Сцена психотерапевтического пространства. – Харьков, 2000, № 2 (2), С. 22-42.
3. Лейнер Ханскарл. Кататимное переживание образов. Пер. с нем. – М.: Эйдос, 1996. – 253 с.
4. Хайгл-Эверс А., Хайгл Ф., Отт Ю., Рюгкр У. Базисное руководство по психотерапии. – СПб.: Речь, Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2001. – 784 с.

Інга Ростиславівна Петровська

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Громадянська ідентичність особистості – це складне багаторівневе особистісне утворення, що є результатом самокатегоризації, осмислення (надання сенсу-цінності) своєї належності до спільноти громадян і держави та суб'єктивного ставлення (емотивного та конативного) особи до свого членства. Громадянська ідентичність розглядається нами як різновид організаційної ідентичності, де об'єктами громадянської ідентифікації (аналогічно до об'єктів організаційної ідентифікації) є спільнота громадян (аналог колективу організації; спільнота зі спільними і типовими проблемами організації їхнього життя, що об'єднані територією, на якій діють закони певної держави) і держава (організація в цілому; держава як організація суспільства).

Становлення громадянської ідентичності особистості носить стадіальний характер і відбувається в процесі громадянської соціалізації, яку, запропоновано розглядати як процес засвоєння індивідом соціального досвіду громадянськості (норм і цінностей громадянської культури, зразків громадянської поведінки, знань і уявлень щодо держави, громадянства тощо) шляхом включення в організаційне середовище держави і систему соціальних зв'язків із іншими громадянами.

Засновуючись на особливостях соціального розвитку особистості (особливостях формування її соціального досвіду), що охоплює сфери свідомості, спілкування та діяльності і передбачає: формування і розвиток свідомості, світогляду людини (засвоєння поглядів, інтересів, соціальних цінностей, ідеалів); оволодіння культурою, властивою даному суспільству, соціальній спільності (правилами, нормами і шаблонами поведінки); засвоєння соціальних ролей, навичок спілкування, самовияву в середовищі життєдіяльності; накопичення досвіду соціальної поведінки (Москаленко, 2013), основних фазах становлення особистості (адаптації – засвоєння соціальних норм і цінностей; індивідуалізації – прагнення особистості до власної персоналізації, самоактуалізації; інтеграції – інтеграція в соціальну групу, в якій відбувається розкриття її можливостей) (Петровський, 2003), стадіальному характері становлення ідентичності (Еріксон, 1996; Марсія, 1966; Колотаєв & Улибіна, 2012; Максименко, 2006; Жадан, 2017) та особливостях громадянської соціалізації як різновиду організаційної соціалізації (Петровська, 2018), пропонуємо виокремлювати чотири етапи становлення громадянської ідентичності: **інформаційно-перцептивний, змістовно-нормативний, ціннісно-смісловий та інтеграційно-ідентифікаційний** (рис. 1).

Інформаційно-перцептивний етап (охоплює дошкільний і ранній шкільний вік) є етапом початкової поінформованості, незрілого усвідомлення, характеризується наявністю фрагментарних і несистематичних уявлень/знань щодо громадянства, держави і т.п., що формуються у результаті фіксування повідомлень (переважно неяс-

них) щодо громадянських норм та цінностей, спостереження громадянської поведінки інших. Цьому етапу відповідає так звана протоідентичність (Колотаєв & Улибіна, 2012), коли власна громадянська ідентичність ще не є проблематизованою (рівень рефлексії нульовий) і сприймається як природний стан за фактом належності до спільноти громадян і держави.

Змістовно-нормативний етап (охоплює середній шкільний/підлітковий вік) характеризується формуванням уявлень про соціальну роль громадянина, обізнаністю щодо системи громадянських прав та обов'язків, ідеалів та цінностей, а також формуванням уявлень про себе як про подібного до громадян своєї держави і відмінного від громадян іншої держави (самокатегоризація); починає зароджуватися система громадянських настановлень. Цьому етапу відповідає так звана *репродуктивна* ідентичність (Колотаєв & Улибіна, 2012) з частковою відрефлексованістю. Конструювання дискурсу ідентичності спирається на норми і настанови, отримані з авторитетного джерела («справжній громадянин – це...») (Жадан, 2017).

Ціннісно-смісловий етап (охоплює юнацький вік) передбачає виокремлення і обґрунтування для себе ціннісно-сміслових основ власної життєвої концепції, визначення спрямованості інтересів, зокрема щодо громадсько-політичної сфери, формування уявлень про себе як громадянина та ціннісно-оцінного ставлення до своєї громадянської належності. Цьому етапу відповідає так звана *продуктивна* ідентичність (Колотаєв & Улибіна, 2012).

Інтеграційно-ідентифікаційний етап (охоплює період ранньої дорослості) характеризується кристалізацією, сформованістю ставленнєвих (когнітивних, афективних, конативних), ціннісно-сміслових, просторово-часових (самореалізація) та діяльно-перетворюючих (суб'єктна активність) аспектів особистості, що сприяє формуванню психічного новоутворення (особистісного конструкту) – громадянської ідентичності. Цьому етапу відповідає так звана *метапродуктивна* ідентичність (Колотаєв & Улибіна, 2012).

Рис. 1. Етапи становлення громадянської ідентичності особистості

Отож, представимо особливості наповнення компонентів громадянської ідентичності на кожному етапі її становлення.

Інформаційно-перцептивний етап: *когнітивний компонент* – фрагментарні уявлення/знання щодо громадянства та держави; *ціннісний компонент* – громадянські цілі і цінності не рефлексовані; *емоційно-мотиваційний компонент* – провідний мотив громадянської ідентифікації – орієнтувально-пізнавальний, громадянські настановлення не сформовані; *поведінковий компонент* – громадянська активність не актуалізована, мінімальна залученість в організаційний простір держави.

Змістовно-нормативний етап: *когнітивний компонент* – уявлення про себе як про подібного до громадян своєї держави і відмінного від громадян іншої держави (самокатегоризація); уявлення про соціальну роль громадянина; обізнаність щодо громадянських прав та обов'язків; *ціннісний компонент* – часткова відрефлексованість

державницьких цінностей та цінностей громадянської спільноти; *емоційно-мотиваційний компонент* – провідні мотиви громадянської ідентифікації – мотиви афіліації та захисту, зароджуються громадянські настановлення; *поведінковий компонент* – громадянська активність носить ситуативно-спонтанний характер, регулюється настановами, нормами і правилами, отриманими з авторитетного джерела, залученість в організаційний простір держави є середньою.

Ціннісно-смысловий етап: *когнітивний компонент* – актуалізовані процеси самовизначення, зокрема про себе як громадянина; побудова життєвих планів, зокрема, у контексті можливостей самореалізації в державі; *ціннісний компонент* – формування ціннісно-смыслових основ власної життєвої концепції, ціннісно-оцінне ставлення до своєї громадянської належності – суб'єктивна значущість, важливість членства, що інтерпретується як таке, що сприяє (чи ні) самоповазі та позитивному самоставленню; вибіркоче поділяння-прийняття / не прийняття державницьких цінностей та цінностей громадянської спільноти; *емоційно-мотиваційний компонент* – провідні мотиви громадянської ідентифікації – мотиви самовизначення та самоповаги, громадянські настановлення у стадії формування; *поведінковий компонент* – прагнення визначитися із сферами та формами громадянської активності, переважання внутрішньої детермінованості громадянської активності, залученість в організаційний простір держави є високою.

Інтеграційно-ідентифікаційний етап: *когнітивний компонент* – сформоване чітке уявлення про себе як громадянина; кристалізація громадянських поглядів та переконань (зникають сумніви часів юності), що зумовлює відповідну громадянську позицію; усвідомлення особистої відповідальності за своє життя, життя близьких, долю держави і суспільства; *ціннісний компонент* – осмислення та надання своїй громадянській належності сенсу-цінності, обрання активної позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей (соціокультурних, громадянських, державницьких); *емоційно-мотиваційний компонент* – громадянські настановлення сформовані, зміст та забарвленість яких залежать від успішності практичної реалізації власних життєвих планів у організаційному просторі державі, провідні мотиви громадянської ідентифікації – мотиви соціальної самореалізації та покращення благоустрою держави і громадян; *поведінковий компонент* – максимальна практична включеність в організаційний простір держави (політичний, правовий, економічний тощо), громадянська активність внутрішньо детермінована, у відповідності до сформованої власної громадянської позиції.

Таким чином, становлення громадянської ідентичності особистості відбувається в процесі громадянської соціалізації за допомогою інститутів соціалізації мікросередовища (сім'я, близьке оточення особи) та макросередовища (культура, освітні заклади, ЗМІ, громадські організації тощо), носить стадіальний характер, проходить нерівномірно: спостерігаються як «спокійні», так і кризові періоди, і формується в міру усвідомлення і відрефлексування свого місця, ролі і ступеня активності в системі взаємодії з державою та іншими громадянами.

Вікторія Анатоліївна Гупаловська

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ СЕКСУАЛЬНОСТІ ОСОБИ

У сучасному динамічному світі, коли швидко змінюються технології, цінності, в умовах глобалізації та взаємної проникності культур, ревізії традицій людина часто опиняється в умовах кризи ідентичності та рольових моделей. Переділ гендерного простору на тлі кризи маскулітності та ресексуалізації жінок, призвів до перегляду патернів статево-рольової поведінки. Живучи зараз на зламі тисячоліть, молодь та й особи у віці середньої зрілості можуть обирати ціннісно-рольові моделі з-поміж традиційних, і непритаманних нашій культурі, патріархальних і більш демократичних, авторитарних чи егалітарних, сучасних і тих, що родом з минулого, а множинність вибору породжує кризу сумісності статевого та рольових експектацій, які потребують гнучкості та відповідності до умов – адаптивності. Адаптивні гендерні та сексуальні сценарії виступають репрезентантами здорових стосунків, які в свою чергу, слугують однією із заporук репродуктивного здоров'я як окремих осіб, так і нації загалом.

Однак дослідження сексуальності завжди зустрічало низку перешкод в силу специфічності сфери досліджень, яка викликає певні психологічні бар'єри. Насамперед, не дивлячись на відсутність заборон у сучасному медіа-просторі, говорити на будь-яку тему, тема сексуальності викликає багатозначну посмішку і свідчить начебто про «стурбованість» особи, яка про дану тему говорить. Виключення становлять хіба що висловлювання лікарів. Мабуть, у 18 столітті таку ж реакцію викликали б слова про необхідність миття рук, волосся, тіла чи гігієни ротової порожнини ... Отже, не дивлячись на «незабороненість», тема продовжує бути «соромітською», маргіальною...

Не дивлячись на те, що тема сексуальності завжди викликає емоцію, поінформованість населення бажає кращого. Хоча доступними стали доволі інформативні та якісні джерела знань, молодь часто володіє знаннями на рівні анекдотів, усної народної творчості, відеокліпів та порнофільмів.

Якщо говорити про наукові дослідження, то дослідник стикається з низкою явищ, які можуть викривити об'єктивність отриманих результатів. По-перше, при опитуванні в групі завжди починаються «смішки» і обмін враженнями, особливо серед студентської молоді. Деякі питання психодіагностичних методик, скерованих на вивчення особливостей сексуальності, опитані залишають без відповіді, що унеможлиблює отримання результатів.

Наступною проблемою є те, що методики для вивчення особливостей сексуальності містять велику кількість питань, що не дуже подобається досліджуваним. В ході опитування вони часто відмовляються заповнювати бланки з питальниками до кінця. Звісно, існує певний відсоток зацікавлених осіб, відкритих до питань і результатів

опитування. Але група опитаних, сформована лише із зацікавлених осіб, не відповідає критеріям репрезентативності.

Існує також недостатня кількість психодіагностичних методик українською (російською) мовою, які б дали змогу всебічно вивчити феномен сексуальності. Більшість із них складені англійською мовою переважно американськими науковцями, не перекладені, не пройшли процедур адаптації та валідації. Частина з них є поверхневими тестами, які містять 5-10-15 запитань, і не можуть бути інструментами для наукових досліджень.

Про вплив особистих якостей дослідника на відповіді респондентів зазначав ще А. Кінзі – піонер світової сексологічної науки, який розпочав дослідження ще у 40-і роки ХХ століття. До прикладу, опитувати молодих чоловіків не варто молодим привабливим жінкам, інакше результати будуть необ'єктивними, а відповіді на питання будуть наче «для цієї жінки». Зазвичай опитувані чоловіки за таких умов хочуть здаватися «сильнішими», «привабливішими», а отже перебільшують власні можливості і результати.

Не варто забувати також про ефект Хоторна, який був відкритий американськими дослідниками в однойменному місті, де опитувані під час експериментів намагалися «догодити» дослідникам і показати ті результати, яких нібито науковці від них очікували. Не варто також виключати імовірність з боку респондентів відповідей «всупереч» очікуваним дослідниками результатів.

Таким чином, не дивлячись на те, що сексуальність, як і репродуктивність притаманна кожній людині, оскільки закладена природою з метою продовження існування виду, реалізовуватися ця властивість у сучасної людини у багатовимірному, мінливому світі може доволі різноманітно. А виявити психологічні прояви та особливості сексуальності, щоб примножити об'єктивні знання про цей багатогранний феномен доволі непросто.

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ ВАЖКИХ СИТУАЦІЙ ДІВЧАТАМИ І ХЛОПЦЯМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Період підліткового віку є складним етапом життя людини у зв'язку з багатьма факторами. В цей час відбувається своєрідний перехід від дитинства до дорослого життя – у дівчат і хлопців формується почуття дорослості, актуалізуються потреби в самоствердженні та самореалізації. Разом з тим, підлітки є ще не достатньо зрілими в особистісному й емоційному плані, часто почувають свою життєву безпорадність, відчуженість від світу дорослих. Через це вони стають вразливими, гостріше реагують на труднощі, з якими стикаються. Здатність конструктивно поводитись у важких життєвих ситуаціях та використовувати ефективні способи їхнього вирішення забезпечує успішність соціальної адаптації підлітків, а також має вагомий вплив на їхній особистісний розвиток. Відтак, необхідним та актуальним є вивчення того, якими способами дівчата й хлопці підліткового віку поведуться у важких ситуаціях, а також з якими їхніми характерологічними та особистісними особливостями пов'язані ці способи.

Для визначення особливостей вирішення складних життєвих ситуацій у підлітковому віці було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 40 підлітків (13-14 років), серед яких 20 дівчат і 20 хлопців. Для дослідження використано методику «Вирішення важких ситуацій» Я. Боукала в модифікації О.Ю. Михайлової, в результаті якої визначалась схильність підлітків до таких способів поведінки у важких ситуаціях, як: втеча, порівняння своїх проблем з проблемами інших, наркотизація, механізми зниження психічної напруги, компенсація, вербальна агресія, агресія до людей, агресія до предметів, агресія до себе, інтрапунітивне ставлення до ситуації, зростання зусиль для досягнення мети. Також у дослідженні використовувався опитувальник для визначення типів акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека й опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової. Для опрацювання емпіричних даних дослідження використовувались порівняльний аналіз за t-критерієм Ст'юдента та кореляційний аналіз за критерієм Пірсона ($p \leq 0,01$), виконані в комп'ютерній програмі Statistica 8.0.

Порівняння способів вирішення важких життєвих ситуацій, якими користуються дівчата й хлопці підліткового віку (його результати представлені на рисунку 1), показало, що дівчата більше, ніж хлопці, схильні до порівняння своїх проблем з проблемами інших ($M_d=16,00$, $M_x=13,29$; $t=-2,70$ при $p=0,01$), а також до інтрапунітивного ставлення до ситуації ($M_d=17,07$, $M_x=15,16$; $t=-2,47$ при $p=0,00$). Натомість, хлопці більше, ніж дівчата, схильні до використання такого способу вирішення важких життєвих ситуацій, як компенсація ($M_d=14,35$, $M_x=16,70$; $t=1,73$ при $p=0,01$).

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

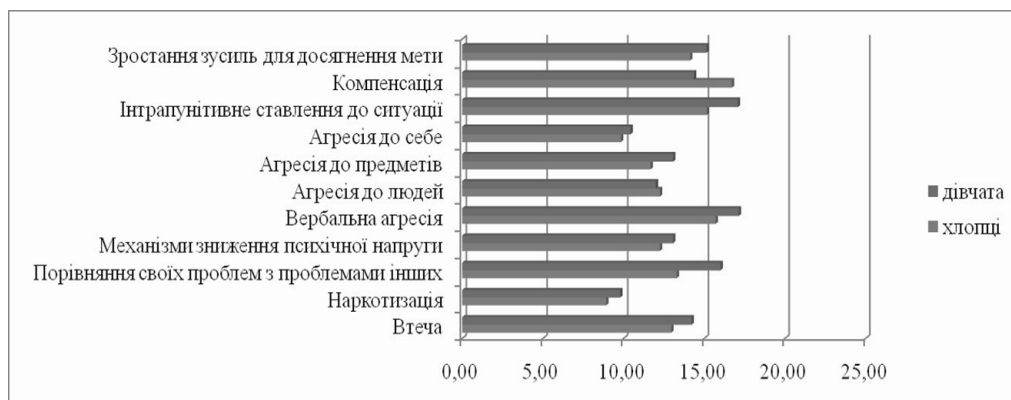

Рис. 1. Порівняння способів вирішення важких життєвих ситуацій, якими користуються дівчата та хлопці підліткового віку

Отже, потрапивши у важку життєву ситуацію, дівчата-підлітки частіше схильні звинувачувати самих себе в своїх проблемах та невдачах, пояснюючи їх власними недоліками (наприклад, лінощами, незнанням, невмінням та іншими). При цьому вони намагаються знайти співчуття та підтримку від оточуючих, отримати поради від інших людей щодо того, як вони можуть вирішити свої проблеми та ситуацію, з якою вони зіткнулись. Хлопці-підлітки, на противагу цьому, намагаються досягнути успіху в іншій сфері, тобто прагнуть подолати переживання невдачі, з якою вони зіткнулись, шляхом переключення на іншу діяльність, яка краще в них виходить, в якій вони з меншими зусиллями та з більшою ймовірністю зможуть досягнути бажаного результату. Як бачимо, дівчата-підлітки з більшою готовністю визнають власну відповідальність у важких життєвих ситуаціях, але це може стати причиною їхньої надмірної схильності до самокритики і самозвинувачень. Водночас, дівчата більше орієнтовані на використання зовнішніх ресурсів для вирішення своїх проблем. Їхнім ровесникам хлопцям, натомість, важливіше почувати себе здатними досягти успіху, тому вони можуть нехтувати вирішенням своїх проблем та у випадку виникнення труднощів у діяльності переключатись на інші її види, успіх виконання яких є гарантованим.

Проведений кореляційний аналіз в підгрупі *дівчат-підлітків* показав, що в них існує обернена кореляція між шкалами «Втеча» та «Моделювання» ($r=-0,63$). Такий взаємозв'язок показує, що чим більше адекватними та деталізованими є уявлення дівчат про зовнішні й внутрішні значущі умови їхньої діяльності, тим менше вони схильні уникати вирішення важких ситуацій, припиняти діяльність щодо вирішення проблем через втрату інтересу до цього. Здатність аналізувати умови своєї діяльності дає дівчатам можливість розробляти детальний, реалістичний план цієї діяльності,

який дозволить досягнути бажаних результатів. Так дівчата здатні спланувати свою діяльність таким чином, щоб подолати перешкоди на шляху до цілі, тому не уникають вирішення важкої ситуації. Шкала «Порівняння своїх проблем з проблемами інших» в дівчат обернено корелює зі шкалою збудливого типу акцентуації характеру ($r=-0,68$): чим менше дівчата схильні до збудливого типу акцентуації, тим частіше вони шукають підтримки та допомоги для вирішення своїх проблем в інших людей. Пряма кореляція між шкалою «Механізми зниження психічної напруги» і шкалою циклотимного типу акцентуації ($r=0,61$), яка спостерігається у підгрупі дівчат, показує, що, чим яскравіше в них проявляються риси, характерні для циклотимного типу акцентуації, тим частіше, потрапивши у важку ситуацію, вони намагаються не думати про свої проблеми, переключаються на інші види діяльності для заспокоєння себе і для зниження емоційної напруги, що виникла в них через негаразди. Через емоційну нестабільність та нестійку самооцінку дівчатам важко давати собі раду з надмірною напругою та переживаннями у зв'язку з проблемами, тому вони намагаються забути про ці проблеми. Зі шкалою застрягаючого типу акцентуації в дівчат прямо корелюють шкали «Агресія до людей» ($r=0,68$) і «Агресія до предметів» ($r=0,62$). Так виходить, що чим більше в дівчат проявляється стійкість афекту (особливо – переживання образи, гніву), а також чим гостріше вони реагують на несправедливість, тим частіше у важких життєвих ситуаціях вони проявляють дратівливість та спрямовують свої агресивні імпульси на інших людей або на предмети оточуючого світу. Шкала інтрапунітивного ставлення до ситуації в дівчат прямо корелює зі шкалою емотивного типу акцентуації ($r=0,64$). Такий взаємозв'язок засвідчує, що більше схильними звинувачувати себе у своїх невдачах та негараздах є дівчата, в яких яскравіше проявляються емотивні риси, наприклад, такі, як підвищена вразливість і чутливість, недовірливість до інших, схильність до «самокопання», розгубленість у невизначених ситуаціях. Шкала «Компенсація» в дівчат прямо корелює зі шкалами емотивного ($r=0,62$) та тривожного ($r=0,68$) типів акцентуації характеру. Компенсувати свої невдачі у важких ситуаціях шляхом досягнення успіху в простіших видах діяльності більше схильні емотивні та тривожні дівчата. Будучи надміру вразливими, чутливими до невдач і критики, боязкими та невпевненими в собі, такі дівчата потребують підтвердження власної значущості та умілості (як у своїх очах, так і в очах оточуючих людей), тому, якщо вони не можуть вирішити свої актуальні проблеми, для них важливо компенсувати це завдяки досягненню успіху в іншому виді діяльності.

У хлопців-підлітків шкала «Механізми зниження психічної напруги» прямо корелює зі шкалою емотивного типу акцентуації ($r=0,53$) і це означає, що чим більша чутливість та вразливість до невдач і критики характеризує хлопців, тим більше у важких ситуаціях вони намагаються забути про свої проблеми, заспокоїти себе, переключачи увагу на щось інше. Шкала «Агресія до людей» у хлопців обернено корелює зі шкалами гіпертимного типу акцентуації ($r=-0,60$) та регуляторної гнучкості ($r=-0,64$). Високий фон настрою, виражений оптимізм, розвинене почуття гумору,

комунікабельність та відкритість роблять хлопців більш стійкими до невдач або невизначеності, тому переживаючи труднощі, вони не схильні проявляти агресію до інших людей. А розвинена регуляторна гнучкість дозволяє їм перебудувати, вносити корективи в системи саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов діяльності. Це робить їхню поведінку у важких ситуаціях більш оптимальною та ефективною, завдяки чому їм простіше вирішувати свої проблеми, не проявляючи роздратування в стосунках з оточуючими. Зі шкалою «Агресія до предметів» у хлопців прямо корелює шкала збудливого типу акцентуації ($r=0,60$). Природно, що збудливі хлопці, яких характеризує ослаблений контроль над потягами та імпульсивність, переживаючи труднощі більше схильні поводити себе агресивно. А отримана кореляція показує, що свою агресивність в цьому випадку вони проявляють по відношенню до предметів оточуючого середовища. У хлопців-підлітків спостерігаються обернені кореляції між шкалою «Агресія до себе» та шкалами регуляторних процесів планування ($r=-0,54$) і моделювання ($r=-0,60$). Шкала інтрапунітивного ставлення до ситуації в хлопців обернено корелює зі шкалою регуляторного процесу планування ($r=-0,51$). Хлопці, які краще вміють висувати й утримувати цілі діяльності, більш усвідомлено планують свою діяльність, потрапляючи у важкі ситуації, менше схильні шукати причини своїх проблем тільки у власних недоліках або спрямовувати проти себе агресивні імпульси, які в них виникають через переживання труднощів. Меншу агресію до себе у важких ситуаціях проявляють і ті хлопці, які адекватно усвідомлюють зовнішні та внутрішні значущі умови своєї діяльності. Зі шкалою «Зростання зусиль для досягнення мети» в хлопців прямо корелюють шкали загального рівня саморегуляції ($r=0,54$) та регуляторного процесу програмування ($r=0,51$). Це означає, що чим більше хлопці схильні до усвідомленого програмування своїх дій, а також чим вищою є їхня загальна здатність до саморегуляції, тим частіше при вирішенні важких ситуацій вони проявляють наполегливість і терпіння, намагаються докласти більше зусиль для подолання перешкод і реалізації поставлених перед собою цілей. Цікаво, що у дівчат способи, якими вони вирішують важкі ситуації, тісніше пов'язані з типами акцентуацій характеру, до яких вони схильні. Натомість в хлопців способи вирішення важких ситуацій більше пов'язані з їхньою здатністю до саморегуляції – як загальним рівнем саморегуляції, так і рівнем сформованості окремих регуляторних якостей та процесів.

Отже, отримані результати показують, що в психологічній роботі з категорією підлітків, яка спрямована на розширення діапазону оптимальних способів вирішення важких ситуацій, необхідно враховувати можливу тенденцію дівчат до самозвинувачення та приписування надмірної відповідальності за свої негаразди власним недолікам, а також тенденцію хлопців до переключення з вирішення проблем на простіші види діяльності. Корекція емоційної нестабільності дівчат, їхньої нестійкої самооцінки, невпевненості в собі, надмірної чутливості, вразливості до невдач і критики, сприятиме зниженню їхньої орієнтації на прояв агресії (до інших людей і до предметів оточуючого середовища) у важких життєвих ситуаціях, на самозвинувачу-

чення та намагання дистанціюватись від вирішення своїх проблем. А підвищення здатності хлопців до саморегуляції буде сприяти зниженню їхньої схильності у важких ситуаціях проявляти агресію (на себе, на інших людей та на предмети оточуючого світу) і, натомість, позитивно вплине на їхню орієнтацію проявляти більшу наполегливість та докладати більше зусиль для подолання перешкод на шляху до досягнення бажаних цілей.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАДОВОЛЕНІСТІ ШЛЮБОМ

За даними державної служби статистики України, 2016 року було зареєстровано понад 229 тисяч шлюбів і майже 130 тисяч розлучень [4]. Тобто, кожна 2-3 шлюбна пара розпадається.

Задоволеність шлюбом безпосередньо впливає на стійкість подружнього союзу – низька задоволеність шлюбом при незначному впливі інших важливих факторів призводить до розпаду сім'ї. А.В. Шавлов і В. Сисенко вважають, що задоволеність шлюбом є суб'єктивним сприйняттям шлюбних партнерів крізь призму соціокультурних норм ефективності функціонування сім'ї в плані задоволення їх індивідуальних потреб [3].

Т.А. Гурко виділяє чотири групи чинників задоволеності шлюбом. Перша група – це соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї (величина сукупного сімейного доходу, вік подружжя, кількість дітей у сім'ї). До другої групи належать характеристики позасімейної сфери життєдіяльності подружжя – професійна сфера, взаємини з найближчим соціальним оточенням. Третя група – це сукупність установок та поведінки подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності – розподіл господарсько-побутових обов'язків і збіг установок у цій сфері сімейного життя, організація дозвілля. Четверта група – це характеристики взаємин між партнерами у подружжі – емоційно-моральні цінності (почуття любові і поваги до партнера, спільні погляди та інтереси, подружня вірність) [2].

У нашому дослідженні ми вирішили зупинитись як на соціально-демографічних так і на соціально-психологічних чинниках, зокрема на особливостях взаємин між шлюбними партнерами та розподілі ролей у парі.

Отже, об'єктом дослідження виступає задоволеність шлюбом, а предметом – гендерна роль особистості, особливості подружнього спілкування та розподіл ролей як імовірні чинники задоволеності шлюбом. Мета – теоретично проаналізувати та емпірично розкрити соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом.

Гіпотези дослідження: 1. Припускаємо наявність взаємозв'язку між типом гендерної ролі, особливостями подружнього спілкування і задоволеністю шлюбом досліджуваних; 2. Припускаємо наявність відмінностей в особливостях подружнього спілкування у осіб з різним типом гендерної ролі; 3. Припускаємо, що особи з рівноправним розподілом ролей будуть більше задоволені шлюбом.

Групою дослідження виступили 50 осіб періоду ранньої дорослості, які перебувають у шлюбі, з яких: 42 жінки і 8 чоловіків, 42 осіб перебувають в офіційному шлюбі та 8-ро у громадянському. 4 особи – бездітні та 46 осіб мають дітей, з яких: 23 особи мають 1 дитину і 23 особи – по 2-є дітей.

Подружній стаж досліджуваних - від 1 до 20 років спільного життя: 27 осіб зі стажем до 9 років та 23 особи зі стажем від 10 до 20 років.

Методики, використанні у дослідженні – це тест виявлення особливостей міжособистісного спілкування у шлюбі Ю. Альшиної, Л. Гозмана, Є. Дубовської, тест на виявлення типу гендерної ролі особистості «Наскільки Ви універсальні?» Сандри Бем, тест задоволеності шлюбом Г. Бутенко, Т. Романова, В. Століна, методика виявлення уявлення подружжя про рольову структуру їх сім'ї Ю. Альшиної, Л. Гозмана, Є. Дубовської та анкета для виявлення віку, статі, подружнього стажу, наявності та кількості дітей, виду шлюбу (офіційний чи громадянський).

Результати процентного аналізу засвідчили, що 32% досліджуваних осіб мають високий рівень задоволеності шлюбом, тобто їх шлюб є абсолютно благополучний, 44% досліджуваних мають середній рівень задоволеності шлюбом, займають проміжне становище і 24% осіб володіють низьким рівнем задоволеності шлюбом і їх шлюб вважається неблагополучним. Щодо гендерної ролі особистості, то 46% досліджуваних є фемінними, 30% - андрогінними та 24% - маскулініними особами.

Результати кореляційного аналізу засвідчили, що найтісніше задоволеність шлюбом пов'язана з властивостями міжособистісного спілкування у парі. Зокрема спостерігається прямий зв'язок між задоволеністю шлюбом та такими рисами подружнього спілкування, як спільність у поглядах ($r=0,70$), легкість у спілкуванні ($r=0,66$), довіра ($r=0,62$), психотерапевтичність ($r=0,58$), взаєморозуміння ($r=0,54$), та наявність загальних символів ($r=0,45$). Обернений зв'язок виявився між задоволеністю шлюбом та наявністю дітей ($r=-0,28$). Хоча цей взаємозв'язок не є дуже вираженим, проте він підтверджує результат дослідження, яке було проведене раніше російським науковцем Ю. Є. Альшиною про зв'язок між стадією життєвого циклу сім'ї і задоволеністю шлюбом. Даний автор стверджує, що мінімальна задоволеність шлюбом спостерігається у сім'ях з дітьми немовлячого віку, максимальна – до народження дітей. Суб'єктивна задоволеність шлюбом знижується у перехідні періоди життєвого циклу сім'ї і в сім'ях з маленькими дітьми [1]. Крім того, багато розлучень припадає як раз на етап молоді сім'ї зі стажем до 9 років. На перше десятиріччя шлюбного життя припадає приблизно 65% шлюбів, які зруйнувались, тобто 2/3 всіх розлучень [3]. Цікавими виявились результати кореляційного аналізу за параметром «стаж подружнього життя». У результаті дослідження були виявлені прямі взаємозв'язки між стажем шлюбу та віком ($r=0,80$), кількістю ($r=0,50$) і наявністю дітей ($r=0,36$), що є цілком закономірним. Проте, виявлено обернений взаємозв'язок між стажем шлюбу та довірою у спілкуванні ($r=-0,28$) та прямий зв'язок із андрогінністю ($r=0,32$). Тобто, при збільшенні кількості спільно прожитих років зменшується рівень довіри до партнера у спілкуванні, проте зростає рівень андрогінності, який відповідає за наявність у високому ступені як жіночих, так і чоловічих рис особистості.

У результаті *порівняльного аналізу* за критеріями стаж шлюбу, кількість дітей та розподіл ролей, на жаль, не було виявлено статистично значущих відмінностей. Імовірно, це пояснюється незначною кількістю респондентів або ширістю

відповідей досліджуваних. Проте, були виявлені істотні відмінності в особливостях міжособистісного спілкування шлюбних партнерів за критерієм - тип гендерної ролі. За допомогою дисперсійного аналізу та тесту Шеффе були виявлені відмінності між трьома групами досліджуваних за такими шкалами методики Ю. Альошиної, Л. Гозмана, Є. Дубовської, як: довіра та психотерапевтичність. Найвищі показники серед трьох груп досліджуваних (маскулінні, фемінні та андрогінні особи) було виявлено у фемінних досліджуваних як за показником довіра у спілкуванні ($M=5,65$), так і психотерапевтичність ($M=10,39$), а найнижчі – у маскулінних ($M=2,91$ та $M=8,75$). Такі результати свідчать про те, що фемінні особи незалежно від статі схильні більше довіряти своєму партнеру у процесі спілкування, а також виявляти йому емоційну підтримку та співпереживання. Такі риси сприяють позитивному емоційному клімату у шлюбі та налагодженню стосунків у випадку конфліктних ситуацій, що у свою чергу зміцнює подружній союз. У маскулінних осіб недостатньо виражені дані властивості, що може навпаки ускладнювати процес спілкування між шлюбними партнерами.

Для більш глибокого аналізу результатів дослідження та отримання факторної структури результатів був застосований *факторний аналіз* з використанням методу головних компонент (обертання Varimax). Було виділено 5 факторів, які пояснюють 61,9% сукупної дисперсії даних. Перший фактор включив змінні: задоволеність шлюбом (0,79), довіра у спілкуванні (0,74), довіра у спілкуванні (0,56), взаєморозуміння між партнерами (0,73), взаєморозуміння між партнерами (0,76), спільність у поглядах (0,80), загальні символи (0,59), легкість спілкування (0,81) та психотерапевтичність (0,86). Дані характеристики можна об'єднати назвою «Особливості спілкування осіб, задоволених шлюбом». Можна зробити висновок, що особам задоволеним шлюбом властиві такі риси у спілкуванні, як довіра до партнера, здатність до взаєморозуміння, спільність у поглядах, загальні символи, легкість та психотерапевтичність, тобто готовність емоційно підтримати та вислухати один одного.

Другий фактор включив змінні: статус шлюбу (-0,69), наявність (0,88) та кількість дітей (0,66), виховання дітей (0,66), фемінність (0,57). Дані характеристики можна об'єднати назвою «Ставлення до дітей у фемінних осіб у різних видах шлюбу». Тобто, для фемінних осіб є властивим бажання мати дітей та займатись їх вихованням. При цьому вид (статус) шлюбу – офіційний чи громадянський не має значення. Третій фактор включив змінні: маскулінність (0,85), андрогінність (0,86), гендерна роль (-0,94). Третій фактор пояснює 10,6 % дисперсії. Дані характеристики можна об'єднати назвою «Типи гендерних ролей». Тобто досліджувані особи, які є маскулінними мають спільні риси з андрогінними особами. Наприклад, певні вольові риси характеру – наполегливість, витримка, цілеспрямованість, мужність. При цьому з іншим типом гендерної ролі – фемінним не має такого взаємозв'язку, оскільки особи маскулінного типу мають протилежні риси до фемінних осіб.

Четвертий фактор включив змінні: стать (0,48), розподіл ролей (0,76), емоційний клімат (-0,46), роль матеріального забезпечення (-0,58), роль господаря/господини (-0,74). Дані характеристики можна об'єднати під назвою «Особливість розподілу

ролей за статтю». Тобто, якщо розподіл ролей у шлюбі відбувається за статевою ознакою, то такі ролі як емоційна підтримка, матеріальне забезпечення та виконання господарських робіт здійснюється на нижчому рівні, ніж у випадку розподілу ролей за іншим критерієм, наприклад можливостями та здібностями шлюбного партнера.

П'ятий фактор включив змінні: вік (0,87), стаж (0,83), роль сексуального партнера (-0,47). Дані характеристики можна об'єднати під назвою «Сексуальна роль партнерів з великим стажем». Тобто, зі зростанням віку досліджуваних та їх подружнього стажу знижується можливість виконання ролі сексуального партнера, що обумовлено віковими фізіологічними змінами і є цілком закономірним процесом.

Отже, за результатами кореляційного аналізу 1 гіпотеза підтвердилась частково: існує взаємозв'язок між особливостями спілкування у парі та їх задоволеністю шлюбом. Проте тип гендерної ролі не пов'язаний із задоволеністю стосунками. Друга гіпотеза підтвердилась частково за результатами порівняльного аналізу: спостерігаються відмінності між особами з різним типом гендерної ролі за 2-ма властивостями подружнього спілкування – довірою та психотерапевтичністю. Третя гіпотеза не підтвердилась. Не було відмічено відмінностей у задоволеності шлюбом осіб, які переважно одноосібно виконують сімейні ролі та тими особами, які спільно з партнером виконують сімейні функції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алешина Ю.Е. Цикл развития семьи: исследования и проблемы. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология*, 1987. № 2. с. 60-72.
Aleshina Ju.E. (1987) *Cikl razvitija sem'i: issledovanija i problemy. Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 14, Psikhologija*, 2, 60-72 (rus).
2. Гурко Т.А. Удовлетворенность браком как показатель супружеских отношений. *Семья и социальная структура*. М., 1987. с. 54-60.
Gurko T.A. (1987) *Udovletvorennost' brakom kak pokazatel' supruzheskix otnoshenij. Sem'ja i social'naja struktura*. М., 54-60 (rus).
3. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. Москва : Финансы и статистика, 1983. с. 16-17.
Sysenko V.A. (1983) *Supruzheskie konflikty*. Moskva : Finansy i statistika, 1983, 16-17 (rus).
4. Населення України. Шлюби та розлучення. *Naselennya Ukrainy. Shlyuby ta rozluchennya*. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp

Наталія Гребінь, Олена Волошок

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗБАР'ЄРНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ВНЗ УКРАЇНИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Запровадження європейських стандартів освіти у вищих навчальних закладах України є важливим завданням на сьогоднішній день. Якість освіти залежить від фахової підготовки викладачів, навчально-методичного забезпечення дисциплін, наявності ресурсів для навчання студентів та багатьох інших чинників. Слід зазначити, що в нашій країні зусилля на реалізацію рекомендацій щодо стандартів вищої освіти на практиці більш орієнтовані на здорову молодь, не завжди враховуються студенти, які мають особливі потреби.

Рівень забезпечення доступу до освіти для всіх осіб є індикатором пріоритетності загальнолюдських цінностей і досягнутого рівня інклюзивного розвитку закладу освіти [11, с.129]. Доступність освіти до кожного, або, інклюзивне безбар'єрне освітнє середовище – система умов, у якій вихованці дошкілля, учні та студенти можуть безперешкодно пересуватися, навчатися, отримувати необхідну інформацію, спілкуватися із однолітками, брати участь у різноманітних формах суспільного життя, а також отримати якісну освіту, що забезпечить конкурентоспроможність на сучасному ринку праці [2, С.27]. Аналіз вітчизняних публікацій свідчить, що наукові інтереси зосереджені переважно на інклюзії на ланках дошкілля та середньої школи. Проте, особливості організації безбар'єрного освітнього середовища для студентів висвітлені недостатньо [4, С.12].. Низька професійна самореалізація осіб з особливими потребами може бути пов'язана з перешкодами, які виникають перед молодою людиною на шляху вибору та здобуття освіти. За статистичними даними з 2,5 мільйонів студентів вітчизняних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, трохи більше 10 тисяч – люди з особливими потребами (0,4% від загальної кількості студентів) [3]. Для порівняння, за даними Ш. Ріделл, у Великобританії цей показник становив 11,3 на момент 2013-2014 року та продовжує зростати [12 с.8].

Отже, актуальним для України залишається розробка як правового забезпечення інклюзивного процесу, так і визначення умов та чинників, за яких студенти з особливими потребами зможуть отримати дійсно вільний доступ до вищої школи.

Важливим пунктом у стандартах вищої освіти є забезпечення якості викладацького складу. На сьогоднішній день існує багато навчальних програм з підготовки фахівців до роботи з дітьми дошкільного та шкільного віку з особливими потребами у навчально-виховному закладі. Зокрема, у Львівському національному університеті ім. Івана Франка є факультет педагогічної освіти, зокрема, кафедра початкової і дошкільної освіти, яка готує асистентів вчителя загальноосвітнього навчального

закладу з інклюзивним та інтегрованим навчанням, вихователів груп для дітей з порушеннями мовлення. Кафедра корекційної педагогіки та інклюзії випускає педагогів-дефектологів, логопедів дошкільних, шкільних і соціально-реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями психофізичного розвитку. Проте, на сьогоднішній день важко знайти вищі навчальні заклади, які спрямовані на підготовку викладачів для роботи зі студентами з особливими потребами. Необхідною умовою підтримання високого стандарту для навчання осіб з особливими потребами – функціонування при кожному навчальному закладі структурних підрозділів, які забезпечують як підтримку та супровід студентів з інвалідністю, а також постають в якості ресурсних навчально-реабілітаційних, науково-дослідних центрів для викладачів з метою підвищення їхньої кваліфікації для роботи з такими студентами. [1, С. 97-98].

Необхідними умовами якісного забезпечення професійною освітою є наявність та впровадження доступних форм навчання, методів викладання та оцінювання, які б враховували специфіку розладів студентів з особливими потребами. Особам з особливими освітніми потребами має забезпечуватися право на навчання за допомогою найбільш доступної мови, методів і способів спілкування, зокрема навчання жестовою мовою, шрифтом Брайля. Також мала б передбачатися можливість вчитися на дистанційних та індивідуальних програмах. Проте, на сьогоднішній день недостатньо організоване навчально-методичне забезпечення курсів та спецкурсів, навчальні ресурси обмежуються переліком джерел, які розраховані у першу чергу для психічно та фізично здорових осіб, не продумані вимоги до оцінювання, проміжної та підсумкової атестації, особливостей проходження педагогічної практики студентів з особливими потребами. Організація самостійної роботи, форми та обсяг виконання домашнього завдання для студентів з особливими потребами теж потребують уваги.

Методи викладання окремих дисциплін потрібно удосконалювати. Проте, не завжди є технічна можливість для потрібних інновацій: зокрема йдеться про наявність достатньої кількості ноутбуків, проекторів. Така ситуація спричинена низьким рівнем матеріальної бази багатьох державних ВНЗ України. Згідно європейських стандартів вищої освіти важливим пунктом є навчальні ресурси та підтримка студентів. Зокрема, навчальні заклади повинні гарантувати, що наявні ресурси, які забезпечують навчальний процес, є достатніми і відповідають змісту програм ВНЗ. [8]. Слід зауважити, що на сьогоднішній день не передбачено виплати, або ж частковій компенсації видатків студента на необхідне спеціальне оснащення для навчання (наприклад, комп'ютер, сканер, спеціалізоване програмне забезпечення, електронні лупи для слабкозорих, звукопосилуюча апаратура тощо), а також постійну підтримку приладів у належному стані; не враховуються видатки на витрати, пов'язані із необхідністю копіювання матеріалу тощо. У більшості країн Європи та у США, основні та додаткові витрати на навчання студента з особливими потребами виплачуються організаціями, фондами (зокрема університетськими), органами місцевого самоврядування. Існують і державні компенсації, студентські кредити, пільгові умови оплати навчання та додаткових витрат (зокрема, транспортних). [1, С.97-98].

Важливим аспектом є створення сприятливої учбової та екзаменаційної ситуації [10, С.70]. Мова йде про можливості модифікації іспитів (наприклад, для студентів з мовними порушеннями, форма задачі усного іспиту може бути змінена на письмову, і навпаки – для студентів з вадами опорно-рухової системи); більш гнучкі терміни здачі самостійної роботи, враховуючи особливості розладів тощо. Важливо враховувати особливості працездатності студентів з обмеженими функціональними можливостями під час різних форм роботи.

На шляху до успішного включення осіб з особливими потребами до загально-го освітнього середовища, важливо здолати різноманітні інформаційні перешкоди. Йдеться про забезпечення доступності інформації про існуючі можливості для студента в різних навчальних закладах. Розміщувати інформацію про наявність умов для навчання осіб з інвалідністю, можливості вибору форми навчання, розробку адаптованих освітніх програм з урахуванням різних порушень, доступність психологічного супроводу, необхідно як на внутрішньо університетських, так і на спеціалізованих освітніх порталах.

Пріоритетним напрямком є забезпечення архітектурної безбар'єрності університетського середовища (пандуси, ліфти, спеціальні поручні, зручні туалети, звукові позначення тощо). Для подолання цього бар'єру, який зберігається у більшості ВНЗ України, необхідне потужне цільове державне фінансування програм розвитку інклюзивної освіти.

Окрім подолання вищезазваних бар'єрів, важливим є створення соціально-психологічних умов для успішної інклюзії у сфері вищої школи. Для оптимального функціонування в інклюзивному просторі необхідне підвищення психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу, створення сприятливого соціально-психологічного клімату у навчальному закладі, діагностика особистісного потенціалу та соціальної ситуації розвитку студентів, соціально-психологічна реабілітація студентів з інвалідністю, доступність фахових психологічних консультативних послуг [7, С. 37, 70].

Серйозну проблему на шляху соціально-психологічної адаптації студентів з обмеженими можливостями здоров'я становить емоційний бар'єр, який, з одного боку, складається з неадекватних емоційних реакцій соціального довкілля по відношенню до людини з інвалідністю, а з іншого боку – з негативних переживань самого інваліда [9, С.45-46]. Було виявлено, що в умовно здорових студентів та співробітників навчальних закладів домінуючою емоційною реакцією на студентів з інвалідизацією є почуття ніяковості, страх та цікавість. А з боку самих студентів найчастіше виявилось очікування гіперопіки від оточуючих та прагнення заховатися за своїми недугами. Науковці пояснюють такі очікування аспектами родинного виховання, а також зниженням вимог у школі та поблажливим ставленням вчителів, що часто є наслідком неготовності адекватно навчати та оцінювати успішність дітей з особливими потребами [6, С. 53-54]. Наслідками емоційного бар'єру виступає нерозуміння, неадекватні очікування як студентів з особливими потребами щодо освітнього довкілля, так і,

відповідно, до них, закріплення синдрому так званої “завченої безпорадності”. Для нормалізації емоційного фону всіх учасників інклюзивного освітнього простору необхідне втручання університетських психологічних служб, які б у формі соціально-психологічного тренінгу проводили б індивідуальні та групові заняття. Доцільним є проведення тренінгу емоційної компетентності, розвитку емпатії.

Науковцями на основі проведених досліджень зроблено висновок про те, що студенти слабо уявляють собі особливості такої групи, як особи з інвалідністю, нечітко диференціюють різні види діяльності, доступні для них, що свідчить про відсутність досвіду спілкування з особами з особливими потребами [5, С.157; 10, С. 71]. Хоча, в цілому, студентська молодь не проти перебування в спільному освітньому просторі [5, С.157]. Психологічну готовність до взаємодії всіх учасників навчального процесу, як студентів, так і викладачів, можна формувати шляхом проведення просвітницької роботи у вигляді соціально-психологічних тренінгів, семінарів, науково-практичних конференцій та круглих столів, спрямованих на подолання упередженого ставлення до осіб з інвалідністю, руйнування хибних уявлень про їхню соціальну та професійну неспроможність.

Враховуючи фактори, які можуть призвести до психологічних проблем (наприклад, емоційні, комунікаційні бар'єри, неадекватні очікування, схильність до стресів, неадекватну занижену самооцінку), варто акцентувати на необхідності впровадження психологічного супроводу студентів з особливими потребами, який може здійснюватися університетськими психологічними службами або спеціально створеними ресурсними центрами по забезпеченню доступу освіти студентам з інвалідністю.

Для успішного включення осіб з особливими потребами у навчальний процес має активно розроблятися та впроваджуватися науково-методологічна база, створюватися безбар'єрне архітектурне, інформаційне середовище, а також забезпечуватися соціально-психологічна підтримка осіб з різними психофізичними порушеннями. Прогноз розвитку в цій сфері залежить також від активної позиції всіх учасників освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богинская Ю.В. Обеспечение доступности высшего образования для молодежи с инвалидностью в зарубежных вузах / Ю.В. Богинская // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2016. – №8-2. – С. 96 –100.
2. Инклюзивная практика в высшей школе: учебно-методическое пособие / А.И. Ахметзянова, Т.В. Артемьева, А.Т. Курбанова, И.А. Нигматуллина, А.А. Твардовская, А.Т. Файзрахманова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та. – 2015. – 224 с.
3. Инклюзивна освіта в Україні: “Той мурує, той руйнує...”. [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://invak.info/obuchenie/inklyuzivna-osvita-v-ukrayini-toj-muruye-toj-rujnuye.html>
4. Кольченко К.О. Нікуліна Г.Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах / К.О. Кольченко, Г.Ф. Нікуліна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. – 2013. - №10 (12). – С.12-21.

5. Крятова Н.В. Петрякова Е.А. Студенчество и инклюзивное образование инвалидов в высших учебных заведениях // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 2. – С. 157–158.
6. Мещерякова Н.Н. Роготнева Е.Н. Опыт организации обучения студентов-инвалидов в высших образовательных учреждениях Российской Федерации / Н.Н. Мещерякова, Е.Н. Роготнева // Социодинамика. – 2017. – №9. – С.46–57.
7. Психологічний супровід інклюзивної освіти : [метод. рек] / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська.– Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.– 2017. – 92 с.
8. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 35 с.
9. Холостова Е.И. Дементьева Н.Ф. Социальная реабилитация: учебное пособие. / Е.И. Холостова, Н.Ф. Дементьева. –4-е изд. – Москва.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К°”. – 2006. – 340 с.
10. Церклевич В.С. Реалізація права на отримання вищої освіти молоддю з обмеженими функціональними можливостями у зарубіжній практиці: від дискримінації до інтеграції / В. С. Церклевич // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2009. – № 1. – С. 67–71.
11. Чайковський М.Є. Можливості стимуляції інклюзивного розвитку ВНЗ з використанням матеріалів “Індексу Інклюзії” / М.Є. Чайковський // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. – 2014. – №1 (9). – С.129–132.
12. Riddell S. The inclusion of disabled students in higher education in Europe: Progress and challenges: Paper commissioned by the European Agency for Special Needs and Inclusive Education for seminar on Inclusion in Higher Education, Rome, 12th November, 2015. [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.docs.hss.ed.ac.uk/education/creid/NewsEvents/58_ii_EASNEseminar_Paper_SR.pdf

*Руслана Ігорівна Карковська,
Марина Борисівна Кліманська,
Софія Мирославівна Чолій*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ EDUSCRUM В НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

За міжнародним рейтингом національних систем вищої освіти у 2018 році (U21 Ranking of National Higher Education Systems) Україна зайняла 38 місце з 50. Загальний показник системи національної освіти має чотири складових: ресурси, середовище, зв'язки, результати. За показником зв'язків Україна посіла 37 місце, що свідчить про значну закритість системи вищої освіти, зокрема, про нерозвинутість співпраці університетів з компаніями. За рейтингом результатів, який включає відповідність вищої освіти вимогам ринку праці, – 44 місце, що є дуже низькою позицією [5]. Вища школа України потребує впровадження змін, зокрема, через застосування методів роботи із студентами, які б сприяли формуванню у них актуальних компетенцій та розвитку співпраці університету з галузевими компаніями.

Метод Scrum є одним із варіантів втілення загальних принципів гнучкого управління проектом (Agile) [2, 4]. Scrum передбачає самоорганізацію робочих груп завдяки активній комунікації із замовником та між собою. У 2013 році на основі методу Scrum було розроблено метод eduScrum для застосування в навчальній роботі у закладах освіти [2, 3]. Схема навчального процесу за eduScrum представлена на рисунку 1.

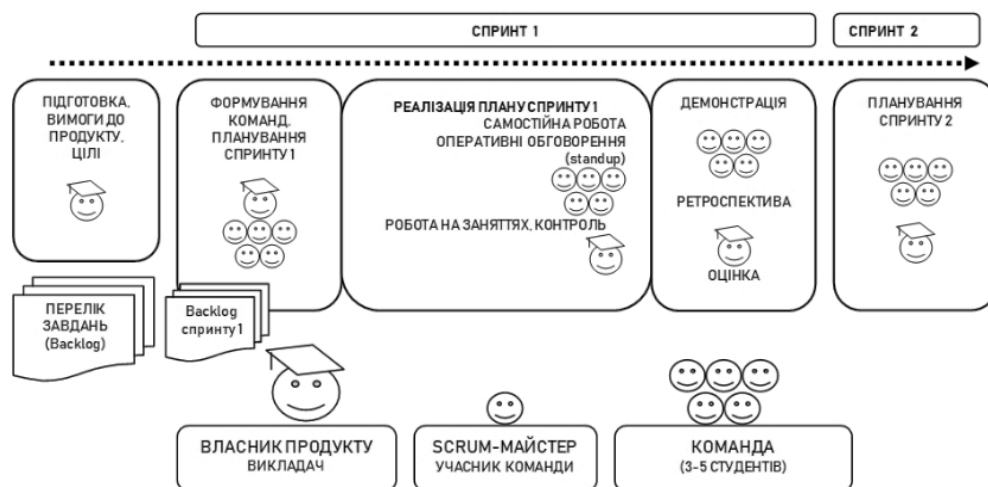

Рис. 1. Схема навчального процесу відповідно до eduScrum

Спринти – цикли тривалістю до місяця, на які ділиться процес роботи; backlog – перелік усіх вимог до продукту і завдань; демонстрація – зустріч-огляд за присутності усіх зацікавлених для підсумків зробленого; ретроспектива – зустріч-аналіз усіма учасниками проекту помилок, недопрацювань, сприятливих факторів і можливостей усунути перешкоди в роботі; standup – щоденні зустрічі тривалістю до 15 хвилин у ході спринту для обговорення проблем і узгодження дій; власник продукту (викладач) – встановлює цілі, формує групи, консультує, моніторить виконання, оцінює; eduScrum-майстра – член команди, організовує та оптимізує роботу команди, відповідає за дотримання плану і вимог методу.

На основі аналізу досвіду використання методу Scrum і його варіанту eduScrum у вищій школі [1] описано його особливості, переваги та сформовано рекомендації для попередження потенційних складнощів у застосуванні цієї форми навчальної роботи у вищій школі.

Метод eduScrum дає можливість організувати міждисциплінарні курси, де співпрацюють студенти різних спеціальностей. Його можна застосовувати у частині курсу, наприклад, на лабораторних чи практичних заняттях, або як основний концептуальний підхід до організації навчання в межах дисципліни. Групова проектна робота може мати на меті виконання навчального завдання, результати якого не передбачають практичного впровадження, або ж створення практично корисних продуктів на запит клієнта (внутрішнього – підрозділи університету, чи зовнішнього – компанії, які співпрацюють з університетом).

Перевагами використання методу eduScrum у вищій школі є можливості формувати затребувані сьогоденні компетенції через створення умов, близьких до умов робочого середовища. EduScrum у вищій школі – інструмент розвитку у студентів вміння працювати в неоднорідних групах, навичок планування, здатності оперативно змінювати недієві підходи і тактики для досягнення цілей проекту. Метод дозволяє навчати студентів через взаємодію з реальними клієнтами і створення продуктів для практичного впровадження. Це добрий привід для викладачів розвивати професійні компетенції та практикувати активну співдію із студентами на засадах партнерства. За допомогою цього методу навчальний заклад може вдосконалювати роботу своїх підрозділів шляхом впровадження продуктів, розроблених із залученням інтелектуального ресурсу студентів. Розвиток співпраці із компаніями-зовнішніми замовниками продуктів – це спосіб популяризувати університет, модернізувати навчальні програми завдяки глибшому розумінню потреб компаній, які працюють у відповідних галузях.

Потрібне комплексне вживання заходів для попередження і подолання організаційних та психологічних бар'єрів у використанні eduScrum у рамках навчання студентів. На початку курсів, організованих за методом eduScrum, доцільні просвітницькі та тренінгові заходи для згуртування студентів і подолання упереджень щодо командної роботи. Щоб виконувати вимогу комплементарності груп, варто формувати команди із студентів різних спеціальностей (у міждисциплінарних

курсах) та на основі особистісної схильності до певної групової ролі. Для забезпечення готовності викладачів до навчальної роботи за методом eduScrum доцільна організація семінарсько-тренінгових занять із викладачами для розвитку навичок роботи з командами і поглиблення знань про специфіку eduScrum. Планування навчальних курсів за методом eduScrum вимагає включення в навчальний план відповідної кількості семінарсько-практичних годин та годин для самостійної роботи. Такий курс не повинен включати лекційних годин, або семінарсько-практичні заняття повинні йти після блоку лекцій, а не чергуватись з ними. Роль власника продукту варто покладати на викладача, щоб уникнути проблем, пов'язаних із недоступністю клієнтів для студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карковська Р.І. Організаційно-психологічні аспекти застосування eduScrum у вищій освіті / Р.І. Карковська, М.Б. Кліманська, С.М. Чолій // *European Humanities Studies: State and Society / Europejskie Studia Humanistyczne: Państwo i Społeczeństwo*. – 2018. – № 3 (Poland-Ukraine). – С. 46-68.
2. Сазерленд Дж. Scrum. Революционный метод управления проектами / Джефф Сазерленд; пер. с англ. М. Гескиной. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 288 с.
3. Delhiy A. The Edu-Scrum Guide [Electronic resource] / A. Delhiy, R. Solingen, W. Wijnands – Available at : http://eduscrum.nl/en/file/CKFiles/The_eduScrum_Guide_EN_1.2.pdf.
4. Fowler M. Manifesto for Agile Software Development [Electronic resource] / M. Fowler, J. Highsmith. – Available at : <http://agilemanifesto.org>.
5. Williams R. U21 Ranking of National Higher Education Systems [Electronic resource] / R. Williams, A. Leahy. – 2018. – Available at : https://universitas21.com/sites/default/files/2018-05/U21_Rankings%20Report_0418_FULL_LR%20%281%29.pdf.

*Інна Іванівна Галецька,
Валентина Олегівна Марків*

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГУ У ПРАЦІВНИКІВ ІТСФЕРИ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Проблема професійного вигорання, яке виявляється в психологічній, психофізіологічній та професійній дезадаптації та дестабілізації, знижує якість життя людей та ефективність і продуктивність їхньої професійної діяльності, впродовж останніх півстоліття знаходиться в топі соціальних проблем. Американський психіатр Х. Дж. Фрейденберг у 1974 р. ввів це поняття для означення роботи, що постійно ускладнюється та стає менш результативною. На початках професійне вигорання розглядали як насамперед притаманне працівникам соціономічних професій, проте тепер визнають, що професійне вигорання, як наслідок незадоволеності професійною самореалізацією, може мати місце в будь-якій сфері. Розглядаючи професійне вигорання як процесуальну модель, динамічний процес, що розвивається в часі, характеризуються зростанням емоційного виснаження, внаслідок якого виникають негативні установки до суб'єктів професійної діяльності та формується емоційна дистанція у професійних стосунках та редукція професійних обов'язків, слід зазначити, що професійне вигорання має як загальні, незалежні від професійної приналежності закономірності, так і специфічні для окремих професій. Беззаперечною є взаємодія особистісних та організаційних чинників, аналіз яких обов'язковий для превенції професійного вигорання та подолання його негативних наслідків.

ІТсфера не є винятком, а можливо і навпаки, є сферою підвищеного ризику вигорання з усім спектром його негативних наслідків як для людей, так і для компаній. Алгоритмізованість діяльності, постійна потреба в підвищенні кваліфікації, ненормований робочий графік, важливість самоменеджменту, робота вночі, інтелектуальна конкуренція, стрес дедлайнів тощо зумовлюють небезпеку емоційного та професійного вигорання.

Метою дослідження є аналіз особливостей копінгу залежно від рівня та типу професійного вигорання. Досліджено 58 працівників ІТ сфери осіб віком 21-38 років. Професійне вигорання визначали за допомогою методики експресдіагностики рівня професійного вигорання за В. Бойко (шкали «незадоволеності собою», «загнаність у клітку», «редукція професійних обов'язків», «емоційна відстороненість» «особистісна відстороненість/деперсоналізація»), копінг-стратегії – за допомогою методики COPE Ч. Карвера та М. Шайєра. Аналіз особливостей копінг-стратегій здійснено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу та апостеріорного критерію Шеффе у групах з різним рівнем та різним типом професійного вигорання.

За допомогою квартильного аналізу на основі інтегративного показника професійного вигорання виокремлено три групи – з низьким, високим та середнім рівнем професійного вигорання, відмінності копінгу в яких визначено на основі однофакторного дисперсійного аналізу та апостеріорного критерію Шеффе. В осіб з низьким рівнем професійного вигорання наявний найвищий вияв копінгу «позитивна реінтерпретація та зростання», водночас найнижчий показник копінг-стратегії «прийняття»; досліджуваним цієї групи притаманний високий рівень емоційної стабільності та найнижчий показник вияву негативних афектів; досліджувані з низьким виявом симптомів професійного вигорання найчастіше вдаються до релігійного копінгу, щоправда це поєднується із невдоволенням своїм дозвіллям, або ж застосовують гумор та жарти. Досліджуваним із середнім рівнем професійного вигорання найменш характерні спроби позитивно переосмислити стресову ситуацію, середній рівень вияву негативних емоцій та найнижчий рівень емоційної стабільності. У разі високого рівня професійного вигорання наявні середня вираженість копінгу позитивної реінтерпретації та зростання, найвищий рівень прийняття ситуації та бездіяльності щодо стресової ситуації, а також найвищі показники вираженості негативних афектів, таких як пригніченість, роздратованість, тривожність, тощо. Респонденти з високим рівнем професійного вигорання зачасту здійснюють активні дії для подолання стресової ситуації і це допомагає їм відчувати себе цінним працівником, більш залученим у свої життєві події, долати негативні афекти та знижувати вираженість несприятливих емоційних станів; активне застосування гумору при високій симптоматиці професійного вигорання негативно впливає на відкритість до нового досвіду, призводить до збільшення проявів негативних афектів, провокує злість, знервованість роздратованість, знижує ентузіазм та почуття власної цінності на місці праці; використання різного роду заспокійливих для зниження чи уникнення стресу призводить до відчуття відсутності у власному житті, знижує бажання здобувати новий досвід, збільшує прояв негативних афектів та викликає такі емоційні стани, як знервованість, злість, роздратованість, зняковільність і тд.

На основі кластерного аналізу методом Ксередніх виокремлено чотири кластери, які відповідають різним типам професійного вигорання: 1) низький рівень професійного вигорання у поєднанні з надвисоким рівнем редукції професійних обов'язків (35% осіб); 2) середній рівень професійного вигорання у поєднанні з надвисоким рівнем незадоволеності собою (15% осіб), 3) низький рівень професійного вигорання (33% осіб); 4) високий рівень професійного вигорання (12% осіб) (Рисунок). Фактично лише третина працівників не має професійного вигорання, тоді як майже у половині випадків мають місце негативні наслідки для результатів якості та результатів професійної діяльності та у третині випадків для здоров'я та благополуччя самих працівників.

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

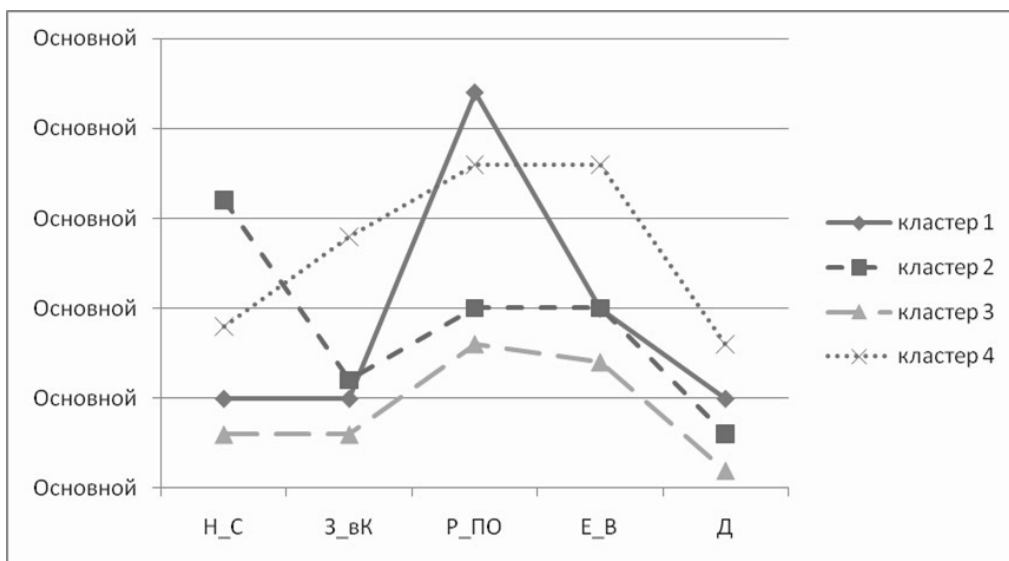

Рисунок. Типи професійного вигорання. Н_С –незадоволеність собою;З_вК –загнаність у клітку;Р_ПО – редуція професійних обов'язків; Е_В –емоційна відстороненість; Д – особистісна відстороненість/деперсоналізація.

За допомогою однофакторного дисперсійного аналізу визначено особливості копінгу осіб з різним типом професійного вигорання.

В осіб з найвищим рівнем усіх симптомів професійного вигорання (кластер 4), на протипагу іншим виокремленим кластерам, виявлено найнижчий показник використання інструментальної соціальної підтримки: схильність до професійного вигорання не передбачає готовності отримати допомогу або пораду від оточуючих. В осіб з середнім рівнем симптомів професійного вигорання та яскраво вираженою редуцією професійних обов'язків(кластер 1) встановлено найнижчий рівень копінгу «поведінкове відмежування від проблеми» у поєднанні з високим рівнем вираженості копінгу «використання інструментальної соціальної підтримки». Особи з високим рівнем незадоволеності собою (кластер 2) найбільш схильні до «відсторонення від проблем», вони неспроможні розробляти стратегії подолання стресувнаслідок невміння визначати цінність у власних ресурсах.

Для осіб з низьким рівнем професійного вигорання (кластер 3) нехарактерна копінгстратегія«відмежування»: подолання стресу та вирішення проблемної ситуації здійснюється шляхом визнання проблеми, аналізу можливих варіантів дій та реалізації різних заходів. Респонденти з високими проявами всіх симптомів вигорання (кластер 4) мають середній рівень поведінкового відмежовування від проблем у поєднанні з високим рівнем копінгу прийняття, що, очевидно, виявляється у своєрідному застряганні у проблемі (проблемах), супроводжуючись поглибленням відчуття власної

неспроможності, посиленням негативних переживань та професійним і особистісним відстороненням.

Копінг, як система особистісних чинників, визначає успішність саморегуляції в різних проблемних ситуаціях діяльності, водночас успішність цієї діяльності та психологічне благополуччя особи, залежно від його адекватності та ефективності, зумовлюють ймовірність та вираженість професійного вигорання. Особливий інтерес для подальших досліджень мають: відмінності (особливості) зв'язку копінгу та професійного вигорання у працівників ІТ-сфери та представників соціономічних професій; особливості копінгу та професійного вигорання залежно від спеціалізації працівників ІТ-сфери, організаційної культури та інших організаційних чинників.

Галина Євгенівна Михальчишин

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРАКТИКИ П. І. ЗІНЧЕНКА У ВИВЧЕННІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Зінченко Петро Іванович (1903-1969) – представник Харківської психологічної школи, який найбільш відомий експериментальними дослідженнями мимовільної і довільної пам'яті. Він відкрив і дослідив цілий ряд мнемічних ефектів, а його експерименти в когнітивній психології вважаються класичними. Досліджувати ефективність мимовільного та довільного запам'ятовування П.І.Зінченка наштовхнуло помилкове, на той час, твердження, що мимовільна пам'ять не має власних характеристик і являється випадковою.

На нашу думку, саме плани цих досліджень можуть бути ресурсними для вивчення студентами специфіки планування та проведення психологічного експерименту. В рамках експериментальної психології є можливим знайомство з історією ідей експериментів, їх авторами, планами дослідження та отриманими результатами.

Знайомлячи студентів з плануванням дослідження П.І.Зінченка, можна аналізувати стратегії створення груп для дослідження, демонструвати формування контрольних і експериментальних груп, аналізувати текст інструкцій для досліджуваних і сформульовані автором гіпотези, виокремлювати змінні експерименту, простежувати способи контролю змінних, розглядати методологію опрацювання отриманих результатів та інше.

Завданням авторського дослідження було співставлення ефективності довільного та мимовільного запам'ятовування в експерименті з застосуванням трьох груп. Інструкція для досліджуваних першої групи повідомляла, що в експерименті будуть вивчатися особистості довільного запам'ятовування. Зачитуються слова, які слід запам'ятати під час записування у стовпчик. Другій групі досліджуваних експериментатори говорили, що дослід проводиться на визначення швидкості класифікації слів за групами: «тварини», «професії», «наукові абстракції». А для третьої групи в інструкції повідомляли, що дослідники спробують проаналізувати почерк досліджуваних і співставити його з деякими рисами їхньої особистості. Слова, що зачитувалися необхідно було писати швидко, а кожне слово зачитувалося один раз. Після прочитаних інструкцій і виконаних завдань, в кожній групі робилася перерва на 2-3 хвилини з розповіддю про веселі історії. Потім досліджуваних просили пригадати слова. Для всіх досліджуваних зачитувався один і той самий ряд з 30 слів: слюсар, біолог, носоріг, висновок, черепаха, кіт, гіпотеза, закон, хімік, юрист, судження, горобець, аналогія, аналіз, електрик, геолог, курка, анатом, теорема, корова, ведмідь, токар, знання, аксіома, антилопа, оператор, лисиця, синтез, фізик, токар.

Студенти, які одночасно є досліджуваними, з якими проводиться експеримент і майбутніми експериментаторами, мають можливість відчутти переживання досліджуваного, його старання і мотиви, можливі впливи установок чи здогадів на результати експерименту. Вони розумітимуть, як особистісні підходи до участі в експерименті та індивідуальні особливості досліджуваних можуть впливати на стратегію поведінки у експериментальному дослідженні. Відтворення експерименту студентами допомагає особисто кожному з них збагнути особливості власних ресурсів для запам'ятовування і збереження інформації.

На таких заняттях з експериментальної психології можна співставляти результати студентських експериментів з висновками автора. Наприклад, студентам можна пропонувати зробити порівняльний аналіз результатів експериментувань П.І.Зінченка з результатами, отриманими з досліджень ефективності мимовільного та довільного запам'ятовування (2014-2018рр.) у 212 студентів-психологів першого-другого року навчання (на заняттях з дисципліни «Експериментальна психологія»). Середні значення кількості вірно відтвореного стимульного матеріалу, поданого для запам'ятовування студентам (учасникам експерименту), були такими:

- 43% у групі, де давалась установка на запам'ятовування;
- 50% слів – у групі, яка класифікувала матеріал без настанов на запам'ятовування (мимовільна пам'ять);
- 31% слів запам'ятали і відтворили у групі з мимовільним запам'ятовуванням, яких не мотивували до запам'ятовування.

Потрібно наголосити, що ці результати підтверджують гіпотезу автора експериментів про те, що мимовільне запам'ятовування може бути ефективнішим від довільного, за умови правильної подачі матеріалу лекції чи семінарського заняття викладачем, а систематизація, класифікація та впорядкування його покращує запам'ятовування і зберігає більшу кількість інформації.

Можна мотивувати студентів розробляти плани подібних експериментів, досліджувати інші аспекти об'єкту дослідження. Наприклад, після відтворення експерименту П.І.Зінченка, студенти запропонували виявити, як на запам'ятовування матеріалу впливатимуть період доби дослідження, самопочуття досліджуваних та інші чинники. Вони практикувались у проведенні опитування після експерименту. Наприклад, серед створених запитань були:

- «Чи використовували Ви при запам'ятовуванні мнемічні прийоми, якщо так, то які?»;
- «Чи здогадувались Ви про справжню мету експерименту?» та інші.

Виявилось, що у досліджуваних, які брали участь в експерименті у першій половині дня значно кращі результати, ніж у тих, яких досліджували у другій половині дня, які мали кілька навчальних занять до дослідження. Серед прийомів запам'ятовування (якщо досліджувані старалися запам'ятати і відтворити), переважали: класифікація, асоціація, зоровий образ. Студенти, активно включаючись в обговорення і аналіз результатів дослідження, припустили, що в учасників першої та третьої експериментальних груп, які з власної ініціативи використовували спосіб класифікації, впо-

рядкування матеріалу, будуть значно кращі результати експерименту ніж в інших. Зокрема, серед студентів з найвищими показниками відтворення матеріалу у першій та третій дослідницьких групах були саме ті, які при запам'ятовуванні і пригадуванні використовували класифікацію.

Дослідження І.П.Зінченка мали зв'язок з педагогічною практикою, з методикою викладання. Самевін вивчаввнемічні ефекти і саме вони діють на таких заняттях з експериментальної психології. Вчений дослідив, що краще запам'ятовується той матеріал, який студенти самі здобувають, придумують, а не той, який подають готовим. Вчений виявив, що матеріал, котрий становить мету дії, запам'ятовується більш ефективно, ніж навчальний матеріал, що відноситься до умов досягнення мети.

Психологи відзначають, що серед проблем викладання експериментальної психології та засвоєння її складних понять, зокремагострою є проблема неглибоких знань з психології експерименту. Студенти психологічних відділень, випускники університетів, не добре знають як провести експеримент. Д. Мартін, Т. Корнілова, Р.Солсо та інші вчені вважають, що позитивно вирішити питання можна, якщо планування, аналіз та інтерпретацію даних експериментів пояснювати на конкретних прикладах, на тих експериментах, що здійснювали фахівці, а також проектувати і проводити власні експериментальні дослідження в межах навчального курсу.

Отож, заняття у студентів-психологів, під час яких використовується досвід експериментування вчених України, зарубіжних науковців є ресурсними, оскільки вони поглиблюють знання студентів з таких актуальних питань експериментальної психології: формування контрольних і експериментальних груп; контроль змінних; вплив експериментальної ситуації на результати дослідження; валідність і надійність експериментів та інші. Вони збагачуютьстудентів знаннями з історії психології, з методології психологічного дослідження, з психології того предмету чи об'єкту дослідження, на тему котрого відтворюється експеримент.Маючи приклади дослідницької практики психологів, студентиможуть відкрити для себе світ цікавих досліджень, переживань і очікувань результатів, поясненняїх, успішно формувати дослідницьку майстерність, поєднуючи теорію з практикою.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ МІСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАЛЕЖНО ВІД СОЦІО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Вік, освіта, сімейний стан є важливими соціально-демографічним показниками, отож перевіriamo їхні зв'язки з явищем прив'язаності до місця проживання. З віком рівень прив'язаності до місця проживання буде більш вираженим, що зумовлено закономірностями психічного розвитку особистості та тривалістю проживання в місцевості. Створення сім'ї передбачає ведення спільного сімейного побуту та обумовлює укоріненість людини в певному місці, отож ймовірно для одруженої молоді характерною буде більш виражена щоденна прив'язаність до місця проживання. Здобуття освіти розширює світобачення людини, підвищує рівень самосвідомості особи, отож, ймовірно особам з різними рівнями освіти будуть притаманні певні особливості прив'язаності до місця проживання.

Суттєвий вплив на ставлення особи до місця має почуття привласнення цією особою певного місця: якщо вона чується власником певного місця (або має це місце у своїй власності юридично), то це місце набуває для неї особистісного значення, виникає бажання ідентифікації з цим місцем як «своїм» та розповсюдити на нього свою особистість (за відомою ідеєю У. Джемса) [1]. Тому було введено показник «спосіб проживання», в якому зафіксовано, чи має досліджуваний власність на своє житло та умови проживання: гуртожиток (тимчасове/чуже), оренда квартири (частково тимчасове/чуже), разом з батьками (частково постійне/своє), власне житло (постійне/своє). Наявність певної власності, задовольняючи базову потребу у безпеці, спонукає до почуття прив'язаності до речей, об'єктів, місця тощо. Саме тому, ймовірно, особи, які мають власне житло, будуть демонструвати вищий рівень прив'язаності до місця проживання.

До цього блоку було включено питання анкети про задоволеність матеріальним станом особи. Досліджуваним пропонувалось оцінити їхній матеріальний стан за допомогою семибальної шкали (1 – дуже поганий, 7 – дуже добрий). Така оцінка носить суб'єктивний характер, адже вона не була співставлена з конкретними об'єктивними показниками (заробітною платою, стипендією тощо), проте в роботі важлива власне суб'єктивна сторона такої оцінки, оскільки різним людям потрібна різна кількість грошей для оцінки задоволеності своїм матеріальним станом.

З метою аналізу особливостей прив'язаності до місця проживання у міської молоді представимо результати описової статистики показників досліджуваного явища. Аналіз вимірів прив'язаності до місця проживання демонструє, що досліджуваним найвище притаманні рівні емоційної ($M=3,86$) та ідеологічної прив'язаності до місця

проживання ($M=3,59$), а найнижчий вияв характерний для щоденної прив'язаності ($M=2,57$). Такі результати можна пояснити особливостями досліджуваної групи: молодь вважається найбільш мобільною та активною групою населення, а щоденна прив'язаність як спосіб укорінення у місцевості передбачає певний рівень ригідності до зміни місця проживання.

Як було припущено та підтверджено емпіричними дослідженнями І. Альтмана, М. Бонаюто, М. Боннес, М. Джуліані, М. Левіцької, М. Моргана, К. Раймонда, Б. Хернандеза, Б. Хідальго, К. Чов, Р. Фелдмана, Ф. Форнари та ін., прив'язаність до місця проживання пов'язана з певними соціо-демографічними характеристиками особи [2, 3, 4, 6, 7]. У проведеному пілотному дослідженні (вік досліджуваних 14-84 роки) простежуються статистично значущі зв'язки між віком досліджуваних та щоденною прив'язаністю до місця проживання, але на основному етапі дослідження, в якому вік респондентів знаходиться у діапазоні 17 – 35 років (група міської молоді), статистично значущих зв'язків між вимірами прив'язаності до місця проживання та віком досліджуваних не виявлено. Отримані результати дозволяють зробити декілька припущень: вік як ізольований демографічний показник – не є ключовим чинником прив'язаності до місця проживання у міській молоді, отож варто його розглядати в комплексі з іншими демографічними показниками (наприклад, тривалістю проживання в місцевості); незалежно від віку, в якому молода особа стала мешканцем місцевості, в неї є потенційні задатки до формування зв'язків з актуальним місцем проживання, що дає можливість полегшити адаптацію людини в новій місцевості.

Порівняння середніх показників прив'язаності до місця проживання дозволяє стверджувати, що незалежно від освіти, досліджувані виявляють вищі рівні ідеологічної ($M>3,55$) та емоційної ($M>3,81$) прив'язаності, порівняно з щоденною прив'язаністю до місця проживання ($M\leq 2,69$). Особи з вищою освітою декларують сильніші зв'язки з місцем проживання (щоденна прив'язаність ($M=2,695$) та ідеологічна ($M=3,71$) прив'язаність), порівняно з особами, які отримали середню освіту ($M=2,53$), ($M=3,55$) відповідно.

Такі результати свідчать про те, що прив'язаність до місця проживання у міської молоді з вищою освітою на когнітивному та поведінковому рівнях більш усвідомлена та ці особи більш ефективно використовують свій простір проживання для досягнення власних цілей. За П. Бурдье, можливість здобуття освіти та наявність відповідного диплома є одним з показників інституціоналізованого типу культурного капіталу людини. Можна припустити, що рівень культурного капіталу молодих людей певним чином пов'язаний з рівнем прив'язаності до місця проживання: у осіб з вищим культурним капіталом зв'язки з місцем проживання міцніші.

Порівняльний аналіз також дає підстави стверджувати, що міській молоді з вищою освітою характерний вищий рівень емоційної прив'язаності до місця проживання ($M=4,01$), порівняно з особами з завершеною середньою освітою ($M=3,81$). Такі результати можна пояснити особливостями досліджуваної групи: особи з завершеною середньою освітою – переважно студенти, які ще лише визначаються зі своїм майбутнім та

місцем проживання зокрема. Внаслідок аналізу демографічних даних, виявлено, що більшість досліджуваних з вищою освітою отримували її в межах актуальної місцевості проживання, що пов'язано з також з тривалістю проживання в цій місцевості. Загалом можна виокремити таку тенденцію: міській молоді з вищою освітою характерні вищі рівні вимірів прив'язаності до місця проживання.

Підсумовуючи, можна сформулювати деякі особливості взаємодії прив'язаності міської молоді до місця проживання та їхніх соціо-демографічних характеристик. Попри те, що у літературі описані суттєві зв'язки між прив'язаністю до місця проживання та такими соціо-демографічними показниками як вік, рівень освіти, сімейний стан та спосіб проживання, у міської молоді не було виявлено статистично значимих кореляцій між цими показниками. Такі результати вказують на специфіку досліджуваної групи, а також на те, що у формуванні прив'язаності до місця проживання у міської молоді соціо-демографічні показники не є ключовими детермінантами цього процесу. Отримані результати дослідження є цінними, адже скеровують основну увагу на певні психологічні відмінності/особливості молоді у процесі формування її зв'язків з місцем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джемс У. Психология / У. Джемс. – Москва, 1991. – 1999 с.
2. Altman I. Place Attachment / I. Altman, S. M. Low. – Plenum Press, New York, 1992. – 314 p.
3. Dallago L. Place Attachment in Adolescence / L. Dallago, M. Lenzi, D. Perkins, D. Santinello // Encyclopedia of Adolescence. – 2014. – P. 2083–2091.
4. Dallago L. Adolescent Place Attachment, Social Capital, and Perceived Safety: A Comparison of 13 Countries / L. Dallago, D. Perkins, M. Santinello, W. Boyce, M. Molcho, A. Morgan // American Journal of Community Psychology. – 2009. – №44. – P. 148–160.
5. Hay R. Sense of place in developmental context / R. Hay // Journal of Environmental Psychology. – 1998. – №18. – P. 5 – 29.
6. Lewicka M. Psychologia miejsca. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2012. – 637 s.
7. Morgan P. Towards a developmental theory of place attachment / P. Morgan // Journal of Environmental Psychology. – 2010. – №30. – P. 11 – 22.

ЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЖІНОК ПРИ ПСИХОЛОГІЧНОМУ НАСИЛЬСТВІ

Безліч існуючих досліджень, що стосуються особистісних особливостей жінок, які зазнали емоційної, моральної, фізичної чи іншої кривди, підтверджують їх невпевненість у собі, замкнутість, тривожність, депресивність, низьку самооцінку тощо [1,2,3,4]. Тому актуальними є дослідження взаємозв'язків особистісних особливостей скривджених жінок з компонентами емоційної саморегуляції, яка може виступити ресурсом для подолання негативних емоційних переживань, що пов'язані із психологічним насильством у стосунках. З цією метою застосований факторний аналіз даних за методом головних компонент, факторизації піддавалися п'ять показників емоційної саморегуляції (самоконтроль, емоційна стійкість, самоуправління, емоційний інтелект, адаптивність) та показники особистісних особливостей (індивідуально-типологічні особливості, показники самоставлення, копінг-стратегій, суб'єктивного благополуччя, психологічної статі, типу міжособових стосунків). Також здійснений кореляційний аналіз взаємозв'язків показників емоційної саморегуляції та особистісних особливостей у різних досліджуваних групах – жінок, які часто зазнавали психологічного насильства в родні, жінок, які інколи зазнавали психологічного насильства, та жінок, які не були скривджені.

Встановлено, що у жінок, які різною мірою зазнали психологічного насильства, існують особливості у взаємозв'язках компонентів емоційної саморегуляції та особистісних особливостей. Із зростанням самоуправління жінок, які часто зазнавали психологічного насильства, знижується підозрілість у стосунках з іншими людьми, а також знижується тенденція до перебільшення власної ролі у виникненні ситуації психологічного насильства, що включає самокритику та самозвинувачення. Інтровертованість, деяка непохитність, наполегливість пов'язується з емоційною стійкістю. Самоконтроль та емоційна зрілість сприяють частішому застосуванню копінг-стратегій, що передбачають вирішення проблемних ситуацій шляхом спроб уникнути чи стримати інтенсивні емоційні реакції на фрустрацію. Жінки, які часто зазнавали психологічного насильства, що мають добрі, дружні, безкорисливі стосунки з іншими краще справляються з негативними емоціями, мають почуття скерованості та наявності змісту життя. Така складова емоційної саморегуляції як адаптивність пов'язана із зростанням самовпевненості та очікуваннями позитивного ставлення до себе з боку інших людей.

Закритість, критичність до себе жінок, які інколи зазнавали психологічного насильства, передбачає зростання показників емоційної саморегуляції, зокрема самоуправління, емоційної стійкості, емоційного інтелекту та адаптивності. Якщо

жінки цієї групи схильні до цілеспрямованого самоуправління емоціями, почуттями, поведінкою та діяльністю, то вони більшою мірою очікують позитивного ставлення щодо себе з боку інших людей, зростає самоповага. Їх більша впевненість у собі, здатність до самокерування емоціями при психологічному насильстві передбачає зростання емоційної стійкості та зрілості. Знижується підкореність та залежність у стосунках, особливо при зростанні адаптивності та здатності до усвідомлення та керування емоціями. Зростання емоційної стійкості сприяє ефективності планування вирішення проблемних ситуацій, зниженні внутрішньої конфліктності та покращенні загального емоційного фону жінки. Емоційний інтелект жінок, які інколи зазнавали психологічного насильства зростає при наявності самоприйняття та здатності до самокерування. Також жінки цієї групи з вищим рівнем емоційного інтелекту менш схильні звинувачувати себе за невдачі та негаразди, менш тривожні.

У жінок, які не зазнали психологічного насильства наявність маскулітних рис особистості, позитивного ставлення до себе та позитивних стосунків з іншими людьми пов'язується із зростанням здатності до управління власними переживаннями, діями та поведінкою. Знижується сенситивність та тривожність. При наявності тенденції до вільного самоствердження та незалежності спостерігається стійкість емоційної сфери. Самоконтроль жінок цієї групи, їх здатність ефективно контролювати свої емоції позитивно впливає на впевненість у собі, здатність встановлювати дружні та позитивні стосунки з іншими людьми. Зі зростанням самоконтролю спостерігається зниження тривожності, підозрливості, підкореності та залежності у міжособових стосунках, знижується тенденція до застосування таких копінг-стратегій як пошук соціальної підтримки та уникнення вирішення проблеми. Цьому також сприяє здатність розуміти емоції та керувати ними. Чим вищий емоційний інтелект тим менше підозрливості, лабільності та більше автономії у стосунках з іншими людьми. Зростання особистісного адаптивного потенціалу жінок, які не зазнали психологічного насильства, передбачає зростання здатності до управління середовищем та вмінням ефективно використовувати зовнішні можливості, а також спонтанності як прагнення до незалежності та розкритості. Окрім цього знижується підозрливості та відчуження щодо інших людей.

Незалежно від рівня психологічного насильства щодо жінок зростання їх самоцінності, почуття скерованості та змісту життя, автономії, здатності до самокерування сприяє зростанню схильності до самоуправління емоціями та діями. Тривожність та самозвинувачення зникають там, де зростає схильність до контролю емоцій та емоційна стійкість. Також самодостатність у емоційній сфері пов'язана із особистісним зростанням та автономією у регуляції власної поведінки. Жінки, які є впевненими у собі, приймають усі сторони власної особистості, мають життєві цілі, можуть їх перед собою ставити та ефективно досягати, здатні встановлювати теплі стосунки з людьми, краще розуміють власні емоції та емоції навколишніх людей, вміють керувати своїми переживаннями та впливати на емоції інших. Зростання особистісного адаптивного потенціалу жінки передбачає зростання рефлексії та відкритості до нового досвіду.

Отож, взаємозв'язки показників емоційної саморегуляції жінок, які різною мірою зазнавали психологічного насильства, із показниками особистісних особливостей підтверджують важливість здатності розуміти та керувати своїми емоціями, емоційної стійкості та здатності до самоуправління для позитивного ставлення до себе та інших людей, задоволеності власним саморозвитком. Емоційна стійкість, емоційний інтелект та особистісний адаптивний потенціал також є важливими для вибору ефективних копінг-стратегій, побудови конструктивних стосунків з оточуючими людьми та загального переживання задоволеності власним життям жінок, які зазнали психологічного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мустафаєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильства в сім'ї / Г. Ю. Мустафаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cfscom.org/index.php/stati/58-socialno-psyhologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylystva-v-simji>
2. Пашина А. Х. Взаимосвязь различных видов насилия в отношении женщин и особенностей их эмоциональной сферы / А. Х. Пашина // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С.98 – 105.
3. Тунтуєва С.В. Психологічні особливості жінок, постраждалих від насильства в сім'ї=Lerner R. Beyond valence: toward a model of emotion-specific influences on judgment and choice / Lerner R., Jennifer S., D. Keltner // Cognition and Emotion. – 2000. - №14(4). – P. 473-493.

Христина Романівна Стельмащук

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Процес глобалізації, що є потужним соціально-психологічним фактором сучасності, виступає однією з істотних причин дезорганізації особистості та посилення ризиків розвитку станів дезадаптації. Пошуку психологічних закономірностей адаптації людини до стрімкого мінливого світу, систематизації факторів ризику розвитку дезадаптаційних станів присвячено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Встановлено, що добре адаптованих людей відрізняє висока продуктивність виконуваної діяльності, загальна задоволеність життям, психічна рівновага. Відзначається, що ефективність адаптації в значній мірі залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає себе і навколишній світ, свої соціальні відносини, наскільки вона здатна до змін поведінки в спілкуванні, професійній діяльності, побутовій сфері та ін.

Розглядаючи питання стресу та стресостійкості можна стверджувати, що подолання стресу як процес, визначається використовуваними для його реалізації індивідуальними ресурсами, а також стратегіями поведінки та способами дії в стресогенних ситуаціях. Саме ці чинники формують механізми психічної регуляції подолання стресу і характеризують сутність даного процесу [1]. І як стверджує К. Муздибаєв, ресурси – це все те, що людина використовує, щоб задовольнити вимоги середовища [6].

В науковій літературі прийнятий поділ ресурсів на два класи: психологічні і соціальні. *Психологічні ресурси* (особистісні, професійні, фізичні) представляють собою навички та здібності людини, *соціальні ресурси* відображають можливості та доступність особистості отримувати допомогу (інструментальну, моральну, емоційну) в соціальному середовищі (з боку членів сім'ї, друзів, товаришів по службі) і матеріальне забезпечення життя.

Якщо коротко охарактеризувати склад психологічних ресурсів, то слід зазначити, що вони включають когнітивні, психомоторні, емоційні, вольові та інші загальнопсихологічні властивості людини. Вони включають різноманітні властивості, риси, установки особистості, що здійснюють вплив на регуляцію поведінки в напружених ситуаціях життєдіяльності та виявляються в якостях самоконтролю, самооцінки, в почутті власної гідності, мотивації та ін.

Також, психологічні ресурси можуть бути представлені як система здібностей людини щодо усунення її протиріч з життєвим середовищем, подолання несприятливих життєвих обставин за допомогою трансформації ціннісно-смыслового виміру, що задає особистості її спрямованість і створює основу для самореалізації [2, с. 158]. Інакше кажучи, психологічні ресурси виступають як системна, інтегральна характеристика

особистості, яка забезпечує можливість долати важкі життєві ситуації. Зазначена характеристика актуалізується і проявляється в процесах самодетермінації особистості.

Н.Водопьянова в свою чергу дає таке визначення ресурсів: це «внутрішні і зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості в стресогенних ситуаціях; це емоційні, мотиваційно-вольові, когнітивні і поведінкові конструкти, які людина актуалізує для адаптації до стресогенних ситуацій», це «інструменти, які вона використовувала для трансформації взаємодії із стресогенною ситуацією» [4, с. 290].

У концепції стресу С.Хобфолляресурси визначаються як щось значуще для людини, що допомагає їй адаптуватися в складних життєвих ситуаціях. До ресурсів автор відносить: матеріальні об'єкти (дохід, будинок, транспорт, одяг, об'єктні фетиші) і нематеріальні (бажання, цілі); зовнішні (соціальна підтримка, сім'я, друзі, робота, соціальний статус) і внутрішні інтраперсональні змінні (самоповага, професійні вміння, оптимізм, самоконтроль, життєві цінності, система вірувань та ін.); психічні та фізичні стани; вольові, емоційні і енергетичні характеристики, що необхідні (прямо чи опосередковано) для виживання або збереження здоров'я у важких життєвих ситуаціях, або, які служать засобами досягнення особисто значущих цілей [8].

Особливістю ресурсного підходу є принцип «консервації», який передбачає можливість людини отримувати, зберігати, відновлювати, примножувати і перерозподіляти ресурси відповідно до власних цінностей. За допомогою такого розподілу ресурсів людина має можливість адаптуватися до варіативного ряду умов життєвого середовища. У концепції С.Хобфоллявтрата ресурсів розглядається як первинний механізм, що запускає стресові реакції. Втрата внутрішніх і зовнішніх ресурсів тягне за собою втрату суб'єктивного благополуччя, переживається як стан психологічного стресу, негативно позначається на стані здоров'я людини [8].

Л. Куліков до особистісних ресурсів відносить активну мотивацію подолання, ставлення до стресу як до можливості придбання особистого досвіду і можливості особистісного зростання; силу Я-концепції, самоповагу, самооцінку, почуття власної значущості, «самоцінність»; активну життєву настанову; позитивність і раціональність мислення; емоційно-вольові якості; фізичні ресурси – стан здоров'я і ставлення до нього як до цінності [5].

П. Вонг розробив модель ресурсів та визначив такі ресурси: психологічні, інтелектуальні, духовні, соціальні, фізичні, фінансові, культурні, умови середовища. Важлива особливість цієї моделі полягає в тому, що в ній надається особливого значення проактивним вимірам. Якщо людина постійно розвиває свої ресурси і розумно уникає ризиків, то вона тим самим зменшує вірогідність розвитку у неї стресу [9]. Він зазначав, що в доборі ресурсів для подолання стресу важливе значення має: по-перше, адекватна оцінка, яка повинна відображати реальну ситуацію, а по-друге, вибрані стратегії, які повинні відповідати характеру стресу.

Автор визначив критерії, за якими оцінюється подолання стресу:

- доцільність витрат енергії та ресурсів, ефективність в досягненні бажаної мети;
- протидія стресу і відновлення функціонального балансу організму і психіки;

– особистісний розвиток у вигляді активізації здібностей, розвитку самоповаги і почуття благополуччя [9].

Г. Сельє виділив два адаптаційні ресурси людського організму при стресі: поверхнева адаптаційна енергія і глибинна адаптаційна енергія. Поверхневі ресурси організму активізуються за першою вимогою, вони легко відновлюються. Якщо відбувається відновлення адаптаційних ресурсів, то в «перед хворобливий» стан організм не переходить. Поверхнева адаптаційна енергія відтворюється за рахунок глибинної, яка мобілізується шляхом адаптаційної перебудови гомеостатичних механізмів організму. Активізація глибинної адаптаційної енергії відбувається тоді, коли людина довго знаходиться в стресовій ситуації і виснажені поверхневі енергетичні ресурси. У деяких осіб темп включення «глибинних» резервів буває недостатнім для нейтралізації дії стресора, відповідно такі індивіди відрізняються зниженою стресостійкістю [7].

Очевидним є те, що всі зазначені ресурси є важливими і забезпечують формування стресостійкості як інтегративної особистісної характеристики та відіграють різну роль в адаптації особистості до різних умов життєвої ситуації.

Із вищенаведеного можна дійти висновку, що *ресурси* – це внутрішні і зовнішні змінні, які сприяють психологічній стійкості. Отож, психологічні ресурси є основою для формування стресостійкості. Їх функціональна спрямованість виявляється або в запобіганні, або в усуненні, або в зниженні стресу, або у відновленні вихідного стану. На різних етапах процесу подолання стресогенних факторів суб'єкт використовує різні стратегії (копінг), іноді навіть поєднуючи їх. При цьому не існує таких стратегій, які були б ефективними у всіх важких ситуаціях. Якими прийомами користуватися, вирішує сам суб'єкт, виходячи зі своїх індивідуально-психологічних особливостей, життєвого досвіду, оцінки значущості події, що відбувається, та інших факторів [1]. Особистісні ресурси як індивідуальні можливості людини і стратегії поведінки в сукупності формують механізми психічної регуляції подолання стресу і характеризують сутність даного процесу. По-суті, подолання стресу є процесом формування та реалізації когнітивних і поведінкових дій, зусиль, а також захисно-приспосувальних емоційних реакцій, спрямованих в сукупності на реалізацію вимог середовища (як внутрішніх, так і зовнішніх). Цей процес включає когнітивний, афективний, поведінковий компоненти, регулююча функція яких проявляється в наступному: формування мотиваційно-цільової спрямованості особистості на подолання стресу (труднощів) в конкретних умовах; оцінка суб'єктом ситуації та власних ресурсів на основі сприйняття і порівняння інформації про них, прийняття рішення про використання адекватних стратегій поведінки; «запуск» механізмів емоційно-вольової регуляції особливостей прояву обраної стратегії; мобілізація енергетичних ресурсів для досягнення обраної форми поведінки, спрямованої на подолання стресу; реалізація конкретних дій; оцінка досягнутих результатів [3]. Сказане в сукупності дозволяє визначити процес подолання стресу (життєвих труднощів, криз) як послідовну зміну компонентів психологічної системи діяльності з оцінки ситуації та індивідуальних ресурсів суб'єкта, а також за

вибором та реалізації стратегії поведінки та дій в умовах розвитку стресу. Цей процес розгортається протягом всієї стресової (кризової) події, яка, за зауваженням В. А. Бодрова, може розвиватися від кількох секунд до кількох місяців і років [3].

ЛІТЕРАТУРА :

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – №15. – С. 3–18.
2. Быкова С.В. Психологические ресурсы, обеспечивающие устойчивость к стрессу / С.В. Быкова, И.А. Кадиевская // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 276. – С. 156-159.
3. Бодров В. А. Проблема преодоления стресса. Ч. 2. Процессы и ресурсы преодоления стресса / В. А. Бодров // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 2. – С. 113–122.
4. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
5. Куликов Л.В. Стресс и стрессоустойчивость / Л.В. Куликов // Теоретические и прикладные вопросы психологии: Сб. статей. – Вып. №1 – Ч. 1 – Изд-во: СПбГУ, 1995. – С. 123-132.
6. Муздыбаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями. Теоретический анализ / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 3–14
7. Селье Г. Стресс без дистресса / Селье Г. [пер. с англ. **А. Н. Лука и И. С. Хорола**]. – М. : Прогресс, 1979. – 124 с.
8. Hobfall S. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress / S. Hobfall // American Psychologist. – 1988. – Vol. 44. – P. 513-524.
9. Wong P. T. P. The resource-congruence model of coping and the development of the Coping Schema Inventory. / P. T. P. Wong, G. T. Reker, E. Peacock // Handbook of Multicultural perspectives on stress and coping / Ed. by P. T. P. Wong, L. C. J. Wong. – New York, NY : Springer, 2006. – P. 223-283.

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ОСОБИСТІСНА СКЛАДОВА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Протягом цілих тисячоліть цінності залишаються незмінними. Однак, у кожного народу спостерігається властива тільки йому пріоритетність цінностей. Тобто спостерігається виражений етнічний та географічний аспект цінностей. Більше того, групи всередині кожного етносу мають різні пріоритети цінностей залежно від соціодемографічних особливостей. Молоді люди, незважаючи на те, до якого народу належать чи у якій країні живуть, прагнуть пригод і новизни. Тоді як для людей похилого віку важливою цінністю є безпека та збереження традицій. В решті решт, одні і ті ж слова, поняття цінностей мають різний зміст і відповідають різним груповим уявленням, часто протилежним. Наприклад, до таких цінностей належать традиції. Вони у всіх етносів різні. Дана цінність, яка тісно пов'язана з антропологічним типом етносу, має виражений етнічний аспект і зв'язок з етапом соціальної еволюції. Однак, культурно-ціннісна орієнтація на традиції є у всіх народів. Пояснюємо це тим, що традиції зумовлені досвідом виживання та адаптації до нових умов.

Усі етнокультури характеризуються органічною цілісністю. В основі будь-якої етнокультури лежать культурні універсалії, що творять цілісний образ світу людини. Даний образ людського світу включає аксіологічні компоненти. Вивчаючи ці компоненти, ми досліджуємо нормативно-ціннісну сторону етнічної традиції. Культурна цінність етнічної ідентичності має велике значення для самореалізації людини, яка є результатом виховання людини в конкретній етнічній групі. Прийняття особистістю осмислених потреб являється необхідною умовою виникнення особистісних цінностей.

Д. О. Леонтьєв зазначав, що особисті цінності є одночасно і джерелами, і носіями важливих для людини смислів.

З цього випливає, що ціннісні орієнтації виступають вагомою психологічною складовою у структурі етнічної ідентичності, механізмом особистісного росту та самоактуалізації. Ціннісні орієнтації являються динамічною системою. При освоєнні особистістю етнічної ідентичності відбувається процес рефлексивної діяльності, коли відновлюються контексти та смислові зв'язки. Таке освоєння є і розумінням етнокультурної традиції, в рамках якої знаходиться суб'єкт, і саморозумінням цього суб'єкта. Саморозуміння, в свою чергу, передбачає осмислення системи цінностей, життєвих цілей, мотивів поведінки суб'єкта, способів дій стосовно інших.

В процесі еволюції людство поступово сформувало усвідомлення народами спільності походження, поняття про батьківщину, предків, культурних відмінностей, релігійних поглядів. Етнічна ідентичність дозволяє людині усвідомити свою тотожність з групою, свою унікальність, відмінні ознаки від групи не лише своєї, але

й чужої. Завдяки спілкуванню з чужою групою відбувається оцінка значення етнічної приналежності, її ролі в житті і діяльності людини. Розвиток етнічної самосвідомості та визначення етнічного статусу також не відбувається без участі етнічної ідентичності. Таким чином, етнічна ідентичність займає важливе місце у процесі становлення особистості і виконує необхідні функції: вона виступає орієнтиром у навколишньому світі, задає загальні життєві цілі.

Загалом проблема ідентичності має солідну традицію вивчення у психології. Її родоначальником можна вважати У. Джемса з його концепцією усвідомлення особистістю своєї тотожності, своїх границь та місця у світі. На думку У. Джемса уявлення про себе у людини складається у двох площинах: особистісній та соціальній. Звідси виникають і два аспекти ідентичності: в особистісному аспекті створюється образ самотожності, а в соціальному аспекті образ Я формується як сукупність соціальних зв'язків індивіда.

Крім У. Джемса до ідеї про два аспекти усвідомлення особистістю себе звертались Г. Мід, Ч. Кулі, Е. Еріксон.

На сьогоднішній день проведено велику кількість досліджень, присвячених різним аспектам проблеми ідентичності. Потрібно виокремити такі роботи як дослідження Т. Г. Стефаненко щодо етнічного самовизначення; роботи В. А. Ядова щодо вивчення соціально-психологічних механізмів формування ідентичності; Н. Л. Іванової щодо соціальної ідентичності в різних соціокультурних умовах. Проаналізувавши вищезгадані дослідження, можна зробити висновки про те, що людина завжди прагне зберегти позитивну ідентичність.

Дж. Марсія пропонує модель статусу ідентичності. Він визначає ідентичність як особливу структуру Его, внутрішню, самотворчу, динамічну структуру здібностей, вірувань та індивідуальних контекстів. На нашу думку, ідея Марсія, що ця структура розкривається через паттерни розв'язання проблем, є надзвичайно важливою. Згідно цього підходу, вирішуючи будь-яку проблему, навіть найменшу, допомагає людям зрозуміти власні особливості та значення свого життя в контексті формування ідентичності. Коли розглядаємо даний підхід до розвитку ідентичності, можемо стверджувати, що у процесі становлення особистості вирішується велика кількість проблем ціннісно-орієнтаційного характеру, таких як соціалізація, приватність та самовизначення. Визначення та ціннісно-вольові аспекти є основною ідеєю роботи А. Вотермана, де він визначає кореляцію між ідентичністю та системою цілей, цінностей та вірувань, які діють як «елементи ідентичності»: ідентичність, мораторій, первинна ідентичність, дифузна ідентичність. Формування моделі етнічної ідентичності Дж. Марсія та його колег є цікавою тим, що бере до уваги два критерії:

- наявність або відсутність кризи;
- наявність або відсутність важливих цілей, цінностей та вірувань.

Ці етапи важливі у житті особистості, оскільки визначають напрямок її діяльності. Наявність, або ж відсутність кризи стає новою точкою відліку та діяльності особистості, певним «перезавантаженням». У свою чергу, наявність, або ж відсутність важливих

цілей та цінностей серйозно впливає на вектор руху людини, або ж констатує його відсутність та, як наслідок, його пошук.

О. М. Татарко, М. А. Козлова для характеристики, що описує результат адаптаційних процесів особистості та оцінює її готовність до зміни своєї життєвої ситуації, пропонують використовувати поняття «психологічне благополуччя». Суб'єктивна оцінка психологічного благополуччя відображає сприйняття індивідами їх положення в житті і системі цінностей відносно власних цілей, очікувань і стандартів. У кожній культурі існують домінуючі цінності-цілі. Ступінь відповідності між індивідуальними цілями та цілями, які схвалюються в культурі, згідно моделі С. Оайші, веде до формування позитивних почуттів індивіда.

Таким чином, логічним є те, що наявність етнічної ідентичності є надзвичайно важливою для адаптації до змін у культурі та збереження психічного здоров'я. Психічно здорова людина має чітко визначену колективну (етнічну, культурну) ідентичність. Така людина готова до осмисленої, позитивної взаємодії з фізичним, соціальним середовищем та світом, який змінюється. У маргінальній щодо етнічної ідентичності особистості розвивається комплекс негативних індивідуально-психологічних властивостей, що свідчать про фрустрацію: відчуття психологічної незахищеності, замкненість, пасивність, небажання відстоювати свої цінності, свого роду і етнічної спільності.

Олена Олександрівна Абрамюк

КОПІНГ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ ЯК ЧИННИК ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СІМЕЙНОЇ СИСТЕМИ

Нова інформаційна ера привнесла у наше життя глобальні та різкі зміни, пов'язані зі стрімким соціально-економічним та інформаційно-технологічним розвитком суспільства. Такі швидкі та інтенсивні зміни торкнулися і першого в історії людства соціального інституту – сім'ї. Сучасний етап розвитку західного суспільства приніс другу революцію в сім'ї, що не лише докорінним чином змінила її функціонування, а й поставила під сумнів саме існування сімейної системи як соціального інституту. У зв'язку з цим активізувалися міждисциплінарні дослідження кризових тенденцій сімейної проблематики, оскільки розпад сім'ї катастрофічно швидко множить число самотніх людей, утруднює зростання та виховання дітей та породжує масу соціальних проблем, що не можуть не позначитися на розвитку суспільства загалом. Дослідження сімейного стресу та копіngu в сім'ї є одним з перспективних напрямків осмислення, дослідження та наближення позитивних змін кризової ситуації сім'ї в сучасному суспільстві. Вивчення копіngu шлюбних партнерів дає можливість отримати відповіді на складні запитання, що назріли в соціумі: як впливають фактори ризику чи несприятливі події на вразливість до стресу окремої людини та сім'ї загалом; які внутрішні та зовнішні механізми захищають сім'ю від стресу; чому одні сім'ї проходять через важкі випробування і залишаються при цьому щасливими, в той час як інші не можуть справитися з найменшими труднощами. Сімейний та подружній копінг у зарубіжних дослідженнях розглядають як стабілізуючий чинник сімейної системи. В українському науковому просторі психологія копіngu перебуває на стадії формування, а психологія копіngu у сім'ї – у зародку свого розвитку.

У зарубіжній психології ґрунтовні дослідження копіngu представлені у працях таких вчених, як: Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолкман, Р. Моос, М. Селігман, Є. Фрайденберг, С. Хобфол, Р. Шварцера, Е. Грінгласс, Л. І. Анциферової, Р. Грановської, І. Муздибаєва, С. Нартової-Бочавер, І. Никольської, Т. Крюкової, А. Лібіної, Н. Водоп'янової, В.М. Ялтонського ін. Серед українських дослідників цій проблематиці відведено місце у роботах Т. Титаренко, Т. В. Зайчикової, Р.К. Назирова, Н.В. Родіної, О. І. Склень, Н.А. Сироти, Т.А. Ткачук та ін. Більшість досліджень зосереджені на вивченні індивідуального копіngu, стресоподолання сім'єю як групою - це новий напрямок в психології, що інтегрує сімейно-системну теорію, тобто розгляд сім'ї як цілісності, концепції стрес-копінг процесу і суб'єктний підхід.

У протистоянні стресу відіграють роль як потенційні характеристики стійкості кожного окремо взятого члена сім'ї, так і сім'ї як цілісної і функціональної структури. Вплив складних життєвих ситуацій порушує функціонування сімейної системи,

що неминуче впливає і на благополуччя членів сім'ї і їх взаємини, викликає стан внутрішньої напруги та дискомфорту, служить джерелом соматичних, нервово-психічних і поведінкових розладів. Однак, основні внутрішньосімейні процеси мають і протилежне значення: вони допомагають впоратися зі стресом як окремим членам сім'ї, так і сім'ї загалом. Ці процеси дозволяють родині згуртуватися в кризовій ситуації, протистояти стресу, зменшити небезпеку руйнування сім'ї та оптимальним чином пристосуватися до ситуації. О. Куфтяк говорить, що особливий інтерес представляє вивчення можливостей членів сім'ї по організації власної поведінки у важкій ситуації як у формі психологічного захисту від неприємних переживань, так і у формі конструктивної активності, спрямованої на подолання труднощів [1]. У своїх працях російська дослідниця О. Куфтяк підсумовує широко представлені теоретико-емпіричні розробки сімейного стресу у роботах Г. Боденмана, С. Картера, Р. Кесслера, П. Вацлавік, М. Перре та інших зарубіжних дослідників, що стосувалися вияву найбільш значущих для сімейної життєдіяльності стресів, а також способів їх подолання [1; 2]. В ситуації стресу очевидним є те, що збільшується емоційне навантаження на партнерів, звідси, підвищена концентрація на власних потребах і знижена толерантність до потреб інших, підвищення конфліктності, неадекватність реакцій, вразливість і підвищення загальної тривоги. Незважаючи на патогенність описаних процесів переживання стресів у сімейному житті, як відзначає швейцарський дослідник Г. Боденманн, їх масштаб залежить від сімейних ресурсів, вміння вирішувати проблеми і долати стреси [3].

Найбільш важливим для характеристики сім'ї є те, які заходи вживає сім'я, як суб'єкт активності, при зіткненні з важкою життєвою ситуацією. Особливості сімейної життєдіяльності виступають ресурсами соціального простору сім'ї, а значить, будуть визначати структуру сімейного стресодолавання. Проведене емпіричне дослідження мало на меті дослідити специфіку та динаміку копінг-подружжя на різних етапах життєвого циклу сім'ї, встановити його вплив на задоволеність шлюбом партнерів, характер їх взаємодії та функціонування сімейної системи. Методиками дослідження, що описують копінг-стратегії партнерів, виступили: 1. Опитувальник «Способи долаючої поведінки» (WCQ) Р. Лазаруса, С. Фолькман, адаптований Т. Л. Крюковою, О. В. Куфтяк, М. С. Замишляєвою; 2. Тест «Подолання складних життєвих ситуацій» (SVF 120) В. Янке і Г. Ердмана, в адаптації Н. Є. Водоп'янової. Методиками, що описують функціонування сім'ї, виступили: 1. Методика «Спілкування в сім'ї» (Ю. Альошина, Л. Гозман, Е. Дубовська); 2. Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. Столін, Т. Романова, Г. Бутенко); 3. Тест опису поведінки в конфліктній ситуації Томаса-Кіллена (ТКІ), в адаптації Н. В. Гршиної. Статистичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою комп'ютерної програми STATISTICA 10.0, використано дискримінантний аналіз, лінійну кореляція Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз та метод множинних порівнянь тест Шеффе.

Досліджувана група загалом склала 94 особи: 47 пар, що знаходяться у шлюбі, з сімейним стажем від одного до 32-ох років. За результатами емпіричного дослідження

встановлено, що проблемно-орієнтовні стратегії додання стресу є, загалом, ефективнішими, в тому числі і у подружній взаємодії. Разом з тим, застосування відразу декількох копінг-стратегій більш ефективно, ніж вибір тільки одного конкретного способу реагування на стресову ситуацію, а копінг-стратегії, що неефективні в одних ситуаціях, можуть виявитися цілком ефективними в інших. В контексті подружньої взаємодії зі стресом ефективні емоційноорієнтованікопінг-стратегії. Важливо зазначити, що для благополучних сімей всієї групи досліджених не властиво застосовувати конфронтаційний копінг, рятуватись від стресу за допомогою ліків, тютюну чи алкоголю, шлюбні партнери не схильні застосовувати стратегії конкуренції при зіткненні у конфліктній ситуації. Задоволені шлюбом партнери зважають на інтереси один одного і цінують сімейні відносини, що дозволяє говорити про те, що описані стратегії є неефективними для збереження життєстійкості сімейної системи.

Найвищий рівень задоволеності шлюбом у досліджуваних періоду «зріла сім'я» (класифікація В.А. Сисенко), окрім цього, важливо відмітити, що для сім'ї цього періоду характерний високий рівень психотерапевтичного спілкування, тобто партнери довіряють та підтримують один одного, такі відносини позитивно впливають як на сімейну систему, створюючи емоційно комфортні та стабільні умови життя для кожного з її членів. Така взаємодія носить характер діадногокопінгу, що дає підстави стверджувати про його ефективність та доцільність більш детального вивчення механізмів його утворення у подальших дослідженнях. Окрім того, виявлено явні ознаки діадної взаємодії партнерів при зіткненні зі стресочинниками у сім'ях, починаючи з другого періоду життєвого циклу сім'ї, що дає можливість стверджувати, що сім'я має свої специфічні особливості додання стресу: діадна взаємодія при зіткненні зі стресом дає синергічний ефект та позитивно впливає на функціонування сімейної системи. Натомість, відсутність спільності та комплементарності у взаємодії подружжя при зіткненні зі стресом може мати руйнівний вплив на їх міжособистісні стосунки та внутрішньосімейний клімат, а також може порушувати функціональну цілісність сімейної системи.

Результати емпіричного дослідження підтвердили найсучасніші дослідження про важливу роль сімейного копінгу при зіткненні зі стресогенними чинниками, а також засвідчили, що емоційно-позитивна включеність шлюбних партнерів, що виявляється в зверненні у важкій ситуації до емоційної складової подружніх відносин шляхом демонстрації подружжям почуттів, переживань і фізичної прихильності по відношенню один до одного, взаємопідримка, неконкуруюча взаємодія, відображає специфічність долаючої поведінки в сім'ї як цілісній структурі, заснованій на близьких емоційних відносинах. Підсумовуючи, потрібно відзначити, що спільний копінг подружжя виступає не лише як спосіб чи навіть необхідна умова подолання складних стресових ситуацій у сім'ї, але й може стати стабілізуючим чинником сімейної системи, завдяки якому сім'я залишається життєстійкою та може характеризуватися хорошим фізичним та психологічним самопочуттям подружжя, високим рівнем задоволеністю шлюбом та власним життям, кращою соціальною адаптацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куфтяк Е.В. Психология семейного совладания. Монография. Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. 320 с.
2. Куфтяк Е.В. Психология семьи: регуляция и защита. Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2011. 384 с.
3. Bodenmann G. Dyadic coping and the significance of this concept for prevention and therapy. *Zeitschrift für Gesundheitspsychologie. Göttingen: Hogrefe*, 2008. № 16 (3). S. 108-111.

Марія Іванівна Дубиніна

АФІЛІАЦІЯ ЯК КОПІНГ-РЕСУРС ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК

Професійна самореалізація вважається однією з провідних сфер діяльності сучасної особистості поза залежністю від статі. Проте, в силу наявності гендерних стереотипів, в деяких випадках жінкам складно поєднувати професійну самореалізацію з сімейним життям. На нашу думку одним з копінг-ресурсів, здатним полегшити перехід між прагненням до самореалізації та «домашніми» обов'язками є афіліація.

Афіліація, за визначенням Г. Мюррея [3, с.83], - це потреба у взаємодії та тісному емоційному контакті з близькими людьми. Зміст поняття «афіліація» полягає у тому, що людина прагне до позитивної взаємодії з оточуючими. Варто зазначити, що прагнення налагодити позитивну взаємодію може стосуватись як знайомих та близьких людей, так і незнайомих. З огляду на це, процес професійної самореалізації (особливо на початках кар'єри) може бути значно полегшеним. Це пояснюється тим, що адаптація у новому колективі починається з позитивного налаштування. Що в свою чергу дозволяє швидше налагодити стосунки.

Також варто зазначити, що відповідно до досліджень Г.Мюррея [3], від рівня розвитку афіліативних здібностей залежить суб'єктивне почуття щастя та гармонійний розвиток особистості. У психологічній площині, афіліація може проявлятися у почутті прив'язаності, дружніх стосунків, бажанні бути приналежним до певної групи.

Про наявності мотивації до афіліативного спілкування можуть свідчити такі зовнішні прояви, як позитивний зміст у мовленні, тривалість контакту з однією людиною, позитивний вираз обличчя, відкриті пози тіла та активна жива жестикуляція.

На думку А. Мехрабіана, існують дві провідні тенденції щодо потреби у афіліативному спілкуванні [2, с. 95]:

1. Надія на афіліацію. У цьому випадку людина очікує позитивного ставлення до неї зі сторони оточуючих. Більше того, очікування симпатії стосуються і абсолютно незнайомих людей;

2. Страх бути відкинутими. Тут мають місце переживання стосовно потенційно-невдалого спілкування або страх, що спілкування залишиться формальним замість того, щоб перейти на стадію дружби.

Тобто під афіліацією ми розуміємо прагнення людини налагодити позитивні соціальні взаємозв'язки. При чому таке спілкування мало б носити постійний (або навіть щоденний характер). Блокування потреби у подібному спілкуванні призводить до підвищення рівня тривожності та незадоволеності життям.

Повноцінний розвиток афіліації – це важливий копінг-ресурс для успішної професійної самореалізації жінок. При достатньому рівні розвитку комунікативних

здібностей та вмінні будувати ефективну соціально-підтримуючу мережу завдяки позитивному настрою при початку та продовженню спілкування, жінки у сучасному світі можуть вдало будувати кар'єру.

Що стосується відмінностей професійної самореалізації жінок та чоловіків, то основна розбіжність полягає у різниці між мотивами досягнень. Для жінок (згідно до результатів досліджень К. Гилліган [4] та М. Розенберга [1]) мотив афіліації є вагоміший, ніж мотивація до професійного успіху. Чоловіки ж більше орієнтовані саме на професійну самореалізацію та досягнення успіху. Іншими словами жінки надають перевагу теплим міжособистісних зв'язкам та підтриманню комфортного клімату у спілкуванні. А чоловіки нададуть перевагу отриманню результату відповідно до поставленої мети.

Цікавим також є те, що жінки на перше місце зазвичай ставлять духовні цінності (релігійні, соціальні чи естетичні). А у чоловіків центральне місце серед мотиваторів займає наявність теоретичних, економічних та політичних цінностей, що може бути зумовлено прагненням до досягнення реального практичного успіху та отримання влади (прикладом може бути отримання керівної посади) [1].

Таким чином можна зробити припущення, що для повноцінної та успішної професійної самореалізації жінок їм необхідне прийняття зі сторони оточуючих: на роботі – це керівництво та співробітники, вдома – наявна підтримка зі сторони родини. Варто зазначити, що здатність до афіліації як до створення позитивних стосунків з оточуючими, дозволяє жінкам швидше створити навколо себе позитивний психологічний клімат та повністю зосередитись на виконанні своїх професійних обов'язків.

Отже, здатність налагоджувати тісний емоційний контакт з оточуючими є важливим копінг – ресурсом для жінок в процесі їх професійної самореалізації. Через налагодження контакту відбувається формування ефективної соціально-підтримуючої мережі, яка у свою чергу, дозволяє ефективно подолати рольовий конфлікт «Родина-Робота», що може виникати в процесі становлення жінки як професіонала. Більше того, з психологічної точки зору здатність до афіліації дозволяє покращувати рівень комунікативних навичок, що дозволить уникати більшості непорозумінь, які можуть виникнути як на робочому місці, так і вдома.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берн Ш. Гендерная психология: 2-е международное изд. СПб.: Питер, 2002. – 320 с.
2. Диагностика мотивов аффилиации (А. Мехрабиан) // Социальнопсихологическая диагностика развития личности и малых групп / под ред. Н.П. Фетискина, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова. - М.: Психотерапия, 2002. - С. 95.
3. Мюррей Г. Explorations in personality. / Г. Мюррей - 1938. - С. 83
4. Соколенко В. М. Между полом и гендером. // Человек. – 2001. – № 3. – С. 170-180.

КОЛОРИСТИКА АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Колористика архітектурного середовища – це сукупність природніх кольорів з внесенням штучних кольорів, створених людиною, які утворюють просторову палітру кольорів даного середовища. Колористика архітектурного середовища, яке нас оточує, відіграє величезну та багатозначну роль в житті кожної сучасної людини. Колір – частина і матеріального, і духовного світу, колір – це мова, яка зрозуміла кожному незалежно якою мовою ти спілкуєшся і в якій країні проживаєш, за допомогою кольору люди розуміють один одного.

Ще Платон робив перші спроби розроблення теорії кольору. І. Ньютон розглядав колір як фізичне явище. В дослідженнях В. Гете, П.О. Флоренського і О.О. Потебня розкривається символізм основних кольорів. Ґрунтовне дослідження у визначенні психологічних характеристик кольорів зробив М. Люшер.

Колористика архітектурного середовища зазвичай була на другому місці і лише на початку ХХ століття вчені почали досліджувати її як одну з першочергових характеристик навколишнього штучного середовища. У архітектурі значення символічного середовища розглядав К. Лінч [2], К. Александер дав оцінку кольору з психологічної точки зору, Б. Лассюс, Ж. Філласьє, Ж.-Ф. Ланкло, М. Альбер-Ванель обґрунтували методики кольорового проектування. Також колористикою архітектурного простору міста займався А.В.Єфімов, експериментальні дослідження формоутворюючих властивостей кольору проводили Г.Є. Русанов, В.Й. Кравець та інші.

В процесі сприймання архітектурного середовища, людина спочатку сприймає колористику простору, що говорить нерозривний зв'язок кольору та середовища. Значення колірної оточення для життєдіяльності людини зростає з підвищенням концентрації людей, інтенсифікацією використання архітектурного середовища. З ущільненням архітектурного середовища підвищується його цінність, яка призводить до більш точної організації. З вище сказаного випливає, що архітектори та дизайнери середовища мають володіти знаннями про психологічні характеристики кольорів, а також їх безпосередній вплив на людину. Так як грамотне використання кольору може призвести до позитивних ефектів – пом'якшення помилок у організації урбаністичного середовища, виділення окремих ансамблів і споруд, покращення психологічного комфорту, навіть зростання загального культурного рівня.

Розглянемо основні позитивні та негативні характеристики деяких кольорів, які використовуються в архітектурному середовищі.

Білий колір викликає позитивні асоціації, так як демонструється мала кількість забарвлення. Позитивні характеристики кольору: незайманість, повнота, самовіддача,

відкритість, єдність, легкість, здатність виявляти приховане і хибне. Негативні характеристики: ізоляція, безплідність, нудьга, манірність, розчарування, відчуженість. Білий колір характеризується досконалістю і завершеністю, демонструє абсолютне і остаточне рішення, повну свободу для можливостей і зняття перешкод. Основна характеристика білого кольору – рівність, так як він містить в собі рівну кількість всіх кольорів. Якщо необхідно надихнути чи вселяє віру, то можна використовувати білий колір.

Чорний колір існує на противагу білому, поглинає всі кольори навколо. Позитивними характеристиками чорного кольору являються: мотивоване застосування сили, творення, здатність до передбачення, змістовність. Негативні характеристики проявляються в наступному: руйнівність, придушення, депресія, порожнеча, використання сили як прояв слабкості та егоїзму. Так як чорний поглинає вся кольори, то він завжди приховує в собі все, що несе. З однієї сторони чорний колір може зацікавити, він притягує до себе, а з іншої лякає. Щоб дізнатися скільки в людині білого, вона може спробувати звільнити свою суть, тобто пройти через чорне, щоб пізнати. Коли настає депресія, то залишаються тільки негативні характеристики чорного кольору. Він завжди, як і смерть, говорить про тишу і спокій, сповіщаючи про закінчення.

Червоний колір це уособлення могутності, прориву, волі до перемоги. Позитивні характеристики: лідерство, завзятість, боротьба за свої права, творення, динамічність, наполегливість. Негативні характеристики червоного проявляються в: фізичному насиллі, хтивості, нетерпимості, жорстокості, руйнуванні, впертості. Даний колір завжди в русі, завжди є джерелом енергії. Червоний колір любить бути першим, але не завжди може ним бути – це залежить від руйнівних якостей. Червоний колір змушує насторожитися під час небезпеки, символізує пристрасть, збуджує пристрасність, тобто пристрасно любить, пристрасно ненавидить і пристрасно вірить.

Жовтий колір поширюється на всі сторони, уособлює розум, вплив доміанти. Позитивні характеристики: спритність, кмітливість, оригінальність, радість життя, сприйнятливність, терпимість, чесність, впевненість у собі, справедливість, свобода, радість, веселощі. Негативні характеристики кольору: уїдливість, сарказм, віроломство, не уважність, любов до балачок, критичність, нетерпимість, схильність до засудження інших. Даний колір гнучкий, має здатність проникати всюди, допомагає подолати труднощі, сприяє концентрації уваги. Під впливом жовтого кольору швидко приймаються рішення і миттєво виконуються.

Зелений колір утворився в процесі злиття синього і жовтого, тому він взаємодоповнює якості обох кольорів. Позитивні характеристики проявляються в стабільності, прогресі та обов'язковості. А негативні характеристики – егоїзм, ревнощі, іпохондрія. У зеленому завжди закладена життєва можливість, він не володіє діючою ззовні енергією, але містить у собі потенційну енергію – не спочиває, а відображає внутрішній напружений стан. Він виражає відношення людини до самої себе; нічого не вимагає і нікуди не кличе. Символізує процвітання і нові починання.

У негативному аспекті це колір безмовного схвалення і безнадії. Якщо тривалий час дивитися на зелений колір, то він починає викликати нудьгу, тому що нічого не дає. Чинить сприятливу дію на людей, які страждають на клаустрофобію. Зелений нейтралізує дію інших кольорів; допомагає розсіювати негативні емоції. Приносить спокій і умиротворення, допомагає сконцентруватися і прийняти рішення, допомагає під час шоку і володіє снодійною дією.

Синій колір – це концентричний колір, який присвячує все тільки собі. Позитивні характеристики проявляються в організованості, непохитності, ідеалізмі та силі духу. Негативні характеристики – це фанатизм та підпорядкованість. Цей колір зтягує в себе, п'янить, так як він немає кінця, він ніколи не закінчується. При цьому сила кольору недооцінюється. Він створює передумову для глибокого роздуму над життям; кличе до знаходження сенсу, істини. Синій викликає не почуттєві, а духовні враження.

Коричневий колір являючись кольором землі, може надати тихе сховище та підтримати в часи тривоги та переживань. Позитивні характеристики: надійність, здоровий глузд. Негативні характеристики кольору: депресія, розчарування. Коричневий – затемнений жовто – червоний колір: імпульсивна життєва сила червоного стримується, завмирає. У коричневому залишається життєвість, яка втратила свою активність. Висловлює життєві відчуття тіла. Люди, які віддають перевагу цьому кольору, бажають фізичного відпочинку, спокою. Коричневий колір уособлює стабільність, відданість. Заспокоює, підтримує під час тривоги, хвилювань. Вибирається при нервовому виснаженні, коли людині здається, що ситуація конфлікту нерозв'язна. Відкидається коли людина хоче знайти свою індивідуальність, піти від інстинктів тіла, перестати від них залежати. При цьому людям потрібні категоричність і увага.

Сірий колір поєднує в собі протилежні якості чорного і білого, отже, відчуває себе непотрібним і чужим і ніколи не стане першим. Позитивні характеристики: інформованість, розсудливість, реалізм, з'єднання протилежностей. Негативні характеристики: страх втрати, меланхолія, хвороба, печаль, депресія. Сірий колір завжди стабілізує процеси навколо, але завжди виглядає роздвоєним, завжди відчувається погано. Єдина мета - стабільність і гармонія, але через виснаженість і втому. Сірий колір вважається самотнім, тому що живе на межі чорного і білого.

В контексті сприймання колористика є невід'ємною складовою архітектурного середовища. Колір є одним з найбільш важливих елементів в середовищі, який вимагає грамотного застосування, тому що він є засобом впливу на психологічний стан людини. Зокрема, колористика архітектурного середовища може як активізувати енергію в людині, так і заспокоїти її.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габайдулина С. Цвет как психологическая характеристика городской среды / С. Габайдулина // Колористика города: мат.-лымеждународ. семинара: – М., 1990. – Т. 1. – С. 175 – 160.
2. Потокина Т. М. Понятие цвета и его роль в архитектуре / философские проблемы культуры – 2009. – №1(9). – С. 77-79.
3. Мельник У. В. Цвет в дизайне городской среды / Вестник славянских культур. – 2013. – С. 86-89.

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ

На сьогоднішній день важливим наріжним каменем побудови соціуму є взаємодія людей між собою. Суспільство вимагає залучення активних громадян які не просто відтворюють загальні шаблони, а мають здатність приймати інноваційні рішення, базою таких громадян можна вважати соціально-психологічно зрілих. Так ряд авторів зазначає, що якість як і протікання взаємодії залежатиме від того на скільки комунікатори набули соціальних навичок, тут для ширшого охоплення властивостей індивіда і соціуму як взаємо доповнюваних структур вступає інтегральне поняття соціально-психологічної зрілості. Сам термін вперше було зумовлено дослідженнями Роберта Зелмана у далекому 1970 р на якого у свою чергу вплинули ідеї Джорджа Міда, згідно досліджень Роберта Зелмана соціально - психологічну зрілість слід розглядати через розвиток у людини емпатії, здатності до рефлексії і децентрації що забезпечить спостерігати за собою зі сторони. На вітчизняних теренах психологічної науки чітко спостерігається відсутність достатньої емпіричної чи хоча б теоретичної бази щодо трактування і інформації як б стосувалась явища соціально - психологічної зрілості, також відсутня яка небудь достатньо всеохоплююча модель яка б могла задовільнити пояснення цього явища у достатній мірі. Тому відповідно до вищесказаного і виникає сама собою потреба у означенні соціально-психологічної зрілості як інтегральної категорії у трактуванні соціального і індивідуально-психологічного життя людини, що дозволить краще розуміти процеси що відбуваються у суспільстві[2, С.128-129].

Поняття зрілості особистості досить активно трансформувалося в продовж усього ХХ ст. З другої половини сторіччя поняття набуває ще більшого соціального та психологічного забарвлення. Вагомий внесок у нове його розуміння внесли зарубіжні дослідники(Е.Грінберг, М. Кхатібі, Б. Спенсер, Б. Соренсен, Р. Зелман, Д. Мід, Д.Магнусон, К.Уайт, Д.Марсія. А. Ватерман та інші). Тоді виникають перші спроби створити нове інтегральне поняття що буде найбільш широко характеризувати явище зрілості у стосунку до особистості та її взаємодії із зовнішнім світом.Одна з перших моделей соціально - психологічного розвитку була заснована у 1974 році Е. Грінбергом і Б.Соренченом. Ця модель окреслювала психосоціальний розвиток студентів та інтегрувала цілі соціалізації(суспільно - корисні) і ціль розвитку(атрибути оптимального особистісного зростання), це дозволяє моделі охоплювати пояснення діяльності соціуму і окремої людини[4, С.330-331].

Вітчизняні дослідники у своєму трактуванні поняття зрілості продовжують розгляд цього поняття в контексті дослідників, радянського періоду розвитку психології, активно продовжуючи їхнє некритичне цитування, навіть якщо воно не відповідає

обраному дослідником теоретико-емпіричному підходу. Проте розгляд поняттями зрілості авторами (І.Кон, В.Виготський, А.Ананєв, А.Ватерман, Л.Журавльов, О.Тітухіна, А. Лідерс, С.Штепа) набагато більше набуває компліментарного підходу, і ця тенденція загалом характеризує дослідження сучасних російських авторів що стосується поняття зрілості.

Існують емпіричні проблеми дослідження зрілості, оскільки у межах різних соціокультурних шкіл поняття має свої особливості, і методики відображають цю специфіку. Доречно звернутися до певних проблемних методичних аспектів дослідження за допомогою різних методик. Проблемним, на думку А.Журавльова є так звана неперервність і перервність розвитку показників зрілості, які не мають чітких властивостей. Подальшою проблемою є нерівномірність у досягненні зрілості кожного показника. Зокрема немає впевненості, як розуміти та інтерпритувати «загальну зрілість» якщо певні компоненти перейдуть межу зрілості. Гетерохронність доповнюється також іншими труднощами, не лінійність шляху зростання (у кожного своя), особисті кризи і їхній вплив, зворотність розвитку тощо [3, С.53].

Висвітлений вище матеріал плавно підводить нас до того, що найбільш вдалим і інтегруючим постають два основні аспекти діяльності особистості які містить у собі інтегральне поняття соціально-психологічної зрілості. Нажаль вживання цього терміну на даний час обмежується міжособистісними стосунками, проте ми вважаємо, що він має великий лексичний і змістовий запас який засвідчує його інтегральність і перспективність подальшого дослідження. Соціально-психологічна зрілість виступає як певнапоєднуюча ланка двох попередніх напрямків досліджень зрілості: соціально орієнтовану гілку і індивідуально орієнтовану, а також як логічне продовження вивчення категорії зрілості у психологічній науці [1, С. 253].

Отжездійснений нами аналіз дозволив нам визначити, що термін соціально-психологічної зрілості постав інтегральною категорією.Дослідники явища зрілості вкладають три складові елементи: біологічний, соціальний, психологічний. Важливим вважаємо зазначити що без будь якого з цих трьох компонентів не набуває зрілість, оскільки кожен з них є важливим. Намибуло проаналізовано витоки знань щодо соціально-психологічної зрілості. Таким чином погляди зарубіжних і вітчизняних вчених і еволюцію їх поглядів у залежності від загального етапу в період розвитку якого перебуває психологічна наука.Виходячи з цієї думки зрілість вважалась спочатку лише характеристикою організму і залежала від набуття певного віку. Унаочненим прикладом чого слугувала вікова періодизація Е. Еріксона. Другий етап(60-70pp XX ст) згідно якого зрілість вже ділили на : біологічну, соціальну, психологічну. На третьому етапі формування знань про зрілість все частіше застосовують інтегральне поняття соціально – психологічної зрілості як об'єднуючого поняття. Також визначено важливу думку щодо нерівномірності формування якостей соціально-психологічної зрілості у часі. Вагомим варто зазначити, що більш важливим є можливість її не набуття чи втрати, тобто не як якості особистості що набувається з настанням певного віку чи зростанням організму а постійно формуючої в залежності від умов функціонування

і контактування із зовнішнім середовищем. Для кращого розуміння виділено наступні компоненти соціально – психологічної зрілості: автономність, соціальну відповідальність за скоєні проступки, активна соціальна позиція щодо ресоціалізації, оволодіння соціальними ролями, рефлексія, емпатія. Ці компоненти розглядаються як складні динамічні, особистісні структура, що мають прояв у чотирьох сферах: потрібнісно – мотиваційний (самовідношення), афектна (емоції), когнітивна (само-розуміння), регулятивно - вольова(саморегуляція). І що найбільш важливо стаття закладає ґрунт для подальшого практичного дослідження цього поняття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Главатских М.М. АТРИБУТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ИССЛЕДОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗРЕЛОСТИ ЛИЧНОСТИ Казанская наука. 2014. № 11. С. 251-253.
2. Тетухина О.В. МОЛОДЕЖНОГО ВОЗРАСТА МУЖСКОГО ПОЛА В сборнике: III МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ ФОРУМ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ, НАКАЗАНИЕ, ИСПРАВЛЕНИЕ» (к 20-летию вступления в силу Уголовно-исполнительного кодекса Российской Федерации) : Сборник тезисов выступлений и докладов участников Международной научно-практической конференции. Академия ФСИН России. 2017. С. 315-320.
3. Журавлев А.Л. Социально-психологическая зрелость: обоснования понятия // Психологический журнал. 2007. Т.28. №2. С.52-54.
4. Greenberger, E., and Sørensen, A.B. (1974). Toward a concept of psychosocial maturity. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol 3, No 4: 329-358.

ЦІННІСНО - МОТИВАЦІЙНА СФЕРА ТА ОСОБИСТЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВОЛОНТЕРІВ ЛІКУВАЛЬНИХ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ УСТАНОВ

За останні роки в Україні роль волонтерської діяльності набула великого значення. Проведені дослідження в галузях психології, соціології, педагогіки та в інших напрямках свідчать про значний розвиток волонтерства в українському суспільстві. Волонтерство є важливим соціальним явищем, способом внесення людиною свого вкладу в покращення рівня життя.

Метою наукового дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично проаналізувати і дослідити ціннісно - мотиваційну сферу волонтерів. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: визначити ціннісно - мотиваційні сфери волонтерів; проаналізувати ціннісні орієнтації волонтерів; дослідити соціально-психологічні особливості волонтерів, що пов'язані з мотивацією їхньої діяльності; виявити чинники та фактори, які впливають на потребу у волонтерській діяльності.

Найбільш відомими дослідниками ціннісно - мотиваційної сфери особистості можна по праву вважати Є. Фрома, М. Рокіча, В. Франкля, Е. Шпрагела, А. Маслоу та інших. Соціально-психологічні питання готовності до волонтерської роботи висвітлені в працях О. Безпалько, О. Азарової, А. Капської. Мотиваційну сферу у своїх роботах також досліджували такі зарубіжні вчені як А. Гольдберг-Глен, М. Снайдер, Т. Безсонова (До проблеми дослідження істинного волонтерства 2016), Я. Лахтенмаа (Гедоністичний альтруїзм молодих добровільних працівників) та вітчизняні науковці Н. Вайнілович (Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності 2012),

Т. Лях, (Волонтерство як суспільний феномен, 2008), Л. Матвієнко, (Особливості волонтера у психологічному вимірі: ціннісно - мотиваційний аспект (надання соціальних послуг вразливим верствам населення)) І. Юрченко (Мотиваційні аспекти волонтерської діяльності, 2009р.), О. Паславська (Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (Історико-правове дослідження) та ін.

Також ряд зарубіжних досліджень присвячено вивченню впливу волонтерства на різні аспекти життя людей. Наприклад, дослідники А. Пеггі, Тойтс, Н. Лінді, Хьюїтт («Добровільна робота та добробут» 2001) використовували дані соціологічного опитування *Americans Changing Lives* (House, 1995). На вибірці з 2,681 чоловік, вони досліджували взаємозв'язок між участю у волонтерській діяльності та шістьма аспектами особистісного благополуччя, а саме: щастям, задоволеністю життя, самооцінкою, почуттям контролю над життям, фізичним здоров'ям, виразністю депресивних симптомів. Результати окреслених досліджень, вказують на зазначені компоненти

ціннісно-мотиваційної сфери по різному впливають на волонтерську активність. Існує необхідність це більш детально емпірично дослідити в українських реаліях.

Отже, система цінностей особи відіграє велику роль в прагненні індивіда до самореалізації в професійних та соціальних сферах. Вона визначає індивідуальні стилі поведінки, мислення, формує світогляд та характер. Результати такого дослідження в українському середовищі можуть використовуватися в процесі організації центрів, груп, громадських організацій, зацікавлених у волонтерській діяльності. Вони стануть корисними для відбору кандидатів-волонтерів з врахуванням специфіки місця та потреб організації, також для проведення семінарів, тренінгів та навчальних програм по роботі з ними.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Тези звітної наукової конференції філософського факультету

Комп'ютерне верстання *Наталії Лобач*

Формат 70×100/16. Умовн. друк. арк. . Тираж прим. Зам.

Видавець і виготовлювач:

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12. 2007 р.